

УКРАЇНСЬКЕ
СЛОВ'ЯНО-
ЗНАВСТВО

1972

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

УКРАЇНСЬКЕ СЛОВ'ЯНО- ЗНАВСТВО

ЛІТЕРАТУРА І МОВА
ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ
НАРОДІВ

ВІДПУСК 7

ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
Львів—1972

У збірнику вміщені статті українських славістів, а також вчених Москви, Ленінграда, Гомеля, Оломоуца (ЧССР), присвячені різним питанням слов'янознавства. Розглядається майстерність Карела Чапека, поетична спадщина Юліана Госляра, міжслов'янські літературні зв'язки (І. Котлярєвського, Лесі Українки і ін.), вплив ідей Жовтня на творчість С. Жеромського, сторінки з історії словенської і словацької літератур. Мовознавчі статті присвячені морфології чеської мови та словотвору сербсько-хорватської мови. В спеціальних розділах подається інформація про наукові славістичні конференції і семінари, огляд новинок слов'янського мовознавства і літературознавства, вміщені ґрунтовні рецензії на зарубіжні монографії.

Збірник призначений для викладачів і студентів гуманітарних вузів, науковців, а також усіх тих, хто цікавиться проблемами слов'янського мовознавства і літературознавства.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Професор Д. Л. Пэхилевич (відповідальний редактор), доцент О. С. Бейліс, доцент І. І. Белякевич (заступник відповідального редактора), професор Г. Д. Вервес, професор П. С. Дзюбка, професор В. А. Жебокрицький, професор І. В. Масальський, доцент В. А. Моторний (відповідальний секретар), професор С. І. Сідельников, доцент К. К. Трофимович (заступник відповідального редактора)

Відповідальний за випуск
доцент К. К. Трофимович

Адреса редакційної колегії:

7—2—2, 7—1—4
25—Б3—9—72М

290000 Львів, Університетська, 1,
кафедра історії південних і західних слов'ян.

А. Р. ВОЛКОВ

ТЕАТРАЛЬНА ДВОПЛАННІСТЬ В ДРАМАТУРГІЇ К. ЧАПЕКА

Двопланність — слово, що його досить часто вживають літературознавці та театрознавці. Однак воно не фігурує в словниках, довідниках, енциклопедіях, не має чіткого термінологічного наповнення.

Для видовищних мистецтв двопланність — це показ ідейного і безпосереднього змісту в двох площинах, що не контактують або зрідка контактують. Театральна двопланність має різні ідейно-концептуальні функції і залежно від цього набирає різних форм.

Театральна двопланність здійснюється письменницьким чи постановницьким виділенням різноплощинних елементів, що втілені засобами як одного, театрального-драматичного мистецтва, так і чергуванням драматичного матеріалу з елементами інших мистецтв (музика, спів, танець, ляльки, написи і т. д.).

Театральна двопланність, сягаючи часів первісного синкретизму, чи не так давня, як і сама драматургія. Найдавніша функція двопланності — введення оціночного, ліричного елемента: хор у древньогрецькій трагедії.

Радо звертаються до театральної двопланності драматурги ХХ століття. Для Чапека театральна двопланність не є так органічною, доконечною частиною його драматургічної системи, як, наприклад, для Маяковського, Вишневського чи Брехта. Однак і чеський драматург будував п'єси двопланно. Ця двопланність має різні ідейно-композиційні функції в різних творах.

«Кохання згубна гра». Двопланність створювалася порушенням сценічної ілюзії та відчуженням акторів від персонажів, наголошенням на театральній умовності. Дійові особи звертаються до залу. Одна з них у найвідповідальніший момент забуває роль. Автори оповідають про історію виконуваних ролей — образів з театру масок.

«Розбійник». Двопланність ледь намічено. Умовний позасюжетний персонаж — Пролог дає певні експозиційні відомості про поведінку заголовкового героя та оцінює його з позицій далеких (якщо не протилежних) від авторських. Це скорше не ліричний авторський персонаж, а антиавторський. Крім того Пролог своїми зверненнями до залу руйнує сценічну ілюзію.

В останньому варіанті п'єси позасюжетний план збільшується. Введено образи Птахів. Їх функція подібна: оцінка вчинків героя, але не експозиційна, а синхронна. Водночас вони піби зазирають в наступний хід подій, провіщаючи Мімі терпіння.

«З життя комах». Позасюжетний план поданий розгорнуто. Двопланність визначає цілу театральну-драматургічну структуру. «Власницький, рідинний чи державний егоїзм», який автор заперечує, розкривається через події, що відбуваються в умовно-алегоричному світі комах. Ці події оцінює Бродяга. Вага цього образу збільшується у про-

цесі написання п'єси. «Спочатку Бродяга мав бути лишень коментатором і тільки з плином праці вплутався щораз сильніше в дію, аж поки став саме героєм п'єси»¹. Це авторське свідчення стосується зростання ідейного навантаження образу Бродяги. Він став ліричним героєм — втіленням авторського елементу. «Хіба комахам не протиставлено бо-дай одну людину, бродягу, істоту, що все бачить, все оцінює й шукає шляху»².

На рівні архітектоніки сюжетний і авторський елемент не зливається. Сценічні події та позасюжетне обрамування — оцінки їх Бродягою різнобіжні, сценічно подані в різних площинах. (Комахи — сцена, Бродяга — авансцена). Між цими площинами майже немає сценічних контактів. Щодо сюжетного контакту, то він виникає тільки в кінцівці, коли Бродяга втручається в сюжетну дію.

Тут театральна двопланність така очевидна, що виконання ролі Бродяги живим актором при постановці в Ленінградському Великому театрі ляльок «У зеленому раю» — чапеківської п'єси в переробці О. О. Зайцевої — вдало наголосило концепцію твору. Сюжетний план — лялька, авторський коментар — живий актор. Таке новаторство театру позитивно оцінили критики і глядачі.

Ліро-епічна двопланність, що намітилася в «Кохання згубній грі» і «Розбійникові» та набула розвитку в творі «З життя комач», в інших п'єсах Чапека зникає. Саме в цьому його значна відмінність від драматургії маяковсько-брехтівського напрямку.

У «R. U. R.» філософсько-соціальне протиставлення та контрастність світів — людей і роботів не переходить у сценічну двопланність. Так само немає двопланності в «Справі Макропулос».

В останніх п'єсах — «Біла недуга» та «Мати» двопланність наявна. Але ця двопланність не ліро-епічна. Ідейні функції двопланності цілком інші. А тому вона структурно втілюється інакше.

«Біла недуга». Тут немає авторського позасюжетного плану. Сценічна двопланність породжена двопланністю сюжетної дії, що, в свою чергу, зумовлене авторською соціально-філософською концепцією.

Другий сюжетний план: віддзеркалення великої боротьби сил миру і війни в брудній калюжі — пересічній міщанській родині: Батько, Син, Дочка. Вони — втілення міщанської маси. Цей же другий план віддзеркалює дуже гостру в драмі проблему зміни й боротьби генерацій. Старша генерація жахається білої недуги. Молодша — зловтішається: літні люди помруть, а молоді отримають роботу. А втім не лише Син та Дочка, але й Батько ладеє втати і білу недугу, і смерть людей, і будь-яке нещастя для людства, аби це було на користь індивідуалістичних і родинних інтересів, зменшило конкуренцію і сприяло їх життєвій кар'єрі. З тваринного індивідуалізму вони підтримують мілітаристів, сподіваючись, що війна дасть порятунок від безробіття й усіх економічних труднощів.

Е. Штросова пише, що в образі Батька «ніби ожив Цвіркун з «комашинної алегорії»³. Однак Батько посідає в структурі п'єси цілком відмінне місце, ніж Цвіркун. Ця відмінність дуже добре показує зумовленість різних форм двопланності авторською концепцією. Цвіркун — одне із втілень родинного егоїзму — не має міжсюжетних і сценічних контактів з Мураками, що втілюють державний егоїзм. Інакше кажучи, викриття цих двох егоїзмів подане відокремлено, в ізольованих частинах сатиричного огляду.

¹ K. Čapek. Divadelníkem proti své vůli. Praha, «Orbis», 1968, стр. 307.

² Там же, стр. 313.

³ E. Štrousová. K. Čapek. Monografická kapitola připravovaného 4. dílu Dějin české literatury. — «Česká literatura», 1968, № 1, стр. 39.

З плином часу драматург збагнув — європейська дійсність доводи-ла це вельми красномовно: державний егоїзм, жодний авторитарний ре-жим — Наполеон, Габсбурги, Гогенцолерни, Муссоліні або Гітлер — не спроможний існувати, якщо не спирається на так званий середній клас. Так само Маршал і Крюг не спромоглись би захопити й утримати владу, не спираючись на міщанську масу. Саме обиватель з його кон-сервативністю, тупістю, егоїзмом, на думку Чапека, — головна сила, що протистоїть поступові й гуманізму. Чапек, філософськи поглиблюю-ючи й узагальнюючи цю думку, продовжує антиміщанську традицію в чеській літературі (Б. Немцова, Я. Неруда, С. Чех, Я. Гашек, В. Дик).

Різниця авторських концепцій спричинила інше відношення носіїв родинного й державного егоїзму в структурі «Білої недуги» порівняно зі структурою «З життя комах».

Другий сюжетний план не має контактів з першим. Вони збіга-ються лише в кінцівці, буквально в останніх рядках. Син у юрбі шові-ністичних міщан, що вбивають Галена зі словами «Хай живе війна!», розчавлює пляшечку з ліками від білої недуги саме тоді, коли Маршал підкорився вимозі Галена про вічний мир. Випадок? Формально — так. З погляду ідейної концепції трагедії — закономірність, яка діє через випадковість. Обиватель, що його не вважають за серйозну силу ані Гален, ані Маршал, виявляється силою вирішальною. Гален переміг у колізіях-двобоях найсильніших супротивників, але безсилий проти мі-щанської юрби.

Міщанство більше не є тлом, пасивним елементом історії. Розв'яз-ка — трагічна катастрофа не лише Галена, але й кумира міщан Мар-шала. Він приречений зогнити живцем. «Натовп без величі й співчуття засуджує на смерть обох представників протилежних начал»⁴. Обива-тель перейшов із другого плану історії (отже й п'єси) на перший план і буквально розчавив ногами великий винахід і великого винахідника — борця за щастя людства.

Така розв'язка нагадує розв'язку в «R. U. R.». Проте різниця в то-му, що динамічне «чоловіче» начало, яке було втілене в галереї обра-зів директорів комбінату виробництва роботів, популяризувалося в ан-тагоністах Галені й Маршалі. А редукована людина виступає не як умовно-фантастичні роботи, а як цілком реальний натовп останніх оби-вателів.

Єдиний світлий образ у цьому середовищі — Мати. Вона не вміє послідовно заперечити мілітаристські погляди, але саме як мати протес-тує проти смерті.

«М а т и. Цей доктор сказав лишень, що хоче припинити вбивство...

Б а т ь к о. Негідник! То слава нації для нього ніщо? А...а... якщо наша держава потребує більше життєвого простору, то хтось віддасть його з доброї волі, га? Х т о в и с т у п а є п р о т и в б и в с т в а, т о й в и с т у п а є п р о т и н а ш и х н а й і с т о т н і ш и х і н т е р е с і в, р о з у м і є ш? (Виділення наше. — А. В.).

М а т и. Ні, батьку, не розумію. Я б хотіла, аби був мир... заради всіх нас»⁵.

Образи Батька, Сина, Дочері є розвитком ідейно-образного змісту чапеківих драм 20-х років. А Мати — ніби ескіз образу Долорес з «Ма-тері» — відображення проблеми: мати і суспільство.

В авторських ремарках не передбачається сценічного розмежуван-ня двох планів. Однак у виставі доцільно підкреслити сюжетну дво-планність режисерсько-сценографічними засобами. Це відповідає сти-лістиці чапеківської драматургії й наочно відображає авторську кон-

⁴ Karel Čapek. Hry. Praha, Československý spisovatel, 1956, стр. 267.

⁵ К. Чапек. Hry, стр. 308.

цепцію. Наприклад, можна підкреслено широко, в «загальносвітовому масштабі» дати перший сценічний план, виділивши в глибині сцени невеличкий «стиснутий» майданчик обивательського плану.

Було б виправдано виділити в окремий третій сценічний план I-у картину — емоційну заставку до п'єси. Її можна винести «на глядача», на авансцену, перед щільною чорною завісою.

У «Матері» змістова функція двопланності не така, як в інших п'єсах Чапека. Тому зовсім в інший спосіб двопланність здійснюється в драматургічній структурі. Але тут треба зробити історичний і теоретичний екскурс. Він допоможе зрозуміти генезу й функціональність двопланності в «Матері».

Протягом тисячоріч драматургічні канони, додержання єдності дії (в класицизмі також місця й часу), простолінійне розуміння сценічної правдоподібності обмежували драматургів, позбавляли їх можливості пересувати сценічну дію в часі, перемижувати теперішнє й минуле, порушуючи хронологічну послідовність.

В який спосіб у класичній драматургії повідомлялось глядачеві про події, що відбулися до початку сюжетної дії, або про події — все одно сюжетні чи позасюжетні — синхронні сценічній дії, що відбувалися в іншому місці, тобто поза сценою.

У цих випадках використовувалися форми усного повідомлення — монологи чи діалоги (повідомлення вісників античних трагедій, монолог Отелло перед сенатом, діалог Миколи й Петра («Наталка Полтавка»), Кручиніної та Грачихи («Без вини винуваті») і т. д.). Такі повідомлення були й у Чапека: скарги Пролога, поява невідомої жінки в «Розбійників», розповідь Доміна про Россумів, історія рецепту Макропулоса, певною мірою експозиційна сцена Галена і Сигеліуса.

Інколи сценічне повідомлення про події минулого драматурга мотивували появою фантастичних готойбічних персонажів, як от Тінь батька Гамлета чи духи мертвих у «Дзядях». (Байдуже, чи вірив автор у фантастику чи ні).

Епізоди повідомлення відзначав ще Арістотель, зараховуючи їх до сцен пізнання. Він вказував на особливий драматичний ефект поєднання пізнання з перипетією⁶.

В. М. Волькенштейн такі епізоди розглядає як сцени подвійної дії, коли позасценічна дія «опосередкована — листом, якимось умовним чи навідним знаком, третьою особою і т. д., причому така опосередкована дія може мати різкий ефект»⁷. У таких сценах подія, про яку оповідалось, на сцені не відбувалась. Глядач міг лише сприймати відповідні цій події жести й міміку акторів-оповідачів.

Більш по-театральному розв'язувано «сцени подвійної дії, коли на кону відбувається суд, театральна вистава і т. п., причому частина дійових осіб споглядає на виставу разом із залом глядачів»⁸. Наприклад, сцена виступу мандрівних акторів у «Гамлеті», центральний епізод «Паяців» або, зрештою, судилище над Марті в «Справі Макропулос».

Подвійні видовища часто є сценами пізнання. Часто, але не завжди. Не є такою розгорнута сцена сватання в «Назарі Стодолі» Шевченка або пародійна пантоміма «Боротьба труда й капіталу акторів нагодувала» в «Лазні» Маяковського.

У сценах пізнання, сценах подвійної дії, подвійного видовища в драматичну структуру входило оповідне начало.

Ускладнення, асоціативність мислення людей ХХ ст., тенденція новітніх драматургів ламати жанрові канони, інтерференція різних мис-

⁶ Арістотель. Поетика. К., 1967, стор. 56—57.

⁷ В. Волькенштейн. Драматургія. М., «Федерация», 1929, стор. 72.

⁸ Там же, стор. 35.

тецтв, родів, видів і жанрів спричинилися до посилення епічних ретроспективних елементів у драматургії. Велику вагу для цього процесу мало удосконалення технічних можливостей театру: світлотехніка, кінопроекція, обертова сцена, висунуті візки тощо.

Епізація драматургії йшла різними шляхами відповідно до різних ідейно-художніх завдань, які роз'язувано за її допомогою. Так, епізація та театральна двопланність у драматургів маяковсько-брехтівського напрямку була наслідком агітаційного «понадзавдання» їх творчості. Це визначало конкретні форми театральної двопланності.

Інший сенс, а звідси інший генезис та інші форми епізації в драматургії критичного реалізму ХХ ст.

Тут було засвоєно досвід ретроспективного викладу, що був нагромаджений у оповідних жанрах, де віддавна, а власне з ХVІІІ ст. використано різні засоби внесення в оповідь повідомлень про минуле: не лише листи чи оповідь (це було й у драматургії, щоправда, тут лист чи оповідь були обмежені в розмірі), але й щоденники, спогади тощо. В епічних творах є змога переживати теперішність і минувшину, вільно переносити в часі дію твору. Драматург був обмежений потребою створювати єдину «наскрізну» дію п'єси, з фабульною послідовністю⁹.

При переході з мови оповіді на мову театрального показу виникає різновид театральної двопланності — сценічна ретроспекція, тобто включення в сюжетну сценічну дію епізодів, що мали місце в минулому. В драматургії ХХ ст. сцени-повідомлення втратили оповідний характер і з огляду на досвід оповідних жанрів перетворились у нові, посилено динамічні сцени.

На виникнення сценічної ретроспекції вплинула й техніка потоку свідомості Пруста і Джойса, Белого і Пільняка, Хакслі і Фолкнера.

Безперечний також вплив кіно. Тут ретроспекція у вигляді напливу є звичайним засобом відтворення спогадів дійових осіб.

Сценічна ретроспекція, що прийшла на зміну класичним формам сцен пізнання, виникає в 30-х роках і розвивається аж до наших днів. Одним з перших вжив сценічну ретроспекцію Джон Бойнтон Прістлі в п'єсах «Небезпечний поворот» (1932), «Час і родина Конвей» (1937).

Майже водночас звертається до сценічної ретроспекції Чапек у «Матері» (1938).

У багатьох випадках ретроспективно побудованих п'єс реалізму ХХ ст. — критичного і соціалістичного, назвемо кілька найвідоміших: «Смерть комівояжера» Артура Міллера (1949), «Дамоклів меч» Назима Хікмета (1950), «Іркутська історія» Олексія Арбузова (1959), «Четвертий» Костянтина Симонова (1961).

У цих творах ретроспекцію використовувано для поглиблення психологічного аналізу характерів дійових осіб та для більш переконливого сценічного ставлення питань великого морально-соціального звучання. Різні змістові функції зумовили різноманітність сюжетно-композиційних форм.

Але тут мова піде лише про чапеківську трагедію. Отже, Чапек один з перших передав мовою театрального діяча сцени пізнання, не використовуючи подвійного видовища.

Обидва плани поєднано в часі й місці на одному сценічному майданчику. Один план — світ живих. Другий — світ мертвих. Сюжетна дія розвивається в світі живих, у теперішньому часі. Мертві перебува-

⁹ Терміни «фабула» та «сюжет» вживаємо за Б. В. Томашевським: «фабулою є сукупність мотивів у їх логічному причинно-часовому зв'язку, сюжетом — сукупність тих самих мотивів у тій послідовності і зв'язку, в якому вони дані в творі (Б. Томашевський. Теорія літератури. Поетика, 4-е изд. М.—Л., ГИЗ, 1928, стор. 137).

ють у своєму світі, в минушні, але інтересами вони близькі до живих. Безпосередньо два світи сполучаються лише в полілогах Матері й мертвих.

В авторському передньому слові передбачено в мізансценах вказати межу цих світів. Мати «не може вже доторкнутися до них рукою»¹⁰. У калінінградській виставі 1963 р. режисера Г. Петровського була дуже виразна й така чапеківська мізансцена. Під час розмови Долорес з Іржі та Петром, коли вона дізнається, що вони загинули, Мати простягає руки, але не може доторкнутися: вони ж то мертві, живуть лише в материній уяві. Це справляє враження, глядач буквально бачить тягар материної втрати. Померлі, за ремарками автора, часом торкаються Матері. Коли вона зомліла, вони підкладають їй подушку, мацають пульс. Режисери інколи ширше сприймали авторську вказівку щодо відсутності тілесних контактів мертвих з живими. Так, у виставі Петровського мертві сини, сповнені турботи про Матір, ніколи не торкаються її — спосіб, яким сильніше підкреслюється рокова відокремленість життя від смерті, Матері від синів, що залишаються живими в її уяві, але пішли в небуття з реального життя. Така зміна порушує букву, але не дух п'єси, можливо, ще наочніше доносить цей дух до глядачів.

Вдалою режисерською знахідкою в цій виставі було оживлення портрета Батька, що сидів у мальовничій офіцерській позі в величезній рамі — Батько виходив з портрета до Матері.

Але аж ніяк не виправдані спуск до оркестрової ями та піднімання з неї мертвих, як це було в спектаклі Московського драматичного театру на Малій Бронній (1963). У даному випадкові «чужий» чапеківській п'єсі формальний прийом був штучно застосований, очевидно, тільки задля модності цього прийому.

Друга новаторська риса композиції п'єси в тому, що тут не окремі ізолювані епізоди (або епізод), як у класичній драматургії. Перший, синхронний з дією план і другий, ретроспективний, постійно чергуються в структурі п'єси.

Сценічна ретроспекція в «Матері» — показовий приклад властивості Чапеку багатофункціональності окремих мистецьких розв'язань. Але дослідники, говорячи про сценічне співіснування живих і мертвих у п'єсі, здебільшого вказують на якість одне значення.

А. Караганов, зіставляючи введення до сценічної дії мертвих у «Матері» та «Четвертому», говорить, що у чеського драматурга це сприяє розкриттю в узагальнено-філософській формі боріння материнського почуття з ідеями, що їх носіями є мертві. Щодо Симонова, то тут цей прийом розкриває відтінки внутрішнього світу головного персонажа¹¹. О. Малевич писав, що сцени Матері із мертвими — «прийом внутрішнього монолога», тобто в цих сценах він вбачає, на противагу Караванову, насамперед аналіз психології заголовкової героїні¹². Л. Солнцева говорить, що «Чапек звертається до прийому символіки, персоніфікуючи материнську уяву»¹³.

Всі три твердження мають свій *raisonne d'être*, але наголошують на одній функції сценічної ретроспекції. Авторські концепції творів Чапека

¹⁰ К. Сарек. Нгу, стор. 347.

¹¹ А. В. Караганов. Правда условного приема. — «Вопросы литературы», 1962, № 5, стор. 38—39.

¹² В своїй останній книзі Малевич відмовився від такого визначення. Тепер він говорить про «багатоголосий діалог її власної свідомості (?)». В той же час розмірковує про чотири плани дії «Матері». Можна ще сказати про чотири змістові шари, але театральних планів в «Матері», як не рахуй — лише два.

¹³ Л. Солнцева. Карел Чапек — драматург. — У зб.: К. Чапек. Пьесы. М., «Искусство», 1953, стор. 22.

складні, мистецькі засади взаємозумовлені, внаслідок цього окремі художні прийоми багатозначні. Багатозначність здійснюється на всіх структурних рівнях. Прийоми, сценічні положення, репліки, авторський задум на загал мають по кілька структурних функцій, так би мовити, діють в різних напрямках.

У «Матері» сценічне співіснування живих і мертвих має не менше п'яти функцій.

По-перше, це дійсно засіб сценічно наочного, драматичного показу зіткнення протилежних світосприймань. У цьому розумінні сценічна ретроспекція в «Матері» — відбиття таких важливих засад, як інтелектуалізм та узагальненість.

По-друге, співіснування живих і мертвих — вияв тропізму, театральне втілення метафори. «Діла померлих живуть у живих». Цю ідею зв'язку генерацій послідовно проведено через п'єсу. Коли ворог напав на батьківщину, мертві співпереживають небезпеку разом із живими. Ондражєй говорить: «Ми всі, матусю, ведемо й далі свій бій. За правду, за народ, за людство — як хто». І додає: «З народом мусять бути його мертві»¹⁴.

Третя функція театральної двопланності — ретельний аналіз психології заголовкового персонажа. Поява мертвих дає змогу переконливо показати всю складність і суперечливість характеру Долорес, нюанси її душевних переживань, внутрішню боротьбу і духовну еволюцію героїні. Мертві — це частина її внутрішнього світу.

Мати — втілення всього, що було в її чоловікові і дітях, це зв'язок минулого і сучасного. Тому природні її звернення до померлих. Тому закономірно з'являється на сцені її чоловік; він розмовляє з Долорес і дає поради. Так само природно з'являється на сцені померлий Ондра, про якого в цей час розмовляють Мати й Батько, і пояснює, що обов'язок ученого був для нього важливішим від життя.

Сцени розмов Матері з мертвими — складний потік її думок, відчужань, відповідей на питання. Жанрові особливості твору, який створюється для постановки на кону, де довгі монологи та роздуми, природні в прозі, були б сценічно нецікаві для сьогочасного глядача, вимагали втілення цього потоку свідомості в формі діалогів і полілогів Матері з мертвими.

У думках Матері, переданих через її полілоги з мертвими, постають події, які відбуваються в цю хвилину (голос по радіо повідомляє про хід боротьби білих і чорних). Ці події автор передає через сприйняття мертвого Петра. В такий спосіб підкреслено: Мати знає думки й почуття своїх синів. У даному випадкові ретроспекція є засобом виявлення психічного стану матері, що вражена загибеллю сина й галюцінує.

І знов же автор, перервавши вияв процесу складних душевних відчужань Долорес, органічно переносить дію з другого внутрішнього плану в перший, реально-побічний, з минулого в сучасне: за вікном чути гарматні постріли і стрілянину з рушниць. Мати поволі піднімається й ніби прокидається до дійсності від своїх думок. Мертві посідають своє місце в сюжетоскладанні, виконуючи сюжетно-динамічну функцію. Прямої участі в фабульній дії вони не беруть, але опосередковано через спілкування з Матір'ю певною мірою визначають внутрішню дію всієї вистави.

Мати — єдина з живих бачить мертвих і спілкується з ними. На цьому побудовано напружені сюжетно-психологічні колізії. Так, Мати розуміє, що Іржі мертвий, бо він бачить мертвих.

---

¹⁴ К. С а р е к. Нгу, стор. 407.

Низка сцен мертвих розігрується без Матері або тоді, коли вона знепритомпіла. Такі сцени тим більше не можна назвати внутрішніми монологами.

Нарешті, п'ята функція сценічної ретроспекції в Чапеківій трагедії — класичне пізнання. Мертві оповідають один одному або Матері про невідомі глядачам позасценічні події, які передували тому, що діється на сцені (Батько, Дідусь, Ондра, Іржі), або відбуваються синхронно (Корнель, Петр).

У «Матері» засади умовного театру синтезовано зі здобутками психологічного реалізму в розробці образів-персонажів, створенні підтексту і т. д., дано приклад розширення можливостей умовної драматургії — розвитку театру реалістичної умовності. Вдалим застосуванням сценічної ретроспекції Чапек поклав шляхи таким явищам у сучасній драматургії соціалістичних країн, як «Іркутська історія» Арбузова, «Смерть губернатора» Кручковського, «Каса маре» Друца, «Четвертий» Симонова.

А. Р. ВОЛКОВ

ТЕАТРАЛЬНАЯ ДВУПЛАННОСТЬ В ДРАМАТУРГИИ К. ЧАПЕКА

Резюме

В статье рассматривается проблема театральной двупланности драматических произведений выдающегося чешского писателя Карела Чапека, автора таких широко известных пьес, как «Белая болезнь», «Мать» и многих других. Автор работы выясняет происхождение и функции двупланности сценического произведения, связывая ее начало с временами первобытного синкретизма и введением оценочного лирического элемента, например, хора в древнегреческой трагедии.

В работе анализируются также постановки чапековских пьес советскими театрами, проводится сопоставление текста пьес с их сценическим воплощением. Автор подчеркивает, что ассоциативность мышления людей XX века, тенденция новейших драматургов к ломке жанровых канонов, интерференция разных видов искусств, различных видов и жанров становятся причиной усиления эпических ретроспективных элементов в драматургии. Большую роль в этом процессе сыграло совершенствование технических возможностей современного театра.

І. П. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ І ЗАРУБІЖНІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРИ

Геніальний поет і драматург І. П. Котляревський (1769—1838) посів почесне місце в історії не тільки рідної, а й світової культури¹. Цей перший класик нової української літератури є найвизначнішим із зачинателів і одним з її основоположників, найвидатнішим з попередників Шевченка. Його творчість увійшла в скарбницю світових надбань, і не випадково 200-річний ювілей Котляревського відзначало все прогресивне людство.

Кращі твори І. П. Котляревського відразу ж після появи набули широкої популярності не лише на Україні — їхня слава відгукнулася далеко за межами батьківщини письменника, передусім серед слов'янських народів. У зв'язку з цим земляк знаменитого поета і драматурга Панас Мирний у вірші, присвяченому пам'яті Котляревського, відзначав:

Із твого почину на всю Слов'янщину
Пішло наше слово гулять;
А твої нащадки своїм рідним батьком
Тебе почали величать.

І. П. Котляревський добре знав світову літературу. Розуміється, в творчій діяльності він опирався перш за все на досягнення слов'янських літератур.

З творів І. П. Котляревського світової слави зажили поема «Енеїда» і драма «Наталка Полтавка»². «Енеїда» геніально завершила в світовому масштабі пародіювання одноіменної стародавньоримської поеми Вергілія, що протягом віків служила еталоном героїко-епічної творчості. «Енеїда» Котляревського стала вершиною всеєвропейської бурлескно-трагедійної літератури. Його «Наталка Полтавка» внесла новий струмінь у реалістичне зображення селянства теж в рамках світової драматургії. Тож не випадково ці класичні твори знайшли голосний відгук у світовій культурі, насамперед слов'янських народів.

У закордонних слов'янських країнах перші відомості про І. П. Котляревського з'явилися у Чехії та Польщі. Одночасово сюди почали проникати і його твори, які в ряді випадків подавалися в уривках іншими слов'янськими мовами. Повністю їх переклади з'явилися не так давно, і це стосується перш за все «Енеїди». Більш поталанило п'єсам Котляревського, з яких «Наталка Полтавка» на польську мову була пере-

¹ Див.: Євген Кирилюк. Живі традиції. Іван Котляревський та українська література. К., «Дніпро», 1969; П. П. Охрименко і О. Г. Охрименко. І. П. Котляревський і мировая культура. Минск, Изд. БГУ, 1969.

² Ширше про це див.: П. П. Охрименко і О. Г. Охрименко. Світове значення «Енеїди» й «Наталки Полтавки» І. Котляревського. — Ювілейна наукова конференція, присвячена 200-річчю від дня народження І. Котляревського. Вид-во Харківського університету, 1969, стор. 9—13; Ольга Охрименко. Світова слава. — «Всесвіт», 1969, № 8, стор. 119—121.

кладена ще наприкінці XIX ст. (1898), а «Москаль-чарівник» з'явився по-сербському в передреволюційний час. Правда, про деякі більш ранні слов'янські переклади п'єс українського драматурга ми нічого не знаємо, бо вони мали, як правило, практичне призначення (готувалися для постановок) і в друк не потрапляли. В оригіналах же твори Котляревського проникали в закордонні слов'янські країни ще в першій половині XIX ст. Так, перше та третє видання «Енеїди» зберігається в бібліотеці Шафарика, «Наталка Полтавка» після її видання різними шляхами доходила до Чехії та Словачії. В Польщу, частина якої на той час перебувала у складі Російської імперії, ця п'єса, як і «Енеїда», проникла безпосередньо. В 70-х роках її супроводив «суцільний триумф» у Болгарії і Сербії³. Таких прикладів багато.

Знавець українсько-чехословацьких культурно-літературних взаємин Михайло Мольнар твердить, що творчості І. П. Котляревського «ніде за межами Радянського Союзу не приділяли такої уваги, як в Чехії та Словаччині»⁴. І це відповідає дійсності.

У Чехії про І. Котляревського почали писати ще за його життя, на початку XIX ст. Першість у цьому належить відомим «будителям», ученим-славістам Й. Добровському і П. Шафаріку.

Йозеф Добровський 1806 р. опублікував у своєму славістичному збірнику «Славін» (що виходив німецькою мовою) лист харківського кореспондента О. Стойковича (підписаний криптонімом А. Ст.), де повідомлялось про вихід українською мовою трьох частин «Енеїди» Котляревського, незвичайний комізм якої, як зазначалося, навіть тяжко перекласти з цієї поеми на німецьку мову, але перекладене просив подавати поруч з українським текстом, бо, очевидно, усвідомлював незвичайну складність завдання. Однак невідомо, чи надсилав Стойкович свій переклад Добровському, чи його намір так і залишився нездійсненим. 1814 року Й. Добровський подав в іншому своєму славістичному збірнику «Слованка» (видавався теж німецькою мовою) більш широку інформацію про третє видання «Енеїди» Котляревського (1809). «Для вивчення малоросійського діалекту, — відзначав він, — цей пародійний переклад... має велике значення»⁵. Тут же говориться про те, чим було викликане третє видання поеми Котляревського, — тобто подано деякі відомості з літературної історії твору: «У передмові Котляревський говорить, що перші три частини були без його відома надруковані у 1798 і 1808 рр. з деякими помилками, а тому він вирішив виправити три перших частини, додати до них четверту частину і все разом перевидати ще раз. Він обіцяв ще й п'яту частину, якщо перші чотири знайдуть схвалення читачів, що не викликає заперечення»⁶.

Славістичні збірники Й. Добровського «Славін» та «Слованка» були відомі не тільки в Чехії. Це сприяло популяризації імені Котляревського поза межами України вже на початку XIX ст.⁷

Павло Шафарик також неодноразово згадував «Енеїду» І. П. Котляревського в своїх наукових розвідках «Історія слов'янської мови та літератури за всіма наріччями» (1826, німецькою мовою) і «Слов'янський народопис» (1842). В останній праці «Енеїда» віднесена до ціка-

³ Леонід Барабан. У світовій скарбниці. — «Народна творчість та етнографія», 1969, № 5, стор. 26.

⁴ Михайло Мольнар. Іван Котляревський серед чехів та словаків. — «Літературна Україна», 19 вересня 1969 р.

⁵ Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях. К., «Дніпро», 1969, стор. 463.

⁶ Там же.

⁷ Михайло Мольнар. Іван Котляревський серед чехів та словаків. — «Літературна Україна», 19 вересня 1969 р.

вих творів, написаних чистою і мелодійною українською мовою, звернення до якої, за слушним твердженням Шафарика, йде від Котляревського. Названі праці також мали велику популярність, що в якійсь мірі сприяло й прославленню першого класичного твору нової української літератури.

Якщо від «Енеїди» почалося на Заході, особливо в слов'янських країнах, зацікавлення творчістю І. П. Котляревського, то від «Наталки Полтавки» бере початок перекладання його пісень⁸. До речі, в цій галузі перша публікація з'явилась у чехів. Йдеться про переклад пісні з «Наталки Полтавки» «Ой, мати, мати! Серце не вважає», який належить відомому чеському поетові Франтішку Ладиславу Челаковському. Цей переклад був надрукований у «Часописі чеського музею» 1833 року — тобто на п'ять років раніше від видання «Наталки Полтавки» на Україні. Очевидно, Челаковський скористався публікацією пісні «Ой, мати, мати! Серце не вважає» в альманасі «Северные цветы на 1830 год» (1829). Таким чином, саме Котляревського першим з українських письменників стали перекладати в Чехії.

Коли 1838 року була надрукована «Наталка Полтавка», то одним з перших відгукнувся на неї відомий діяч чеського національного відродження, вчений і поет Вацлав Ганка, скориставшись інформацією (переклавши її з деякими скороченнями) про п'єсу в «Северной пчеле» від 31 березня 1839 року⁹. Цього ж року в «Часописі чеського музею» він виступив з рецензією, в якій щиро привітав появу друком «Наталки Полтавки». «Головна заслуга цієї опери, — писав чеський рецензент, — не криється тільки в змісті, а й у красивій чистій мові, в характерах головних дійових осіб, найбільше в самій «малоросійській дівчині» і в милій простодушності, якою пройнятий цей витвір мистецтва». Ганка звернув увагу також на «невимушену природність почуттів», які «можуть зворушити кожне здатне почувати серце». Він підкреслив і таку особливість п'єси Котляревського, як її пісенність, її «надзвичайно гарні» народні пісні, подані «замість звичайних арій»¹⁰. Саме в них Ганка вбачав одну з причин великого успіху «Наталки Полтавки».

У цьому ж 1839 р. і в цьому ж «Часописі чеського музею» В. Ганка вмістив свій дещо скорочений переклад некролога під назвою «Малоросійський пост Котляревський»¹¹, що був опублікований знову ж таки у петербурзькій газеті «Северная пчела». Автор його — перший біограф Котляревського С. Стеблін-Камінський — досить докладно описав життєвий і творчий шлях українського письменника. Ця праця, яку добре переклав Ганка, вперше так докладно знайомила чеських читачів з Котляревським. Вона передавала, зокрема, любов українського народу до свого великого письменника, близького і чехам: «Вся Україна з вдячністю згадує Котляревського. Кожен малоросіянин з глибин душі зітхає за ним. Дороге ім'я його збережеться назавжди в пам'яті народній, подібно до народної пісні, яка ніколи не вмирає»¹².

Пізніше чеська преса теж досить часто писала про І. П. Котляревського (наприклад, 1843 р. в «Часописі чеського музею», 1865 р. в «На-

⁸ Федір Погребенник. Котляревський у зарубіжному літературознавстві. — «Радянське літературознавство», 1969, № 8, стор. 74.

⁹ Геннадій Коновалов. Необізнаність чи неувважність? — «Літературна Україна», 11 вересня 1970 р.

¹⁰ Цитати з рецензії В. Ганки на «Наталку Полтавку» подаємо за зб. Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях, стор. 464.

¹¹ Про смерть І. П. Котляревського перед тим — 6 січня 1839 р. — повідомлялось у газеті «Празькі новини».

¹² Цитуємо за статтею Михайла Мольнара «Іван Котляревський серед чехів та словаків». Див. ще зб.: Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях, стор. 466.

уковому словнику» Рігра і т. д.). З'являлися і нові переклади його творів. Так, Франтішек Вимазал у своїй антології «Слов'янська поезія» (1874), крім старого перекладу Челаковського «Ой, мати, мати!..», дав з «Наталки Полтавки» пісню «Віють вітри, віють буйні» (переклад самого упорядника, зроблений з російського перекладу «Поэзии славян», до того цю пісню переклав С. Махачек) та «У сусіда хата біла» (у герекладі С. Махачка). В цій же антології була подана коротка біо-бібліографічна довідка про Котляревського, почерпнута з антології «Поэзия славян» М. В. Гербеля (1871).

Немало нових публікацій про І. П. Котляревського з'явилося у Чехії, як і в багатьох інших країнах, на зламі ХІХ—ХХ ст., коли на Україні було відзначено 100-ліття «Енеїди» (1898) і відкрито пам'ятник письменнику в Полтаві (1903). Серед цих публікацій виділяється стаття відомого етнографа Ф. Ржегоржа «Ювілейні русинські торжества», опублікована 1899 р. в журналі «Слов'янський перегляд». У ній дана висока оцінка творчості Котляревського і, зокрема, відзначено святкування століття «Енеїди» у Львові. Згодом Ржегорж повідомляв про шанування великого українського письменника в інших містах Західної України, в Полтаві і Петербурзі. Про Котляревського він писав і в новому науковому словнику Отто.

У чеській пресі в цей час виступав також і Іван Франко з оглядами української літератури, в яких значне місце відведено Котляревському. Це стосується насамперед статті «Українсько-руська (малоруська) література», опублікованої 1899 року в «Слов'янському перегляді».

Із публікацій чеських літераторів з нагоди відкриття пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві виділяється стаття В. Червінки, надрукована в «Золотій Празі» (1903, № 47). Літературно-науковий вісник (1903, № 12), очевидно, завдяки І. Франкові, подав на неї коротку анотацію¹³.

На початку ХХ ст. до творчості І. П. Котляревського звертався відомий чеський славіст Ян Махал, передусім в таких своїх працях, як «Слов'янство» (1912) і тритомник «Слов'янські літератури» (1922—1929). На відміну від своїх попередників, він ґрунтовно дослідив історичні умови розвитку України кінця ХVІІІ ст., коли виникла нова національна культура і література, зокрема «Енеїда», а згодом «Наталка Полтавка», — твори, в яких, як відзначив дослідник, Котляревський талановито висловив глибокі патріотичні та демократичні ідеї, посівши почесне місце в історії слов'янських літератур¹⁴.

Справді, культурні діячі Чехії поставились до І. П. Котляревського досить уважно і зробили чималий внесок у вивчення творчості українського письменника та популяризацію його творчості ще до встановлення в країні народно-демократичного ладу. У значній мірі це стосується і Польщі.

Творчість І. П. Котляревського у польській культурі дала відчутний відгомін¹⁵. Не випадково про цього письменника там, як і в Чехії, довідалися ще за його життя¹⁶.

¹³ Федір Погребенник. Котляревський у зарубіжному літературознавстві. — «Радянське літературознавство», 1969, № 8, стор. 76.

¹⁴ Г. А. Нудьга. І. П. Котляревський за рубежем (Нотатки до теми). — У зб.: Матеріали котляревських читань, вип. 5. Вид-во Харківського університету, 1969, стор. 125 (Остання праця надрукована і в зб.: Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях).

¹⁵ Див.: Р. Ф. Кирчів. Відгомін Котляревського в польській культурі. — «Матеріали котляревських читань 1967 року», стор. 114—121 (а також «Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях», стор. 448—455).

¹⁶ В. Полек. Польські голоси про І. П. Котляревського. — «Всесвіт», 1968, № 7, стор. 91.

Перша відома нам згадка про І. П. Котляревського в польській літературі належить до 1815 року. Її подав видатний філолог Самуель Бандке, який доводив (у статті «Нотатки про чеську, польську і сучасну російську мови», надрукованій у «Пам'ятнику варшавському», а російською мовою — у «Вестнике Европы»), що українська мова має великі потенціальні можливості, на доказ чого посилався на «Енеїду» Котляревського. Згодом, 1827 року, цю поему згадав анонімний автор у замітці «Пам'ятника варшавського», звернувши увагу на те, що вона викликала цікавість у Польщі і Німеччині. Про мовне багатство цього твору — як свідчення літературної повноцінності української мови — говорив і А. Бельовський в рецензії на збірник пісень Вацлава з Олеська (1833).

В 30—40-х роках ХІХ ст. у польській пресі згадки про І. П. Котляревського зустрічаються часто. Іноді трапляються в них і вигадки. Наприклад, у статті «Про поезію Русі», надрукованій 1835 р. в паризькій газеті «Північ» — орган польської революційної молоді, Котляревський названий останнім запорізьким кошовим¹⁷, причому далеко не таким активним і оригінальним, як за часів пової для нього — літературної — діяльності... Тут же висловлювалось захоплення українською «Енеїдою», яка, як цілком слушно твердилося, набагато перевищила всі інші пародії поеми Вергілія. Це по суті був початок розмови про світове значення безсмертного твору Котляревського¹⁸. Згодом (1837 р.) у польському журналі «Друг люду» відзначалось, що «Енеїда» «розпочала нову еру в українській поезії»¹⁹.

У польській періодичній пресі, в тому числі Західної України, з'явилося декілька повідомлень про смерть І. П. Котляревського, в яких характеризувався і його доробок. У другій половині ХІХ—початку ХХ ст. про нього писали такі відомі польські письменники і літературознавці, як Л. Совінський, А. Кіркор, П. Свенціцький, Ф. Гавронський, Л. Василевський, З. П'ятеквич та інші. Одною з найкращих польських праць про Котляревського, як свідчить М. Якубець, є нарис, надрукований у газеті «Нова реформа» (1890, № 251)²⁰. Поляки відгукнулися й на повне видання творів цього українського письменника, що з'явилося в Києві 1909 р. («Перегляд крайовий», 1909, № 4). Крім того, в польській пресі досить часто виступали українські письменники (наприклад О. Кониський, І. Франко), які приділяли велику увагу творчості Котляревського.

Твори І. П. Котляревського, і передусім «Енеїда», почали поширюватися у Польщі з початку ХІХ ст. Згодом популярності набула і «Наталка Полтавка», яку досить часто ставили в оригіналі, переробках та перекладах і аматори і артисти-професіонали; цей твір увійшов до репертуару і українських, і польських труп²¹. До речі, в різні часи успіх п'єс

¹⁷ Цю версію про І. П. Котляревського як «гетьмана козаків» польські емігранти запозичили в американської письменниці Терези Робінсон (Гальві), висловлену в її праці 1834 року «Історичний огляд слов'янських мов і літератур» (Г. А. Нудьга. І. П. Котляревський за рубежем (Нотатки до теми). — У зб.: Матеріали котляревських читань 1967 року, стор. 128—129).

¹⁸ Г. А. Нудьга. І. П. Котляревський за рубежем (Нотатки до теми). — У зб.: Матеріали котляревських читань 1967 року, стор. 127.

¹⁹ Цитуємо за статтею В. Полека «Польські голоси про І. П. Котляревського».

²⁰ Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях, стор. 480.

²¹ Див.: Анатолій Залашко. І. П. Котляревський в країнах народної демократії. — Альманах «Полтава». № 2. Полтава, 1959, стор. 188; В. Полек. «Наталка Полтавка» на сценах світу. — «Зоря Полтавщини», 24 серпня 1969 р.; Леонід Барабан. Знання у світі. — «Літературна Україна», 2 вересня 1969 р.; Ольга Охріменко. «Наталка Полтавка» в зарубіжних театрах. — «Культура і життя», 18 вересня 1969 р.

Котляревського в Галичині і Польщі непокоїв шляхту, яка неодноразово добивалась заборони їх постановок. Цього їй вдалося досягнути на деякий час, наприклад, після придушення революції 1848 року²².

«Енеїда» і «Наталка Полтавка» справили помітний вплив на нову польську літературу, особливо на її представників «української школи». Так, пісні з класичної п'єси Котляревського, які ще в перші десятиліття XIX ст. перекладено польською мовою («Віють вітри, віють буйні», «Гомін, гомін по діброві», «У сусіда хата біла» та ін.), відгукнулись у творчості таких поетів «української школи», як Т. Падура (він був особисто знайомий з Котляревським), А. Шашкевич, Ян Комарницький, Б. Залеський²³. Вплив «Енеїди» відчувається і в драматургії К. Гейнча, і в байках С. Осташевського²⁴, і в повістях Я. Биковського «Слобода» та Т. Єжа «Василь Голуб». (В останньому творі автор, характеризуючи головного героя, пише: «Спостерігаючи його невимушену, спокійну, а помимо того зухвалу зовнішність, можна було б про нього сказати словами, котрими небіжчик Котляревський охарактеризував свого Енея: «хлопець хоч куди козак») ²⁵. Взагалі бурлескна традиція української «Енеїди» виразно позначилася на багатьох творах нової польської літератури.

У південнослов'янських країнах про І. П. Котляревського стало відомо трохи пізніше, ніж у Польщі та Чехії. Активна зацікавленість цим письменником тут з'явилася після широкого відзначення століття «Енеїди» і відкриття йому пам'ятника в Полтаві. Так, в Югославії, крім багатьох інформацій, в антології слов'янської поезії, виданої 1904 р. в Любляні, була опублікована в перекладі словенською мовою пісня «Віють вітри, віють буйні».

Серед південнослов'янських країн найбільшу увагу до І. П. Котляревського, особливо до його «Наталки Полтавки», виявлено у Болгарії. Є відомості, що після визволення країни від турецького гніту (1878 р.) «в народних драматичних колективах однією з перших здійснюється постановка... «Наталки Полтавки» І. Котляревського»²⁶. Ця п'єса, за свідченням Петко Атанасова, припала до серця болгар тому, що розкриває найкращі риси характеру українського народу — його благородство, духовну силу і мужність²⁷.

Особливо великим успіхом стала користуватись «Наталка Полтавка» в Болгарії з початку XX ст.²⁸ Не випадково ця п'єса Котлярев-

²² В. Полек. Буде завжди оздобою літератури., — «Прикарпатська правда», 9 вересня 1969 р.

²³ Олександр Колесса. Українські народні пісні в поезіях Богдана Залеського. — Записки наукового товариства імені Шевченка, т. I, 1892, стор. 181.

²⁴ Див.: В. Гнатюк (житомирський). Спиридон Осташевський у світлі українського бурлеску. — «Літературний архів» (Харків), 1930, кн. I—II, стор. 78—96, кн. III—IV, стор. 92—110.

²⁵ Р. Ф. Кирчів. Відгомін Котляревського в польській культурі. — У зб.: Матеріали котляревських читань 1967 року, стор. 118—121.

²⁶ Леонід Барабан. Знання у світі. — «Літературна Україна», 2 вересня 1969 р.

²⁷ Петко Атанасов. Українська драма і музика в Болгарії. — «Літературна газета», 9 вересня 1958 р.; Його ж. Украинский композитор Н. В. Лысенко в Болгарии. — «Новая Болгария» (София), 1958, № 2, стор. 20.

²⁸ Див.: Петко Атанасов. Українська драма і музика в Болгарії. — «Літературна газета», 9 вересня 1958 р.; Анатолій Залашко. І. П. Котляревський в країнах народної демократії. — Альманах «Полтава», № 2, 1959, стор. 187; М. Северін. Міцніють зв'язки з друзями. — «Зоря Полтавщини», 9 вересня 1959 р.; А. Залашко. «Наталка Полтавка» в Болгарії. — «Зоря Полтавщини», 13 серпня 1967 р.; О. Г. Охрименко. Произведения И. П. Котляревского в Болгарии. — У зб.: «Матеріали XVI науково-методической конференції Гомельського педінституту. Гомель, 1968, стор. 61—62; В. Полек. «Наталка Полтавка» на сценах світу. — «Зоря Полтавщини», 24 серпня 1969 р.; Леонід Барабан. Знання у світі. — «Літературна Україна».

ського залишила помітний слід у розвитку болгарської театральної культури, а деякі пісні з неї стали народними піснями болгар²⁹.

Ставили «Наталку Полтавку» в Болгарії і аматори, і професіонали — як українські театри (що іноді приїжджали на гастролі), так і болгарські. В зв'язку з цим виникла потреба перекласти цю п'єсу на болгарську мову. Ще 1912 р. в газеті «Мир» був надрукований уривок з неї, перекладений С. Дриновим. 1935 р. артист Нікола Самев зробив повний переклад «Наталки Полтавки», за яким 1936 р. софійський «Вільний театр» здійснив першу постановку, після чого п'єсу включили до репертуару багато общинних театрів. 1939 р. в місті Нова Загора був виданий новий переклад п'єси Котляревського, який зробили О. Зубенко та І. Пенев. Це ще більше зміцнило місце «Наталки Полтавки» в репертуарі професіональних і аматорських театральних колективів Болгарії.

П'єса І. П. Котляревського так сподобалась глядачам Болгарії, що тут, крім перекладів, стали з'являтися навіть її переробки. Для перекладу можна назвати переробку Ж. Мошева, перша постановка за якою була здійснена (болгарською мовою) 23 квітня 1939 р. театральною групою європейського народного хору в Софії.

Як свідчить «лібретто» (пояснення та виклад змісту п'єси) «Наталки Полтавки» в переробці Ж. Мошева, автор у першій дії більшменш дотримується оригіналу. Тільки возний названий ще «сільським старостою», а виборний — «польовим охоронником», котрому возний обіцяє за допомогу «місце сторожа сільського бугая». При цьому трактування возного і виборного трохи міняється: посилюється комізм, але знижується соціальна сутність цих образів.

У другій дії болгарської переробки (що відповідає другій картині першої дії п'єси І. П. Котляревського) зроблено вже більше відхилень від оригіналу. В ній Наталку умовляють вийти заміж за возного не тільки виборний, але і його «сварлива дружина Маня» — новий персонаж. У дію включається ще «дві жінки, типові пліткарки», «сільські дівчата й хлопці», яких нема в п'єсі Котляревського.

Найбільше відхилень від оригіналу в останній, третій дії (що відповідає другій дії «Наталки Полтавки»). Тут спочатку виступає не бурлака Микола, а «дві жінки-пліткарки», а потім Микола та його кохана Мотря (також новий персонаж). Закінчується дія не тільки здійсненням мрії Наталки й Петра, але й негаданою згодою возного одружитися з Терпелихою — матір'ю Наталки, в чому вирішальну роль відіграли виборний і Маня. Такий фінал, як відомо, не властивий п'єсі Котляревського.

У болгарській переробці Ж. Мошева «Наталки Полтавки» більше, порівняно з оригіналом, сценічних ефектів і масових сцен, але менше глибоких думок та емоцій. У ній посилюється комізм, але він став поверховим. Обробка набула, крім усього, сентиментального звучання і набагато втратила народність та глибину соціального трактування дії, що властиве п'єсі Котляревського. Не випадково переробка Ж. Мошева «Наталки Полтавки» не мала великого успіху. Болгарські театри надавали перевагу більш чи менш точним перекладам цієї класичної п'єси.

Творчість І. П. Котляревського стала цілком доступною зарубіжним слов'янам тільки після встановлення в їх країнах соціалістичного

---

2 вересня 1969 р. О. Охріменко, П. Охріменко. Світова слава «Наталки Полтавки». — «Комсомолец Полтавщини», 9 вересня 1969 р.; Ольга Охріменко. «Наталка Полтавка» в зарубіжних театрах. — «Культура і життя», 18 вересня 1969 року.

²⁹ Матеріали котляревських читань 1967 року, стор. 136.

ладу. Широка популяризація його поетичних і драматичних творів дала змогу усвідомити всю велич і значення доробку видатного українського поета і драматурга.

І в наш час твори І. П. Котляревського серед зарубіжних слов'ян найбільшою популярністю користуються в Чехословаччині, Польщі і Болгарії. Очевидно, в цьому немалє значення мають давні традиції у зацікавленості до Котляревського народів цих слов'янських країн.

Хоча про І. П. Котляревського в Чехії «було написано відносно немало», але безпосереднє знайомство з його творчістю залишалось недостатнім аж до 1945 р., коли в «новій народно-демократичній Чехословаччині був відкритий для українського класика прямий шлях до широких кіл чеських та словацьких читачів»³⁰.

Видатною культурною подією для Чехословаччини стало видання 1955 р. всієї «Енеїди» в перекладі чеською мовою. Головну працю виконала Марія Марчанова, яка ще 1951 р. в антології української поезії «Перемагати і жити», що вийшла друком у Празі, вмістила в своєму перекладі значні уривки з першої, третьої і четвертої частин «Енеїди».

Крім неї, в перекладі всієї поеми Котляревського взяли участь Ян Туречок-Ізерський і Зденка Ганусова. Цим поетам на загал вдалося відтворити бурлескний тон поеми Котляревського. Їх переклад «Енеїди» вийшов у серії «Безсмертні», де подані найкращі досягнення світової літератури; він відразу був визнаний «книжкою тижня». Уривки з цього перекладу передавало чехословацьке радіо, а центральне радіо Братислави двічі транслювало радіопостановку за мотивами «Енеїди» на словацькій мові.

У новій Чехословаччині з української драматургії згадали передусім «Наталку Полтавку». В грудні 1948 р. празьке радіо вперше передало її чеською мовою, а пізніше передачі цієї п'єси неодноразово повторювались. Незабаром п'єса Котляревського, яку за останні десятиліття неодноразово видавано в чеських і словацьких перекладах, ввійшла в репертуар деяких театрів і гуртків художньої самодіяльності Чехії та Словаччини, а пісні з неї друкувалися чеською мовою в книзі «Україна в піснях» та інших виданнях.

Особливим успіхом користується «Наталка Полтавка» в Словаччині. 1950 р. в Братиславі вийшов її словацький переклад Юрія Шерегія, до якого часто звертаються і професійні і самодіяльні театральні колективи³¹. До речі, цей переклад особливий: він по суті є перекладом-переробкою. В ньому фігурують, крім персонажів Котляревського, сусідка Терпелихи, дівчина з дитям, кобзар, сусіди, хлопці, дівчата. Навіть назва твору в перекладі Ю. Шерегія — «Наталка з Полтави» — свідчить про певні відхилення від оригіналу. Вони зумовлені головним чином прагненням загострити соціальні мотиви.

У Словаччині «Наталка Полтавка» йде не тільки в перекладах, але і в оригіналі. Це стосується насамперед постановок Пряшівського українського народного театру.

Збагнути сутність творчості І. Котляревського допомагають читачам Чехословаччини праці таких літературознавців, як М. Неврлі, К. Крейчі, О. Зілінський, М. Мольнар. Наприклад, в книзі М. Неврлі «Іван Котляревський і його будительська справа» (1954) детально розглянуто життєвий шлях і творчість українського письменника, а також

³⁰ Михайло Мольнар. Твори Івана Котляревського в чеських і словацьких перекладах. — «Літературна газета», 15 вересня 1955 р. (Ця стаття опублікована і в зб.: Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях).

³¹ Михайло Мольнар. Іван Котляревський серед чехів та словаків. — «Літературна Україна», 19 вересня 1969 р.

значення «Енеїди» та «Наталки Полтавки» для чехів і словаків. У монографії К. Крейчі «Героїкоміка в слов'янських літературах» (1964) підкреслюється оригінальність української «Енеїди», її почесне місце в українському літературному процесі, вплив на подальший розвиток драматургії.

У сьогоднішній соціалістичній Польщі також велику увагу приділяють творчості І. П. Котляревського. Його «Енеїду» і «Наталку Полтавку» вивчають на філологічних факультетах польських університетів³², а про їх творця нерідко пишуть у польській періодиці та спеціальних виданнях (наприклад у книжках «Нарис історії української мови» Т. Лера-Сплавінського, П. Зволінського і С. Грабеця, «Українські ночі, або Родовід генія. Повість про Шевченка» Є. Єнджеєвича та ін.). У наш час «Наталку Полтавку» Котляревського з незмінним успіхом ставлять (в оригіналах і перекладах) у багатьох польських містах і селах — у Люблінському, Жешувському та інших воєводствах, а також передають по радіо. Особливо часто до цієї п'єси звертаються українці, які живуть у Польщі³³.

Великим успіхом користується творчість І. П. Котляревського і в Народній Республіці Болгарії. Це стосується головним чином «Наталки Полтавки», яка міцно увійшла — як драма і як опера (М. Лисенка) — в репертуар багатьох болгарських театрів і гуртків художньої самодіяльності. Характерним прикладом можуть бути постановки в селі Сухиндол Тирновського округу, де «Наталка Полтавка» відома з 1948 року³⁴.

Широкий популяризації творів І. П. Котляревського в сучасній Болгарії сприяють (як і в Чехословаччині та інших зарубіжних країнах) їх публікація національною мовою і праці болгарських літераторів про українського письменника. Наприклад, 1959 р. в Софії була видана антологія «Українська класична поезія», де подані зразки творчості багатьох поетів нової літератури України. Ця антологія відкривається змістовною передмовою С. Русакієва, у якій кваліфіковано розглядається доробок Котляревського. Автора «Наталки Полтавки» названо «засновником нової драми» на Україні³⁵, а в біо-бібліографічній замітці — «родоначальником нової української літератури»³⁶. Саме творами Котляревського (в перекладі Б. Струми) і відкривається антологія «Українська класична поезія»: уривком з третьої частини «Енеїди» та трьома піснями з «Наталки Полтавки» — «Віють вітри, віють буйні», «Видно шляхи полтавськії» і «Ой, доля людська».

Взагалі в Болгарії твори І. П. Котляревського мали і мають великий успіх. У цьому яскраво виявляється щира повага болгар до українського народу, який разом з російським народом відіграв виключно важливу роль у визвольному русі Болгарії.

Тісний зв'язок І. П. Котляревського з зарубіжними слов'янськими літературами відображає віковичну дружбу слов'ян. Це є також свідченням важливого значення творчості першого класика нової української літератури в слов'янській культурі і зокрема в міжслов'янських взаєминах, зумовлених ходом історичного розвитку.

³² Маріан Якубець. З листа до музею І. П. Котляревського. — «Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях», стор. 480.

³³ Див., наприклад, статтю «Опера «Наталка Полтавка» у Пермишлі», опубліковану в українській варшавській газеті «Наше слово» від 23 лютого 1967 р.

³⁴ Д. Велчев. А песня льется, льется... — «Новая Болгария», 1958, № 7, стор. 19.

³⁵ Українська класическа поезия. София, 1959, стор. 7.

³⁶ Там же, стор. 25.

О. Г. ОХРИМЕНКО

И. П. КОТЛЯРЕВСКИЙ И ЗАРУБЕЖНЫЕ СЛАВЯНСКИЕ ЛИТЕРАТУРЫ

Резюме

Творчество И. П. Котляревского стало известным в западнославянских странах (вначале в Чехии, затем в Польше) еще при жизни писателя, а в южнославянских — со второй половины XIX—начала XX вв. О Котляревском здесь появилось немало литературно-критических работ и переводов его произведений. Однако только после установления в зарубежных славянских странах народно-демократической власти творчество украинского писателя-классика стало доступным широким массам братских народов. Об этом свидетельствуют многие новые переводы его произведений, в том числе всей поэмы «Енеїда» на чешский язык, а также новые литературоведческие работы, раскрывающие сущность творчества Котляревского. Отмеченное касается в первую очередь новой Чехословакии и Болгарии.

Тесная связь И. П. Котляревского с зарубежными славянскими литературами отражает многовековую дружбу братьев-славян.

ПРО ПОЕТИЧНУ СПАДЩИНУ ЮЛІАНА ГОСЛЯРА

Більшість відомих науці поезій Ю. Госляра була створена ним в тюрмах, де він перебував у 1846—1848 рр. за активну участь у спробі польського національно-визвольного повстання в Галичині.

Вона зазнала невдачі у зв'язку з тим, зокрема, що шляхетсько-буржуазні демократи, які захопили в свої руки керівництво підготовкою повстання, не хотіли і не могли поєднати національно-визвольний рух з селянським антифеодальним рухом, орієнтувались на шляхту, відмовились від демократичної пропаганди серед селян, розглядали їх лише як «робочу силу» в боротьбі проти іноземних загарбників. Тому селянський рух обернувся і проти повстанців, в тому числі і щирих друзів селянства — нечисленних ще тоді революціонерів-демократів, чий зовнішній вигляд пагадував, однак, селянам ненависних їм шляхтичів¹.

Жертвою цього трагічного непорозуміння став і борець за національне і соціальне визволення польського та всіх поневолених народів Юліан Госляр. Схоплений і побитий селянами під час спроби підняти 21 лютого 1846 р. повстання проти австрійських загарбників у с. Гачові, він був кинутий властями до саноцької тюрми, 16 серпня переведений в т. зв. кармелітську тюрму у Львові, а після остаточного вироку — ув'язнений 17 лютого 1848 р. на 18 років у фортеці Шпільберг (Чехія)².

Проте ні тяжкі умови тюремного ув'язнення, ні навіть перебування в камері смертників³ не перешкодили революціонеру-демократу висловити свої потаємні думки у віршах і піснях, що особливо в Шпільберзі користувалися великою популярністю у в'язнів.

На протязі тривалого часу переважна більшість тюремних творів Госляра розповсюджувалися у рукописному вигляді. Тільки два з них — «Христос в пустині» і «Роздум в'язня у Кармелітах»⁴ були видані за життя автора — в Саноку під час австрійської революції 1848 р., що відкрила Госляру шлях на свободу⁵. Чотири твори — «Чи залишив вже нас бог?», «Сумна береза», «Шпільберзька пісня», «Прощання з Шпільбергом», уривок п'ятого — «Пісні про ластівок» і кілька рядків

¹ Див. История Польши, т. II, М., 1955, стор. 9.

² Див.: В. А. Борис и И. М. Нефедов. К жизни и деятельности Юлиана Госляра (1820—1852). — «Славянский архив», М., 1959, стор. 241—242.

³ В першій судовій інстанції Госляра було засуджено до страти. Там же, стор. 242.

⁴ Кармелітська тюрма у Львові — *І. Н.*

⁵ В. А. Борис и И. М. Нефедов. Вказ. праця, стор. 243—244; A. Codello. Działalność Juliana Goslarsa w Sanockiem w świetle jego spuścizny pisarskiej (1845—1848). — «Rocznik Sanocki», 1967, t. II, стор. 184.

із «Різдвяної пісні» вперше опублікував 1862 р. в своїх спогадах один із повстанців-в'язнів Ф. В. Чаплицький⁶. Вірші «На глас дзвону», «В'язень птаху» і «Полька» знайшли собі публікатора тільки 1953 р. в особі польського дослідника М. Тировіча, який вмістив їх разом зі всіма опублікованими раніше в додатку до своєї біографії Госляра⁷.

Вказаними творами поетична спадщина Ю. Госляра не вичерпується⁸. Так, з архівних документів стало відомо, що після переведення Госляра з саноцької до львівської тюрми в його камері було знайдено «Елегію до друга», присвячену повстанцю В. Згжебному⁹, а львівські власті в 1852 р. виявили рукопис твору «Молитва», підписаний революціонером¹⁰. Правда, знайти ці твори дослідникам поки що не вдалося.

Ще гірше, однак, ніж з виявленням і опублікуванням поетичної спадщини Госляра, стояла донедавна справа з її аналізом. Шляхетські мемуаристи і шляхетсько-буржуазні історики та літератори або замовчували поетичну творчість революціонера чи зневажливо ставилися до неї¹¹, або навпаки, проголошували Госляра неабияким поетом і підкреслювали патріотизм його поезій, намагаючись поставити їх автора в один ряд з такими поетами-«патріотами», що ототожнювали польський народ із шляхтою, і, як, наприклад, В. Поль, апологізували шляхетське минуле Польщі¹². Не відбулось істотних змін в ставленні до його поетичних творів і за часів буржуазно-поміщицької республіки¹³.

Значний крок наперед у вивченні поетичної спадщини Госляра, як і, зрештою, цілої його діяльності, був зроблений в народній Польщі. Головна заслуга в цьому належить знову ж таки М. Тировічу, який вже в популярній статті, присвяченій Госляру, слушно дав зрозуміти, що не в художній вартості віршів і пісень «віщуна Шпільбергу»¹⁴ слід шукати причину їх популярності, а в біографії революціонера. зробив першу і поки що єдину по суті спробу піддати ґрунтовному аналізу його поетичні твори¹⁵. Чудовий знавець епохи Тировіч з притаманними

⁶ (F. Czapliski). Pamiętnik więźnia stanu. Przez autora «Powieści o Horożanie». Lwów, 1862, стор. 200—201, 237—238, 283.

⁷ М. Tyrowicz. Julian Maciej Goslar. Warszawa, 1953, стор. 146—147, 164—165, 167—168. При використанні опублікованих поетичних творів Госляра будемо далі посилатися на зведену публікацію їх Тировічем (там же, стор. 142—166).

⁸ Це зауважив вже Тировіч. Там же, стор. 99.

⁹ Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові (далі — ЛЦДІА). ф. 152, оп. 2, од. зб. 8127, арк. 42.

¹⁰ В. А. Борис и И. М. Нефедов. Вказ. праця, стор. 243.

¹¹ Див., наприклад: А. Kępczowiecki. Zygmunt Kaczkowski i jego czasy. Lwów, 1918, стор. 88.

¹² Див.: S. Schnur-Pepłowski. Z przeszłości Galicyi (1772—1862). Wyd. 2. Lwów, 1895, стор. 472, 507—508, 600; История Польши, т. II, стор. 167.

¹³ Так, Я. Путек згадував Госляра як поета-патріота, не вдаючись до характеристики його творів. Див.: J. Putek. Mroki średniowiecza, Wyd. 2. Kraków, 1938, стор. 233.

¹⁴ Це ім'я надали Госляру товариші по ув'язненню у фортеці, а за ними воно ввійшло і в праці шляхетсько-буржуазних істориків та літераторів. У Народній Польщі його одним з перших повторив А. Коделло, який відповідно назвав присвячену революціонеру-демократу статтю (A. Codeilo. Julian Goslar, wieszcz Grajgórgy. У зб.: Rzeszowskie w dobie Wiosny Ludów. Praca zbiorowa. Rzeszów, 1948).

¹⁵ Див. М. Tyrowicz. Julian Goslar. — «Wiedza i życie», 1952, N 1, стор. 29; його ж: Julian Maciej Goslar, стор. 71—73, 98—105. Вказані вище дві праці Коделло, незважаючи на їх обіцяючи в цьому відношенні назви, не дають нічого нового в аналізі поетичної спадщини революціонера. Це ж саме стосується рецензії Ю. Клейнера на книжку Тировіча (J. Kleiner «Marian Tyrowicz. Julian Maciej Goslar». — «Pamiętnik literacki», г. XLVI, z. 1, 1955, str. 329—330), що підкреслює значення опублікування Тировічем поезій Госляра для історії польської літератури, містить у собі деякі зауваження щодо можливих модифікацій в розмірі віршів та їх послідовності, але відносно їх змісту повністю солідаризується з думкою публікатора.

иому дослідницьким хистом і блискучою науковою інтуїцією сягнув при цьому великої глибини рівно як історик польської суспільної думки, так і літературний критик, зробив багато яскравих порівнянь і слушних зауважень щодо літературних прийомів автора «Христоса в пустині» та думок, які він хотів висловити в цьому та інших своїх творах. Дуже важливим є, зокрема, методичне зауваження відомого дослідника про важкість визначення хронологічної послідовності написання Госляром його віршів і пісень, а звідси і важкість чіткого відтворення процесу усвідомлення в'язнем подій, що відбулися до і під час його арешту, змін в його сприйнятті їх і оцінці¹⁶. Разом з тим аналіз Тировіча не є вільним від недоліків. Розглядаючи зміст поеми «Христос в пустині», він не приділив жодної уваги її другій частині («Христос в гефсіманському саді»), що негативно відбилася не тільки на оцінці ним цього твору, але і цілої тюремної поетичної творчості його автора. Тировіч вважає, що вона є нехарактерною для духовного обличчя революціонера, просякнутою непритаманним його практичній діяльності духом містицизму, романтичного месіанізму і песимізму, викликаним виключним психічним станом в'язня, який зазнав невдачі в своїх починаннях, був силоміць відірваний від рідної йому справи і позбавлений свободи¹⁷.

Додаткове вивчення тюремної поетичної творчості Госляра, співставлення її як з відозвою до селян, так і з іншими агітаційними творами революціонера¹⁸, ознайомлення з деякими неопублікованими документами, що стосуються його перебування в Шпільберзі, викликають, однак, сумнів щодо цілковитої слушності такого висновку.

В зв'язку з цим в даній статті робиться спроба довести, що між тюремними творами Госляра і пропагандистською практичною діяльністю їх автора на свободі немає принципових протиріч, що і в них Госляр виступає як безстрашний борець за здійснення своїх революційних та патріотичних ідеалів.

Найважливішою для доведення цього залишається поема «Христос в пустині» і особливо її друга частина «Христос в гефсіманському саді». Назва цього твору і звернення Госляра до євангельського сюжету, зрештою, як і його звернення до релігійних мотивів в інших поезіях, не викликають здивування. Відомо, що автор широко використовував релігійну форму і термінологію для виразу своїх революційних поглядів у ряді агітаційно-пропагандистських творів — відозвах до селян, солдатів, «Новому євангелії польському народу», «Дусі правди», «Ісусі і дусі правди», написаних ним як до арешту в лютому 1846 р., так і після звільнення з Шпільбергу в березні 1848 р.¹⁹. Не випадковим є і обрання Госляром власне цього сюжету — життя і страждань Христа. В гослярівському Христі неважко пізнати автора поеми. Як і, відповідно до релігійного міфу, Христос, Госляр ще юнаком присвятив себе боротьбі за покращання людського життя, як і Христос не мав успіху в спробах повернути до єдиної віри (революційно-патріотичної) багатіїв і бідняків, як і Христа, його не зрозумів народ (селяни), запроваджений в заблудження і підбурюваний сильними світу сього (владами і шляхтою), що оголосили борця за свободу найнебезпечнішим фанати-

¹⁶ M. Turowicz. Julian Maciej Goslar, стор. 99.

¹⁷ Там же, стор. 96, 99.

¹⁸ Виявленими радянськими істориками І. С. Міллером і В. О. Борисом після виходу в світ біографічної праці Тировіча.

¹⁹ Див.: І. С. Міллер. Материали к истории революционной агитации в Западной Галиции в 1846 г. — «Краткие сообщения Института славяноведения», вып. 14, 1955, стор. 35, 44—48; W. Bogus. Proces Juliana Goslара. — «Kwartalnik historyczny», 1958, N 3, стор. 816—817; В. А. Борис и И. М. Нефедов. Вказ. праця, стор. 239, 246—247.

ком і демагогом, як і Христос, Госляр постраждав за народ (події в Гачові).

Проте Христос-Госляр є далекий від євангельського Христа з його «непротівленням злу насильством». Автор поеми довільно інтерпретує релігійний сюжет стосовно до сучасних йому обставин.

Наділений богом (природою) великими здібностями і силою, Христос-Госляр, бачачи страждання своїх «повзаючих в бруді» братів, відмовляється від особистого благополуччя і кар'єри. Антимонархістськи і антимілітаристськи звучать відповідні рядки поеми. Госляр не бажає королівської влади, не хоче очолювати армії, що служить для поневолення людей. «Досить..., досить рабів!» — проголошує поет-революціонер. Нове сонце хоче він дати людству — зробити його щасливим²⁰. Мотив любові до людей, людства з величезною силою виступає в поемі, набуває в ній інтернаціоналістського характеру. Ціле людство живе в серці поета, всі сльози світу вбирає його душа. Він не є пасивним спостерігачем людських страждань. В грудях Христа-Госляра вирує жаждоба дії, перетворення недосконалого світу з його дикими протиріччями на світ, де людина не буде залежати від примх долі, де людина людині буде братом, де люди стануть людьми з великої букви — справжніми людьми²¹.

Особиста доля не хвилює поета-революціонера. Не лякають його найстрашніші торттури. Хвилює Госляра доля його учнів і послідовників, що їх тирані «цькують своєю псарнею», тисячами страчують і гноять в тюрмах, доля людства, яке інші тирані мільйонами кидають у спопеляючий вогонь, доля свого народу²².

В яскравих поетичних образах Госляр стисло викладає історію Польщі. Цей виклад перегукується з викладом її в його відозві до селян²³. Тепер до нього долучаються і події, що настали безпосередньо після написання відозви. Ототожнюючи себе з своїм народом, який «повторює його життя», поет говорить про жертвну місію поляків, що тривалий час проливали кров за інші народи, але були зражені правителями великих держав, які позбавили їх самостійності. Проте, оплакуючи трагедію польського народу, поет є далеким від відчаю чи песимізму. З гнівним сарказмом викриває він підступну роль в ній чужоземних монархів, особливо пруського короля — найзрадливішого з тиранів, таврує порядки на загарбаних ним польських землях як найпідлішу тиранію²⁴. Кінцеві рядки, присвячені історії Польщі, просякнуті глибокою вірою в польський народ, в те, що жертви, принесені ним і самим поетом, не є даремними, в його остаточну перемогу над загарбниками. Тричі польський народ підводиться з домовини, куди його поклали; в його крові очищується людство, його серце зігріває землю²⁵. В цьому поетичному образі є, на перший погляд, елементи романтичного месіанізму. Але з більшою підставою можна твердити, що Госляр підкреслює ним загальноєвропейське прогресивне значення тодішньої боротьби польського народу за свою незалежність, на яке вказував В. І. Ленін²⁶. На користь такого твердження свідчать дальші рядки поеми, в яких немає і сліду національної обмеженості. Коли поляки

²⁰ Див.: М. Turowicz. Julian. Maciej Goslar, стор. 100, 149.

²¹ Там же, стор. 149—150.

²² Там же, стор. 151. Під спопеляючим вогнем слід розуміти мабуть несправедливі династичні війни.

²³ Пор.: М. Turowicz. Julian Maciej Goslar, стор. 151—152; Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей (далі — ИПППМ). т. III. М., 1958, стор. 361, 364, 366—384; В. А. Борис и И. М. Нефедов. Вказ. праця, стор. 234—235, 275—279.

²⁴ Див.: М. Turowicz. Julian Maciej Goslar, стор. 151—152.

²⁵ Там же, стор. 152.

²⁶ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 403; т. 20, стор. 398.

підведуться в четвертий раз, за ними підуть інші народи. Братерськи вітаючи їх, польський народ одночасно буде вітати здійснення своїх надій. Спільний виступ народів закінчиться поваленням «всіх тронів світу», що їх замінить один трон — братерської любові людини до людини²⁷. Не говорячи тут про розпливчате уявлення поетом устрою визволеного світу²⁸, можна однак ствердити його безперечний революційний інтернаціоналізм, нерозривне пов'язання ним боротьби польського народу за своє визволення з боротьбою за свободу всіх народів, його віру в їх спільну перемогу над тиранією.

Поет-революціонер не применшує труднощів у боротьбі за свободу, знає, що вона вимагатиме багато жертв. «Але так мусить бути!» — вигукує він, підкреслюючи, що все нове народжується у боротьбі зі старим, що великі звершення варті самопожертвування²⁹.

По-бойовому звучать і кінцеві рядки першої частини поеми. В них утверджується висока місія, самозречення борців за щастя людства. Без гослярів люди більше страждали б. Менше страждатимуть вони і веселіше помиратимуть, вказує поет, для добра ближніх, для досягнення великої мети. Поета-борця не лякає тюрма і навіть смертна кара. Не плазувати перед тираном, а з-поза тюремних ґрат «шукати поглядом людей», не в м'якому ліжку під його владою, а на ешафоті закінчити своє життя воліє він. Не підірвали віру Госляра в можливість побудови суспільства, заснованого на братерській любові людини до людини, і лютневі події 1846 року. Підкреслюючи значення самопожертвування індивідуума, як стимулу в боротьбі за побудову такого суспільства, поет-революціонер лише робить висновок, що народ в цілому ще не дозрів для сприйняття проголошених ним ідей, що його приклад натхне спочатку тільки найкращих, за якими вже піде цілий польський народ, що в свою чергу стане прикладом для інших народів і в такий спосіб допровадить людство до свободи і щастя³⁰. При цьому Госляр ще раз робить наголос на тому, що свободи і щастя люди можуть і мусять добитися тільки шляхом тривалої, впертої, жорстокої боротьби. Він образно порівнює себе, своє життя і кару, яка на нього чекає, із зерном, що його він кидає в людське серце. Доцем для цього зерна стане кров, сонцем — життя людини, плодом — визволення людства від тиранії, що настане, як пророче вказує поет, в ХХ віці, коли плід дозріє і людство зможе ним скористатись³¹.

Друга частина поеми була написана Госляром, мабуть, напередодні винесення йому смертного вироку або ж після нього — під час змореного очікування остаточного вирішення своєї долі у вищих інстанціях. Це накладає певний сумний відбиток на її зміст, далекий, однак, від песимізму. Стверджуючи вже в перших рядках неминучість своєї загибелі, Госляр насамперед занепокоєний тим, що «світ є ще нещасливим, не пізнав ще святої (революційної) віри»³². Релігійний фон служить далі для панегірика землі і людині — борцю за перетворення світу, що має не теологічний, а матеріалістичний і атеїстичний характер. Христос-Госляр є цілий в земному. Він перш за все людина. Нічого релігійного немає у втіленій поетом в художню форму діалектичної картині світобудови і розвитку людини. Природа існує і розвивається за законом єдності протиріч, зокрема єдності життя і смерті. Вона «завжди живе, завжди гине», одночасно розпорошується на безліч най-

²⁷ Див.: М. Т у г о в і с з. Julian Maciej Goslar, стор. 152.

²⁸ Див.: там же, стор. 101. Можна думати, що Госляр мислив його в дусі утопічного соціалізму.

²⁹ Там же, стор. 152—153.

³⁰ Там же, стор. 153.

³¹ Там же.

³² Там же, стор. 154.

дрібніших часток, плодить міриади живих істот, ховає незліченних павів (papów). Як планета лине до сонця, сонячного світла, так і людина — до самовдоволення, до свободи³³. Госляр підкреслює, що людина сама звільниться від пекла (тиранії), оспівує людину-борця, яка вперто бореться проти зовнішніх перешкод на шляху до прогресу (насилства, сваволі, деспотії) і спокус, що відвертають її від нього, падає і знову підводиться, сягає духом вище зірок. У поета не людина славить небо, а небо людину, яка є «оздобою світу» і стоїть понад ангелами, що їх чоло ніколи не зрошує піт, що, не знаючи праці, боротьби і прагнень, живуть у дитячій невинності під крильцем у бога. Як і у відозві до селян, Госляр вказує, що люди не повинні чекати на визволення їх богом, бо бог не хоче позбавляти людей притаманної їм вищої чесноти — здатності до боротьби³⁴. Христос-Госляр може врятувати людей тільки своїми земними життям і діяльністю³⁵. Він закликає людей до впертої боротьби за своє визволення на землі.

Поет сумує з приводу передчасної ганебної смерті, що на нього чекає. Але цілком природний за таких обставин сум молодого повної сил людини зустрічає рішучий протест з боку борця за щастя людства. Все його попереднє життя і діяльність повинні знову збудити в Гослярі мужність і енергію. Перед читачем проходить складне і багате духовне життя молодого революціонера, постають його думки і почуття з дитинства до камери смертників. Великою любов'ю і чулістю просякнуті рядки, присвячені матері поета, що з коліски прищепила йому любов до людей. Роки навчання породили в душі Христа-Госляра священний вогонь. Творчо сприймаючи науки, він був вражений існуванням язичників, що не пізнали істини (демократичної)³⁶, коли побачив, що його земляки «стогнуть під ярмом імператора-язичника» і фальшивих імператорських богів, «вперше болісно стиснулось його серце, обличчя зрослося сльозами», що він їх пролив за поневолений і зневажений народ. Вже тоді поет запрягся назавжди знищити тиранію³⁷, обрав важкий шлях борця за національне і соціальне визволення польського народу. На цьому шляху його спіткали розчарування, але розчарування росту. Від палкої віри в силу правди, в себе — її носія, який зуміє «заплутаний вузол на землі розплутати» і повести всіх, хто почує його голос, на останній бій з тиранами, Госляр в міру пізнання суспільних відносин прийшов до висновку, що не тільки язичники (іноземні поневолювачі) заблуджуються, але й прихильники віри (поляки) не йдуть за нею, її головний зміст перетворюють на пусте речення, не розуміючи чи не бажаючи розуміти божих законів (демократичних принципів). Прагнення відкрити очі співвітчизникам, патхнути їх на героїчні звершення сприяло поширенню світогляду Госляра. Від сприйняття польського суспільства як єдиного цілого, що, хоч і заблуджується, але силою правдивого слова може бути легко скероване на шлях істини (боротьби за незалежну демократичну Польщу)³⁸, він перейшов до його сприйняття як суспільства класового.

Юнацькі альтруїстичні надії повернути всіх поляків до єдиної віри зазнали краху. Кинуті Госляром слова-зерна правди впали на камінь. Охоронці віри (шляхетсько-буржуазні демократи) хвалили його за успіхи в її пізнанні, але зневажливо відкидали спроби звернутися до них з чимось серйозним. Що ж до заможних класів (шляхти), то заклик об'єднатися зі всім народом, з бідняками вони проголосили шаленст-

³³ M. Turowicz, Julian Maciej Goslar, стор. 154—155.

³⁴ Там же, стор. 155. Пор.: ИПППМ, стор. 373—375.

³⁵ Там же, стор. 156.

³⁶ Там же, стор. 156—157.

³⁷ Там же, стор. 158.

³⁸ Там же, стор. 158—159.

вом³⁹. Не розумів юнака і народ (селяни), що не знаходив для себе поживи в його абстрактному заклику до визволення. Виявилось, що «муж-бог і чудо» є непотрібними⁴⁰.

Занепокоений класовою обмеженістю шляхти і темрявою поневоленого селянства, самотній у своїх пошуках засобів для національного і соціального визволення польського народу, Госляр став сумніватися у вірності обраного ним шляху. Сумніви зникли після зустрічі з іншими революціонерами-демократами, особливо з Дембовським, що його легко пізнати в образі Яна (Йоана)-хрестителя, «слову якого вірили тисячі»⁴¹. Визнання Христа-Госляра Йоаном-Дембовським змінило його віру в своє революційне покликання, в те, що шлях боротьби за національне і одночасно соціальне визволення народу є єдино вірним шляхом. І хоча він передбачав, що на цьому шляху його чекають важкі випробування, можливо навіть смерть, Госляр твердо вирішив йти ним⁴².

Ця рішучість не залишає революціонера і перед обличчям смерті. Христос-Госляр жалкує лише з приводу того, що дуже мало зробив. Він передбачає, що багато його учнів і послідовників відхитнуться від нього, не витримають труднощів революційного шляху, що люди вшанують його після смерті як бога, але ще довгий час залишаться ворогами один одному, що шлях до свободи буде важким.

В кінцевих рядках поеми немає, однак, елементів песимізму. Закликаючи людей шанувати в ньому не бога, а брата. Христос-Госляр вказує, що божественне покликання слід шукати не в створеному ним чуді, а в його людському наскрізь серці, висловлює тверду впевненість в торжестві істини, за яку боровся, вірить, що люди раніше чи пізніше його зрозуміють, що прийде до них дух правди, який завершить почату ним справу⁴³. Перед читачем постає чудовий образ мужнього революціонера, що власну насильницьку смерть розглядає насамперед як останню науку для своїх учнів і послідовників — науку самозречення для щастя людей⁴⁴.

Революційна спрямованість поеми не викликає сумнівів. Її лейтмотивом є боротьба за визволення людства з-під влади тиранів (монархів), боротьба за національне і соціальне визволення польського народу, за побудову суспільства, заснованого на братерських відносинах між людьми. Ціле попереднє життя автора зі всіма втіленими ним в поетичну форму пошуками, розчаруваннями, сумнівами і навіть очікуюча його насильницька смерть підпорядковані цій кінцевій благородній меті⁴⁵.

Можна закинути Госляру, що в поемі національні мотиви домінують все ж таки над соціальними, що він не змальовує в ній картини соціального устрою визволеного світу. На перший погляд, такий закид є досить виправданим. Але доречно нагадати, що те саме спостерігається і у відозві до селян, де її автор з тактичних міркувань відмовився від висвітлення соціального ладу в Польщі під час і після переможного національно-визвольного повстання. Чи втратили свою силу ці

³⁹ М. Туго́віч. Julian Maciej Goslar, стор. 159.

⁴⁰ Там же, стор. 160.

⁴¹ Там же. Е. Дембовський — один з найвидатніших основоположників польської революційно-демократичної думки — прибув у Галичину в лютому 1845 р. для організації тут повстання проти австрійських загарбників, що повинно було стати невід'ємною частиною загальнопольського національно-визвольного повстання. З Госляром він зустрівся літом цього ж року і справив великий вплив на його літературно-пропагандистську діяльність.

⁴² Там же, стор. 160—161.

⁴³ Там же, стор. 161. Пор.: В. А. Борис и И. М. Нефедов. Вказ. праця, стор. 247 (спроба аналізу «Духа правди» і «Ісуса і духа правди»).

⁴⁴ Див.: М. Туго́віч. Julian Maciej Goslar, стор. 161.

⁴⁵ Там же, стор. 48.

міркування в обстановці, в якій була написана поема «Христос в пустині»? Аналіз змісту поеми дозволяє твердити, що віп, так само як і зміст відозви до селян, був підпорядкований автором агітаційному завданню, що відповідало конкретній історичній ситуації.

Розгром національно-визвольного руху 1846 р. посилили розбрід в польському демократичному таборі. Налякані селянськими виступами, шляхетсько-буржуазні демократи відмовились від активної боротьби за незалежність Польщі⁴⁶. Лютневі події не могли також не викликати коливаль, а в деяких випадках і втрати віри в свої сили серед нечисленних революціонерів-демократів.

Незважаючи на змушену ізоляцію від зовнішнього світу, Госляр розумів ситуацію в демократичному русі після поразки повстання. Про це свідчать відповідні рядки поеми, де поет-революціонер припускав, що навіть найвідданіші з його учнів можуть тричі відректися від свого вчителя⁴⁷.

Першочерговим завданням, що постало в цих умовах перед невтомним агітатором, було послаблення тяжкого враження від трагічного фіналу спроби повстання, життєутвердження **самої ідеї** боротьби за незалежність, незважаючи на поразку і всупереч їй. Життєутвердження цієї ідеї і покладене в основу поеми. Воно сягає кульмінаційного пункту в її кінцевих рядках, в яких Христос-Госляр висловлює впевненість в тому, що його діяльність була не даремною, що люди кінець кінцем розуміють її мету, що сама його смерть натхне учнів і послідовників на дальшу боротьбу⁴⁸.

В «Роздумі в'язня у Кармелітів» автор, болісно відчуваючи відірваність від людей і сумуючи за «дружнім голосом», розмовляє з тюремними стінами. Він надає їм властивості живих істот, що можуть відповідати йому і розповісти про все, що вони бачили і чули⁴⁹. Стіни відгукуються на заклик в'язня і відтворюють в звуках тяжкий шлях польського народу. Він показаний в різних контрастах між народними стражданнями і безтурботним способом життя привілейованого класу, позбавленого патріотичних почуттів. Воедино зливаються молитви народів, загрози тиранів, викрики татарів, благання милосердя, зойки катованих, сміх бенкетуючих і весела бальна музика, передсмертний стогін, страждальницькі вигуки невинних, блюзнірства негідників, дикі прокльони. Ця серія звукових образів несподівано завершується щирим сміхом. Сміються душі людей, що не сумують в тюремних стінах, що в них загартувались, — душі борців за краще майбутнє народу⁵⁰. Замуровані в стінах, вони обіцяють в'язню, що його муки не будуть тривалими, що стіни розсиплються на порох, а звільнені душі розлетяться по світу, віщуючи людям своїм співом кращу долю. Наразі ж стіни перетворюються з перешкоди на засіб спілкування між в'язнями. Чути їх перестукування — в'язні розмовляють. Вони вже не є самотніми⁵¹.

В наступних рядках поет сумує з приводу невдачі повстання, трагічної долі «сміливих оборонців Польщі», складає подяку тим, що загинули, і запитує — яка ж сила дала можливість ворогу завдати повстанцям такого удару? Сумна констатація поразки і здивування, що ворогам вдалося звернути проти повстанців «роздратовану сліпу ди-

⁴⁶ Див.: История Польши, т. II, стор. 27. Особливо це виявилось під час революції 1848 р. в Австрії, коли шляхетсько-буржуазні демократи підпали під вплив лібералів і повністю відмежувались від революційно-демократичної традиції 1846 р. — традиції Дембовського і Госляра (див. там же, стор. 56—57).

⁴⁷ Див.: М. Тугоwicz. Julian Maciej Goslar, стор. 161.

⁴⁸ Там же.

⁴⁹ Там же, стор. 102, 142—143.

⁵⁰ Там же, стор. 143.

⁵¹ Там же, стор. 143—144.

кість», насувають думку про якийсь хворобливе переродження психіки Госляра, про песимістичне сприйняття ним подій 1846 року. Але така думка була б поверховою і хибною. В «Роздумі в'язня у Кармелітів», як і в «Христі в пустині», Госляр прагне насамперед послабити силу удару, що його зазнали повстанці, розвіяти невір'я і розгубленість, які охопили демократичний табір, запобігти сповзанню його нестійких представників на згубний шлях очікування подачок від поневолювачів, відмовлення від боротьби за незалежність. Запобігти цій небезпеці і є головною метою поета-агітатора. Проти неї спрямоване агітаційне вістря його твору, кінцеві рядки якого набувають високого патріотичного звучання.

Госляр не приховує важкого становища патріотів після невдачі повстання. Славною і легкою є лише доля тих, які загинули в боротьбі. Вони не бачать страшної долі, яку приготували вороги борцям за незалежність. Що ж до живих, то вони є лише напівживими. Польська земля «стогне від болю, є залитою кров'ю мучеників». На що ж надіяється — чи не на полегшення своєї долі ворогом? Ні! Доки є живою «братерська віра» (любов до вітчизни), поляк воліє смерть, ніж ласку ворога⁵².

Таким чином, зміст найбільших відомих сучасній науці поезій Госляра — «Христа в пустині» і «Роздуму в'язня у Кармелітів» підпорядкований автором цілком певній надзвичайно актуальній для часу їх написання меті — вихованню читача в дусі мужнього і стійкого патріотизму, життєутвердженню в розумі і душі патріотів ідеї боротьби за незалежність Польщі, нерозривно пов'язаної з боротьбою за встановлення в ній кращого суспільного ладу.

Перш ніж розглядати інші опубліковані поезії революціонера, доречно зупинитися на питанні про час і місце їх написання. Точних вказівок щодо цього немає. В кращому випадку публікатори обмежуються зауваженням, що вони були створені Госляром в Шпільберзі⁵³. Це вимагає, однак, певного уточнення. Не можна, мабуть, беззастережно твердити, що вірші «Чи залишив вже нас бог?», «В'язень птаху» і «На глас дзвону» написані у фортеці. Ні зміст цих віршів, ні їх назви не дають достатніх підстав для цього. Недостатньою для визначення місця написання вірша «Чи залишив вже нас бог?» є і згадка Чаплицького, що він користувався великою популярністю серед в'язнів Шпільбергу⁵⁴. З більшою підставою можна припустити, що Госляр написав його і два інші вказані вірші в кармелітській тюрмі у Львові, де він перебував більше часу, ніж у Шпільберзі. На користь такого припущення свідчить і наведення Чаплицьким двох рядків з написаної Госляром в переддень Різдва «Різдвяної пісні», також досить популярної серед в'язнів фортеці⁵⁵. Якщо врахувати, що Госляр потрапив до Шпільбергу в лютому 1848 р. і був там кілька тижнів, то є очевидним, що «Різдвяну пісню» він міг написати у львівській тюрмі в грудні 1847 р. або в грудні 1846 року. Не виключена і можливість написання її взагалі до спроби повстання — під час його підготовки в грудні 1845 р.⁵⁶ Тому можна вважати, що популярність того чи іншого поетичного твору Госляра

⁵² M. Turowicz. Julian Maciej Goslar, стор. 145.

⁵³ Там же, стор. 102.

⁵⁴ F. Szarlicki. Вказ. праця, стор. 175. Повного тексту «Різдвяної пісні» виявити до цього часу не вдалося. Тому не можна твердити нічого певного ні про час і місце її написання, ні про її політичну спрямованість.

⁵⁵ Там же, стор. 180.

⁵⁶ На користь цього припущення посередньо свідчить, наприклад, виявлення В. О. Борисом серед слідчих матеріалів у справі брата Госляра — Яна новорічного послання «До народів на новий 1845 р.», яке складене в поетичній формі і має антимоноархічну спрямованість (див. ЛЦДА, ф. 152, оп. 2, спр. 4323, арк. 42—43).

серед в'язнів фортеці не дає ще підстави твердити, що він був створений в її стінах.

Відкритим є і питання про час і місце написання вірша «Чи залишив вже нас бог?» На перший погляд, він за своїм змістом нагадує молитву, але важко знайти в ньому пасивні мотиви спокути за гріхи народу і віри в божий порятунок за його муки⁵⁷. Звернення автора до бога аж ніяк не виглядає на прохання. Говорячи про те, що «із сліз Польщі виникли річки, із польської крові виникне море, із польської муки все чистилище», Госляр гнівно полемізує з богом, нешанобливо пропонує йому подивитися на свої жертви — землі, населені поляками. В твердженні «ми не втрачаємо ще віри» міститься його антитеза. Віра ця буде втрачена, продовжує поет, якщо бог «не змилостивиться» над поляками, які в його ім'я жертвували життям, виступали на захист інших народів, шанували божі заповіді, а якщо порушували їх, то вже на протязі віку покують за це своїми стражданнями⁵⁸. Звернення до бога має, таким чином, у вірші скоріше характер ультиматуму, ніж уклінного прохання. Виходячи із змісту вірша, можна думати, що він був написаний як до спроби повстання, так і після її невдачі — під час перебування Госляра в тюрмі. Можливо також, що автор написав його після придушення австрійським урядом революційного руху 1848—1849 років.

Важко визначити місце і час написання і вірша «В'язень птаху». Правда, на відміну від «безликого» в цьому відношенні «Чи не залишив вже нас бог?», розгляданий вірш містить в собі конкретну вказівку, що він був написаний в тюрмі, бо є монологом в'язня, звернений до птаха, який сів на грати його камери.

Монолог складається з низки питань. Що ж хвилює в'язня, який їх зміст? Перш за все в'язень жадає свободи. За крила він обіцяє половину свого життя. Розуміючи, однак, нездійсненність такого бажання, в'язень задає птаху питання, що дозволяють читачу створити собі яскраве уявлення про його душевний стан і містять деякі посередні вказівки про час написання твору. В цих питаннях звучить гостре занепокоєння патріота-революціонера з приводу враження, яке справила на його товаришів і всіх співвітчизників поразка повстання. Чи турбуються вони про тих, хто за свій полум'яний патріотизм заплатив втраченою особистою свободою, а можливо втратить і життя в результаті тривалого перебування в похмурих тюремних казематах? Чи взагалі забули про них?⁵⁹ Останнє питання дає можливість припустити, що вірш був написаний тоді, коли минув вже певний період часу після спроби повстання — мабуть в другій половині 1847 р. в кармелітській тюрмі або ж в лютому 1848 р. в Шпільберзі.

Особливо ж хвилює в'язня — чи не викликають у співвітчизників спогади про нього і йому подібних гнів і прокльони на їхню адресу за те, що, взявши на себе тягар боротьби, «самі під ним зрадницьки полягли, звалюючи його на Вітчизну»⁶⁰. Питання залишаються без відповіді — птах відлітає.

Висловлене в них гостре занепокоєння з приводу думки співвітчизників про діяльність в'язня, за яку він заплатив свободою, є далеким, однак, від якихось особистих амбіцій Госляра. Це насамперед турбота

Хоча немає достатніх підстав вважати, що його написав Ю. Госляр, але сам факт створення такого поетично-пропагандистського твору саме в цей час говорить про імовірність того, що і Госляр міг тоді займатися подібною діяльністю.

⁵⁷ Власне ці мотиви неслухно, на наш погляд, вбачає в ньому Тировіч. Див.: М. Т у г о в і с з. Julian Maciej Goslar, стор. 103.

⁵⁸ Там же, стор. 148.

⁵⁹ Там же, стор. 164.

⁶⁰ Там же.

про дальшу долю національно-визвольного руху, про те, чи не зашкодили йому невдача спроби повстання і помилки її учасників (в тому числі і самого революціонера), які перебувають в ув'язненні і приречені «дикою долею» на «сумну спадщину» гереживань⁶¹.

Подібна картина щодо часу і місця написання, а також способу, що ним користується автор для вислову своїх почуттів і думок, спостерігається і при ознайомленні з віршом «На глас дзвону». Місце вісника свободи-птаха займає тут костельний дзвін, що кличе Госляра разом із всіма людьми взяти участь у святі. Але заклик дзвона є даремним. На рикіні поета «залізні завіси». Свято не для нього. Його можливість пересуватися обмежується «трыома сажнями». В'язень звертається до дзвона з проханням не вабити його своїм чарівним заклинком, бо, пориваючись назустріч йому з тюрми, розіб'є об її стіни голову⁶².

Безмежна туга в'язня за втраченою свободою пронизує цілий вірш. В'язень усвідомлює собі, що в нього може не вистачити сил чинити опір заклику дзвона (свободи) і він покінчить з собою⁶³. Однак, як і елементи відчаю в «Христі в пустині», так і думка про самогубство у вірші «На глас дзвону», відкидається Госляром. Він рішуче вимагає, щоб дзвін не вабив його⁶⁴.

Що ж до «Польки», то цей вірш, який оспівує патріотизм польських жінок і займає за своїм розміром третє місце серед відомих науці поетичних творів Госляра⁶⁵, був написаний, мабуть, після поразки революції 1848 р. в Австрії і Німеччині, «коли над батьківщиною (Польщею — І. Н.)... сонце свободи в четвертий раз згасло»⁶⁶. Будь-яких вказівок щодо місця його написання в цьому вірші немає.

Немає таких вказівок і щодо твору «Молитва». Але в австрійських слідчих матеріалах містяться посередні дані, які дозволяють вважати, що він був написаний не пізніше 1848 р. і мав антиурядовий характер⁶⁷.

Які ж поезії були створені Госляром в Шпільберзі? Не виключаючи того, що ними могли бути «Чи залишив вже нас бог?», «В'язень птахи» і «На глас дзвону», безсумнівним є факт написання в фортеці «Пісні про ластівок», «Сумної берези», «Шпільберзької пісні» і «Прощання зі Шпільбергом».

За винятком «Пісні про ластівок», з якої поки що є відомим лише невеличкий фрагмент, що свідчить тільки про безперестанну пекучу зацікавленість в'язня долею своєю батьківщини і містить в собі безперечну вказівку щодо місця написання цього твору (молодий вояк, який є в неволі в центрі чужої землі, серед чужих народів, звертається до ластівок, що прилетіли зі сходу, з проханням розповісти йому про стан речей в Польщі)⁶⁸, решта шпільберзьких творів Госляра просякнуті негасимим патріотичним духом, вірою у скоре визволення і краще майбутнє.

Найпопулярнішими серед в'язнів фортеці були «Сумна береза» і «Шпільберзька пісня»⁶⁹, що мала там, правда, назву «Коли ж залиши-

⁶¹ М. Туговіч. Julian Maciej Goslar, стор. 165.

⁶² Там же, стор. 167.

⁶³ Пор.: там же, стор. 103.

⁶⁴ Там же, стор. 67.

⁶⁵ Ширше про це див. там же, стор. 103.

⁶⁶ Там же, стор. 147.

⁶⁷ Див.: ЛЦДІА, ф. 350, оп. 1, од. зб. 93, арк. 87—88, 91. В слідчих матеріалах міститься лише коротка характеристика «Молитви», як політичного підбурюючого твору. Зміст її або хоч уривків з неї не наводиться. Може, під назвою «Молитва» приховувався відомий вже вірш «Чи залишив вже нас бог?». Поки що це залишається невідомим.

⁶⁸ М. Туговіч. Julian Maciej Goslar, стор. 169 (Розбивка наша. — І. Н.).

⁶⁹ Там же, стор. 71.

мо ці каземати?»⁷⁰. Звертаючись в «Сумній березі» до вітру, молодий в'язень просить передати його сім'ї (всім близьким йому за своїми поглядами співвітчизникам), як тужливо бути йому в неволі на чужині. Одночасно він запитує — скільки вона буде тривати? Вітер, що подув з рідної сторони, дає йому підбадьорливу відповідь: в'язень повинен бути мужнім — туга його не буде тривалою, скоро він обійматиме близьких⁷¹.

Життєутвердження нерозривного зв'язку між патріотами чи на волі чи в неволі — лейтмотив «Шпільберзької пісні». Невдачі і поразки в священній боротьбі за незалежність батьківщини не порушують цього зв'язку. Хоча Госляра і його товаришів вивезли до Шпільбергу «в захід сонця», зв'язки між ними та однопідумцями, що залишилися на волі, є нерозривними, бо всі патріоти — це «один рід»⁷². Про велику життєву силу «Шпільберзької пісні» якнайкраще свідчить те, що її кінцевий чотиривірш став рефреном однієї з найпопулярніших серед учасників польського національно-визвольного повстання 1863 року пісень⁷³.

Життєрадісною, повною енергії і віри в краще майбутнє, варіацією «Шпільберзької пісні» є «Прощання зі Шпільбергом», написане Госляром напередодні чи в день залишення ним ненависної фортеці. Стверджуючи, що сьогодні він залишає тюрму, «бо настав... його час», колишній в'язень закінчує «Прощання» бадьорим утвердженням нерозривного зв'язку між патріотами, що розходяться «в захід сонця а бо ж в його схід»⁷⁴.

Незважаючи на деякі елементи туги і сумні роздуми про свою долю (окремі рядки поеми «Христос в пустині», кінець віршу «В'язень птаху», вірш «На глас дзвону» тощо), в цих творах домінує, як правило, тверда впевненість революціонера в правоті своєї справи, непохитна віра в сили свого та інших гоневолених народів, в те, що він візьме участь в їх боротьбі за краще майбутнє, боротьбі, яка неминуче закінчиться відновленням їх незалежності і встановленням у цілому світі справедливого суспільного ладу.

И. М. НЕФЕДОВ

О ПОЭТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ЮЛИАНА ГОСЛЯРА

Резюме

Статья является первой попыткой описания поэтического наследия Юлиана Госляра — борца за национальные и социальные права польского и других народов Галиции в середине XIX в. Исследование содержания поэзии Госляра, изучение неопубликованных архивных материалов позволило установить (вопреки сложившемуся в прежние времена мнению), что поэтические произведения Госляра, написанные им преимущественно в период пребывания в тюрьме, не содержат принципиальных идейных расхождений с его революционной практикой и пропагандистской деятельностью. В статье содержится много неизвестных фактов биографии Госляра.

⁷⁰ Так її вслід за Чаплицьким (F. Czapliski. Вказ. тв., стор. 160) називає в одному випадку (при описі життя в'язнів у Шпільберзі) і Тировіч. Див.: М. Туго-віс. Julian Maciej Goslar, стор. 71.

⁷¹ Там же, стор. 162.

⁷² Там же.

⁷³ Там же, стор. 72.

⁷⁴ Там же, стор. 163 (Розбивка наша — I. Н.).

ІМЕННИКИ З СУФІКСОМ *-иште* В СЕРБОХОРВАТСЬКІЙ МОВІ

Сербохорватський суфікс *-иште* (діалектний варіант *-išće*)¹ бере свої початки в спільнослов'янському суфіксі * *-isko*, **-išće*, походження обох форм якого залишається дотепер остаточно не з'ясованим. Цей суфікс відіграв важливу роль в словотворенні імен, що означають місце в сербохорватській мові.

В югославській лінгвістичній літературі словотворча модель з суфіксом *-иште* докладно не вивчена. Спеціальних монографічних досліджень, присвячених цьому суфіксу, нема. Є тільки декілька невеликих статей і розвідок, які належать Р. Бошковичу², О. Колману³, М. Храсте⁴; загальні дані про суфікс *-иште* сповіщаються в працях Д. Даничича⁵, Т. Маретича⁶, М. Стевановича⁷ (докладний перелік праць з сербохорватського словотворення, в тому числі топонімічних, подається в статті Я. Шакич⁸).

Дана стаття також присвячена цьому недостатньо вивченому питанню. Предметом нашого дослідження є суфікс *-иште* в літературній сербохорватській мові⁹. В праці не ставиться завдання всебічно висвітлити питання, а робиться лише спроба розглянути основні словотворчі зв'язки і семантичну різноманітність іменників з суфіксом *-иште* і похідних в сербохорватській літературній мові¹⁰.

¹ Тут і далі, говорячи про цей суфікс, ми для простоти наводимо його разом із флексією.

² Р. Бошковић. Поводом чланка. Г. Паунова. — «Наш језик», год. I, Београд, 1932.

³ О. Колман. Још нешто о речима на *-išće*. — «Наш језик», год. II, Београд, 1934.

⁴ М. Храсте. О значењу и употреби именица на *-išće*. — «Језик», I, Загреб, 1957—1958. Пор.: Б. Маркев. Основните значења на суфиксот *-išće*, *-isko*. — «Македонски јазик», XIII—XIV, 1962—1963.

⁵ Ђ. Даничић. Основе српскога или хрватскога језика. Београд, 1876.

⁶ Т. Маретић. Граматика хрватскога или српскога књижевнога језика. 3 издање. Загреб, 1963.

⁷ М. Стевановић. Савремени српскохрватски језик. Београд, 1964.

⁸ Ј. Шакић. Прилог библиографији радова о творби речи у српскохрватском језику. — У зб.: «Прилози проучавању језика», 2, Нови Сад, 1966.

⁹ Великий топонімічний і ономастичний матеріал заслуговує на спеціальний розгляд.

¹⁰ Матеріал для даної статті був взятий з проглянутих повністю таких джерел: Картотека «Речника српскохрватскога књижевнога језика» Матиці сербської і Матиці хорватської (скорочено МСМХ); «Речник српскохрватскога књижевнога и народнога језика», вид. Сербської академії наук, т. 1—6, Београд, 1959 і сл. (РСА); Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, I—XIX, 1880 і далі (РЈАЗУ); И. И. Толстой. Сербско-хорватско-русский словарь. М., 1958 (Т.). Зібраний у цих джерелах основний матеріал був уточнений при перегляді словників: I. Matešić, Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen. Wiesbaden, 1965, (М.); В. Карашић. Српски рјечник иступачен гьемачкијем и латинскијем ријечима, 4-е вид., 1935 (К.); Правопис српскохрватскога књижевнога језика са правописним речником. Београд, 1960.

ЗНАЧЕННЯ СУФІКСА

У визначенні словотворчих зв'язків іменників даного типу в югославській лінгвістичній літературі спостерігається розбіжність в думках (див. нижче). Що ж стосується семантичної класифікації слів із суфіксом **-иште**, а також слів з його похідними (**-лиште** та **-овиште**), то тут великих розходжень нема. Наш матеріал також не суперечить загальноприйнятій класифікації.

Ось основні семантичні групи:

I) Іменники, що означають місце, де що-небудь знаходиться (щось відбувається) або знаходилося (щось відбувалося) раніше. Сюди відносяться більшість зібраних нами іменників.

В цій групі виділяється декілька підгруп:

1. іменники, що означають місце, де раніше щось було (наприклад, будинок або споруда): **воденичиште** «місце, де знаходиться або знаходився раніше млин», **кулиште** «місце, де була вежа», **монастириште** «руїни монастиря» та ін.;

2. іменники, що означають місця, де росте або, частіше, росла раніше яка-небудь рослина (звичайно сільськогосподарська), напр.: **ражиште**, **купусиште**, **кукурузиште**, **јечмиште**;

3. іменники, які означають місце, де щось знаходиться, щось відбувається, напр.: **зимиште** «місце зимівлі», **згртиште** «звалище», **клизалиште** «каток», **купалиште** «водоликувальний курорт, купальня» та інші.

II) Друга група — це назви частини знаряддя, інструмента (звичайно це найменування ручки, рукоятки), напр.: **копљиште** «древко списа», **косиште** «косовище», **секириште** «топорище» та ін.

III) Третю групу творять іменники із збільшувально-зневажливим значенням. Це найменша група. Сюди належать такі слова: **блатиште** «грязюка», **људиште** «недолюдок» і деякі інші. Нехарактерність для сербохорватської мови збільшувальних утворень з **-иште** відрізняє її від ряду інших слов'янських мов.

СЛОВОТВОРЧІ ТИПИ СЛІВ НА *-ИШТЕ*

Переходячи безпосередньо до розгляду словотворчих типів слів на **-иште**, зупинимося на основних принципах словотворчого аналізу¹¹.

Як відомо, метою такого аналізу є визначення морфологічної структури слова. Щоб її правильно визначити, треба це тільки розділити слово на морфеми, але й з'ясувати їх значення і взаємовідношення. При членуванні слова на морфеми необхідно співставляти його із спорідненими і одноструктурними словами, враховуючи зв'язки між похідною і творчою основою. Так, на перший погляд здається, що в словах **пепелиште**, **стрелиште**, **родилиште**, **васпиталиште** вичленовується той самий суфікс **-иште**. Але **пепелиште** співвідноситься з **пепео** «попіл» (де **о** походить з **л**), **стрелиште** — з **стрельати** (з чергуванням **ль** і **л**). **родилиште** «родильний дім» — з **родити**, **васпиталиште** «виховний заклад» — з **васпитати**. Виходячи з таких співвідношень між похідною і творчою основою, ми повинні виділити в перших двох іменниках суфікс **-иште**, а в двох інших **-лиште**.

При словотворчому аналізі безпосереднім завданням є: виділення цих частин; визначення категорій, які виникають при приєднанні суфікса

¹¹ Див. Г. О. Винокур. Заметки по русскому словообразованию. — У зб.: Избранные работы по русскому языку. М., 1959, стор. 440—441; Н. М. Шанский. Очерки по русскому словообразованию и морфологии. М., 1959, стор. 5—22; Н. М. Шанский. Очерки по русскому словообразованию. М., 1968; В. Лопатин, И. Улухалов. О принципах словообразовательного анализа и классификации морфов. — «Русский язык в национальной школе», 1969, № 5, стор. 10—16.

або префікса (або обох одночасно) до основи; уточнення границь між цими категоріями, їх структури тощо. Крім того, необхідно описати відношення між виділеними категоріями — їх дистрибуцію, сферу діяння суфіксів та ін.

Даний аналіз є синхронним, тобто стосується сучасного стану сербохорватської мови. З синхронної точки зору етимологічний і морфологічний моменти (напр., співвідношення **-лиште** и **-ло**) не є актуальними (див. нижче). «Загальноновизнано, що необхідно розрізняти членування основ, що відбиває процес їх утворення, і членувальність тої чи іншої основи у певний момент історії мови, похідність основ з історичної точки зору і синхронну похідність основ»¹².

Для синхронного аналізу важливий, головним чином, функціональний момент, відповідно до якого в похідних утвореннях виділяються два члени, наприклад, та частина, яка зв'язана з поняттям «пити, пи́ти», і та частина, яка об'єднує слова **пој-иште**, **пој-и-лиште** в словотворчосемантичну категорію локативних імен.

Таким чином, для синхронного аналізу, кінець кінцем, не має вирішального значення, чи утворене дане похідне слово від дієслова, чи, наприклад, від назви діяча, тобто чи випикло **уточиште** від **уток**, чи як **утечиште** безпосередньо від дієслівної основи; чи утворене **напојиште** від дієслова **напити** (з перезвуком), чи від **напој**, або від **напојити**, бо в усіх цих словах існує однаковий понятійний зміст, і питання про те, як оформлений цей понятійний зміст, можна вважати чисто «технічним».

Іменники на **-иште** в сучасній сербохорватській літературній мові характеризуються трьома словотворчими типами:

- I. Іменники з простим суфіксом **-иште**.
  - II. Іменники з суфіксом **-лиште** (**-алиште**, **-илиште**).
  - III. Іменники з суфіксом **-овиште**.
- Розглянемо кожний з цих типів.

ІМЕННИКИ З ПРОСТИМ СУФІКСОМ **-ИШТЕ**

З формального, «технічного» боку іменники цього типу можна розділити на такі групи:

1. Іменники, які співвідносяться з іменними основами;
2. Іменники, які співвідносяться з дієслівними основами;
3. Іменники змішаного типу.

1. Іменники з суфіксом **-иште**, що співвідносяться з іменними основами.

Серед іменників цієї групи є ряд слів, що характеризуються наявністю зв'язаної основи. Сюди можна віднести, наприклад, такі слова: **буниште** «1) гноїще, 2) звалище» — **бунина** «гній, перегній (останнє слово значно рідше зустрічається, ніж перше, тому слово **буниште** стає немотивованим); **годиште** «рік народження, випуску і т. ін.» — **година** «рік»; **детелиште** «1) поле, засіяне конюшиною, 2) поле, що було під конюшиною» — **детелина** «конюшина»; **катариште** «древко прапора» — **катарка** «мачта»; **пртиште** «полотняна одежа» — **пртенина** «полотно, полотняна білизна», **пртен** — «полотняний»; **рубиште** «білизна» — **рубље** «білизна», **рубина** «білизна»; **улиште** «вулик» — **уљеви** «черва», **уланик** «пасіка» (з чергуванням л та љ) та інші.

Треба відмітити, що в словнику Загребської академії (скорочено РЈАЗУ) є слова: **год** «річниця, велике свято»; у фразеологічних звор-

¹² Е. А. Земская. Понятие производности, оформленности и членности основ.— У зб.: Развитие словообразования современного русского языка. М., 1966, стор. 3.

тах часто вживається в значенні «рік, час»; **прт** «одежа, білизна»; **руба** «одежа, плаття». Але в сучасній літературній мові ці слова в активному вживанні не зустрічаються¹³.

Окремо можна виділити невелику групу слів, в яких суфікс **-иште** в наш час виступає як «морфема чисто «технічного» характеру, що не змінює значення твірного слова»¹⁴. За допомогою **-иште** в цьому випадку слово просто впроваджується в дану словотворчу групу. Значення її залишається таким самим, що й у початкового слова. Але якщо вихідне слово багатозначне, то в похідному слові нерідко зберігається лише одне значення. Ось слова з «пустим» значенням суфікса: **брадиште** «підборіддя» — **брада** «1) борода, 2) підборіддя (в РСА слово **брада** має 4 значення): **баориште** «рубець (відділ шлунка)», — **баор** «те саме»; **божиште** «бог» — **бог** «те саме» (в РСА вказано: **божиште** — застаріле слово); **будъиште** «середнє вухо» (**бубаъ** «1) бубен, 2) кіш, 3) кнехт, 4) середнє вухо» (в РСА слово **бубаъ** має 10 значень); **заклониште** «притулок, сховище» — **заклон** «те саме» (в РСА вказано на 5 значень слова **заклон**); **збежиште** «притулок, пристановище, захисток» — **збег** «те саме» (в РСА слово **збег** має 4 значення); **сукниште** «грубе домоткане сукно» — **сукно** «грубошерсте, просте сукно»; **дочекиште** «зустріч, прийом» — **дочек** «те саме» (в РСА вказано на 4 значення слова **дочек**).

Навсєdemo ще декілька іменників на **-иште**, які співвідносяться з іменними основами: **блатиште** «1) грязь, брудне місце, 2) місце, де було озеро» — **блато** «грязь, болото, озеро»; **бојиште** «1) поле битви, 2) театр воєнних дій» — **бој** «битва»; **бостаниште** «1) баштан, 2) місце, де був баштан» — **бостан** «баштан»; **бродиште** «док» — **брод** «корабель»; **ватриште** «1) вогнище, топка, 2) місце, де було вогнище» — **ватра** «вогонь»; **дуваниште** «тютюнове поле» — **дуван** «тютюн»; **ђубриште** «купа сміття, купа гною» — **ђубре** «сміття, гній»; **зимиште** «зимівля» — **зима** «зима»; **зобиште** «вівсище» — **зоб** «овес»; **коначиште** «місце нічлігу» — **конак** «нічліг, місце нічлігу»; **ланиште** «льняне поле» — **лан** «льон»; **легиште** «дачна місцевість» — **лето** «літо»; **манастириште** «місце, де був монастир» — **монастир** «монастир»; **мотичиште** «рукоятка мотики» — **мотика** «мотика»; **овсиште** «вівсище» — **овас** «овес»; **пожариште** «пожарище, згарище» — **пожар** «пожежа»; **ратиште** «поле битви» — **рат** «війна»; **селиште** «місце, де було село» — **село** «село»; **станиште** «місце перебування, проживання» — **стан** «квартира»; **црквиште** «місце, де була церква», «церковний двір» — **црква** «церква» та інші.

2. Іменники з суфіксом **-иште**, що співвідносяться з дієслівними основами.

Історично суфікс **-ište** < **-išče**, мабуть, треба вважати іменним. На це вказує польський лінгвіст Я. Сафаревич¹⁵. Пояснюючи походження віддієслівних слов'янських утворень на **isko**, **-ište**, він відмічає, що такі

¹³ Д. Даничич (вказ. твір, стор. 354) наводить як твірну основу до слова **годиште** — **год**, до слова **приште** — «старое прѣгъ». В РСА також засвідчене слово **год**, але воно набагато незвичніше, ніж **годиште**.

¹⁴ Т. В. Шанска я. О родовой принадлежности слов с суффиксами субъективной оценки. — «Русский язык в школе», 1961, № 6. Говорити про «пусте» значення суфікса при цьому можна тільки відносно, бо слова нібито з однаковим значенням можуть розрізнятися стилістично або своєю вживаністю. W. Boguś, вказуючи на випадки, коли в чакавському діалекті сербохорватської мови «деривати з суфіксом **-išče** не відрізняються за значенням від слова в основі», називає функцію суфікса в подібних випадках «структуральною» (див.: W. Boguś. Budowa słowotwórcza rzeczowników w tekstach czakawskich XV i XVI w. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1969, стор. 163).

¹⁵ J. Safarewicz. Pochodzenie słowiańskich przyrostków «-isko», «-iszcze». — «Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności». Kraków, XLV,

формації, як, наприклад, польське *igrzysko (igra)*, *morzysko (móre)* і багато інших, «могли служити зразком для утворення нових формацій — девербальних, оскільки поєднувались не тільки з іменною формацією, що лежить в основі, але і з наявним поруч дієсловом»¹⁶.

В сучасній сербохорватській мові численні утворення на **-иште** доводиться співвідносити з дієсловом¹⁷. Цьому сприяє і семантика іменників із згаданим суфіксом: багато з них означають місце, де відбувається дія, тому по лінії словотворчо-семантичній співвідносяться з дієсловами. Крім того, деякі слова з **-иште** розглядаються тепер як віддієслівні утворення тому, що в сучасній мові були втрачені ті іменники, на основі яких дані слова, можливо, виникли. Втративши таку проміжну словотворчу ланку, іменники на **-иште** почали мислитися як безпосередні утворення від збереженого дієслова. З точки зору сучасної сербохорватської мови їх треба розглядати як віддієслівні утворення (так вважають і деякі югославські мовознавці).

В ряді слів на **-иште**, які тепер розглядаються як девербативи, ще можна виявити відсутню ланку у вигляді застарілих, рідко вживаних або взагалі вже неживаних в літературній мові слів, або таких, що ще збереглися в словниках, іменників, від яких могли бути утворені дані слова на **-иште** (тепер вони, безумовно, девербативи). Наприклад, **појиште** «водопій» — **појити** «поіти» (пор. **пој** «пиття, напій»); **напојиште** «водопій» (пор. **напој** «пиття, напій»). Д. Даничич ще визначав **појиште** і **напојиште** як відіменні утворення з твірною основою в *на-пој*¹⁸. Пор. також **склониште** «притулок» — **склонити се** «сховатися, ухилитися» (**склон** «місце перебування»); **скровиште** «притулок» — **сакрити** «приховати» (**скров** «скрите місце»).

Іноколи внаслідок фонетичних змін слово може зовнішнім виглядом далеко відійти від твірної основи. Так сталося зі словом **ландиште** «місце полуденного відпочинку худоби в тіні» (з **пландиште** «те саме»). В своєму сучасному вигляді основа в **ландиште** сильно відрізняється від **подне** «полудень», від якого утворилося внаслідок метатези (*podne > rodne, pladne > plande*). Тепер **/п/ландиште** співвідноситься з дієсловом **пландовати** «1) відпочивати в полудень (про худобу), 2) ледарювати» і вважається девербативом.

До іменників з суфіксом **-иште**, утворених від дієслівних основ, відносяться такі слова: **боравиште** «місце перебування, проживання» — **боравити** «жити; перебувати»; **бориште** «поле битви» — **борити се** «боротися»; **дановиште** «місце днювання» — **дановати** «днювати»; **зимовиште** «зимівля» — **зимовати** «зимувати»; **исходиште** «вихідний пункт» — **исходити** «виходити»; **ложиште** «топка» — **ложити** «топити, палити»; **палиште** «попелище» — **палити** «палити»; **пасиште** «пасовисько» — **пасти** «пасити, пасти»; **примиште** «притулок, приют» — **примити** «прийняти»; **свратиште** «готель» — **свратити** «зупинитися»; **сместиште** «склад, ділянка для розміщення чого-небудь» — **сместити** «розмістити»; **стрелиште** «тир» — **стрельяти** «стріляти»; **хладиште** «льодовня» — **хладити** «охолоджувати» і багато інших.

1939—1944, стор. 24. Пор. також: «... переважна більшість співвідносних з дієсловами іменників (в староруській мові), що мають суфікс *-išće*, утворено, мабуть, від кореневих віддієслівних імен, пор. **съборище** — **съборъ**». Ж. В а р б о т. Древнерусское именное словообразование. М., 1969, стор. 92.

¹⁶ J. S a f a g e w i c z. Названа праця, стор. 26.

¹⁷ Відмітимо, що з'ясування словотворчих зв'язків іменників на **-иште** робиться не в історичному плані, а з точки зору сучасної сербохорватської мови.

¹⁸ Д а н и ч и ч. Названа праця, стор. 354.

3. Іменники з суфіксом *-иште* змішаного типу

До цієї групи відносяться такі іменники, які можна співвіднести як з іменними, так і з дієслівними основами одночасно (**егзерцириште** : **егзерцир** : **егзерцирати**); в подібних випадках трудно надати перевагу іменникові або дієслову як твірній основі. При цьому слова можуть по-різному членитися на значущі частини залежно від того, з котрим з мотивуючих слів вони співставляються. Таким чином, нерідко виникають великі труднощі при визначенні того, від якої основи — іменної чи дієслівної — утворився той чи інший іменник з суфіксом *-иште*. Такого характеру сумніви висловлювалися ще в РґАЗУ. Так, в статті на слово **станиште** «місце перебування, проживання» словник вказує, що це слово, вірогідно, виводиться від дієслова **станити се** «поселитися», але, можливо, і від іменника **стан** «квартира, хата». Тому зовсім зрозумілі сумніви лінгвістів при визначенні і розрізненні деномінативів і девербативів на *-иште*.

М. Стеванович¹⁹ і М. Храсте²⁰ відносять іменник **ловиште** «місце полювання, рибної ловлі» до віддієслівних утворень. У М. Храсте слово **збориште** «місце зборів, мітингу» зараховується також до віддієслівних іменників, однак О. Колман²¹ називає **збориште** відіменним утворенням. М. Стеванович називає **пристаниште** «порт, пристань» віддієслівним, а в М. Храсте це саме слово відноситься до відіменних.

До девербативів причисляються О. Колманом іменники **бродиште** «док» і **париште** «парильня в лазні». Слово **забавиште** «місце забав, розваг» (звідси і нове значення «дитячий садок») у М. Храсте також віднесене до девербативів (як **судиште** «місце судочинства»). Поруч з перерахованими вище словами на *-иште* існують співвідносні з ними іменники, які активно вживаються в сучасній мові: **лов** «полювання», **збор** «мітинг, збори», **пристан** «порт, пристань», **брод** — «судно, корабель», **пара** «пар», **забава** «забава», **суд** «суд». Існують і відповідні дієслова: **ловити** «полювати», **зборити** «говорити», **пристати** «причалити», **бродити** «плавати» (на кораблі), **парити** «парити», **забавити** «забавити, розважити», **судити** «судити».

Оскільки тут дуже важко розмежувати деномінативи і девербативи, такі утворення на *-иште* слід розглядати як віддієслівно-іменні формації, що утворюють окрему словотворчу групу, яка існує поруч з деномінативами і девербативами.

До іменників названої групи можна віднести, наприклад, такі: **даниште** «днювання, місце днявання» — **дан** «день» — **данити** «днювати»; **егзерцириште** «плац» — **егзерцир** «стройове навчання» — **егзерцирати** «займатися стрійовим навчанням»; **заметиште** «зав'язок» — **замет** «зародок» — **заметати** «зав'язуватися (про плоди)»; **заразиште** «вогнище зарази» — **зараза** «інфекція» — **заразити** «заразити»; **мрестиште** «нерестовище» — **мрест** «нерест» — **мрестити се** «нереститися»; **находиште** «приют» — **наход** «знайда» — **находити** «знаходити»; **спремиште** «склад, комора» — **спрема** «комора» — **спремити** «запасати»; **тежиште** «центр ваги» — **тежа** «вага» — **тежити** «важити»; **товариште** «місце навантаження» — **товар** «вантаж» — **товарити** «навантажувати»; **узгојиште** «виховний заклад» — **узгој** «виховання» — **узгојити** «виховати» і багато інших.

¹⁹ М. Стеванович ґ. Названа праця, стор. 565—566.

²⁰ М. Храсте. Названа праця, стор. 2.

²¹ О. Колман. Названа праця, стор. 18.

ІМЕННИКИ З СУФІКСОМ *-ЛИШТЕ*

А. Мейє зауважує: «Коли основа, від якої утворене вивідне слово, закінчується на голосний, то для того, щоб уникнути сусідства з попереднім голосним при приєднанні суфікса (*-isko, *-išće), вставляється І»²².

З цією думкою важко погодитися, тим більше, що сам Мейє суперечить собі, наводячи тут же приклади: «хранити — **хранилище** (без сумніву, за зразком **хранило**), **сѣдати** — **сѣдалище** (без сумніву, за зразком **сѣдало**)».

У староруській мові подібні іменники на *-лиште* утворилися від слів на *-ло*²³, які означали знаряддя виробництва: **сѣдало** — **сѣдалище**, **свѣтило** — **свѣтилище**, **хранило** — **хранилище**. Але тому що ще в староруській мові такі іменники на *-ло* почали зникати, то слова на *-лиште* почали співвідноситися з дієслівними основами.

Суфікс *-ло*, який в російській мові міг утворювати як назви знарядь, так і місця дії, рано почав природошувати ще інші суфікси — інструментальні і локативні, а раніше всього (XI—XIV вв.) — суфіксом *-ище*²⁴. З утратою відповідних слів на *-ло* відбувався перерозклад основи і виділення суфікса *-лиште*.

В сучасній сербохорватській мові суфікс *-лиште* дуже продуктивний. Кількість слів з цим суфіксом росте. Відмічаючи поширеність слів на *-иште*, М. Храсте вказує, що вони все ж частіше утворюються в наш час від дієслівної основи за допомогою суфікса *-лиште*.

Югославські мовознавці вважають, що *-л-* в цьому суфіксі — це *-л* (*-ла, -ло*), що є суфіксом дійсного дієприкметника минулого часу, від якого, начебто, утворюються слова з *-лиште*: **радилиште** — **радио** < **радил**; **родилиште** — **родно** < **родил** і т. д. Така думка Д. Диничича, Т. Маретича, О. Колмана та ін.

Іменники на *-лиште* звичайно мають значення місця, де відбувається дія. Здавалося б, що, утворюючись від дієприкметників минулого часу, вони повинні зберегти в своєму значенні відтінок минулості дії, тобто означати місце, де дія відбувалася. Однак цього нема, наприклад, **клизалиште** «ковзанка», тобто місце, де ковзаються. Те саме треба сказати про слова: **купалиште** «купальня», **градиллиште** «будівельний майданчик», **игрالیште** «стадіон», **тркалиште** «іподром», **шеталиште** «місце гуляння, сквер». Можливо, у слів даної словотворчої групи також треба шукати проміжну ланку між іменниками на *-ло*. Порівняймо такі пари слів: **гасилиште** «місце, де щось гасять (пожар, вапно)» — **гасило** «те, чим гасять вогонь», **игрالیште** «місце для танців і забав; стадіон, спортмайданчик» — **играло** «те, чим граються»; **казалиште** «місце, де щось показують; сторінка зі змістом у книзі; театр (по-хорватськи)» — **казало** «те, чим показують, показчик»; **купалиште** «водолікувальний курорт, купальня» — **купало** «купальня»; **мучилиште** «катівня» — **мучило** «знаряддя тортур, місце тортур»; **паралиште** «парильня» — **парило** «посудина, в якій щось парять, виварюють (напр., білизну)»; **певалиште** «місце, де співають або співали: хор» — **певало** «співун, співака»; **почизалиште** «спальня» — **почивало** «те саме»; **пралиште** «місце на річці, де перуть; рудопромивний цех» — **прало** «місце, де перуть білизну»; **прталиште** «місце, де завантажують мулів» — **пртало** «ремінь, яким прив'язують вантаж»; **скакалиште** «місце, де скачуть або скакали; місце для стрибків на стадіоні» — **скакало** «стрибун»; **училиште** «училище» — **учило** «навчаль-

²² А. Мейє. Общеславянский язык. М., 1951, стор. 293.

²³ W. Vondrák. Vergleichende slavische Grammatik, Bd. 1. Göttingen, 1924; Ж. Ж. Варбот. Названа праця, стор. 104.

²⁴ Т. Л. Факторович. Nomina instrumenti с суффиксом *-ло* в русском языке. Дипломная работа, МГУ, 1961, стор. 24.

ний посібник, навчальне знаряддя»; **пребивалиште** «місце перебування, мешкання» — **пребивало** «те саме»; **хранилиште** «сховище» — **хранило** «те, що зберігають»; **чистилиште** «чистилище» — **чистило** «те саме»; **шеталиште** «місце для гуляння, сквер» — **шетало** «те саме».

Всі названі тут слова означають місце, де дія відбувається постійно, звичайно, а не відбувалася коли-небудь в минулому. Винятком є лише слова **певалиште** и **скакалиште** в значенні, вказаному в РЈАЗУ (**певалиште** «місце, де раніше співали»; **скакалиште** «місце, де колись стри-бали»).

Іменники на **-лиште** в сучасній сербохорватській мові в переважній більшості є віддієслівними утвореннями (суфікс **-лиште**, без сумніву, зв'язаний з дією, з дієслівним значенням, завдяки чому він, таким чином, є маркованим, на відміну від нейтрального — **иште**). З історичної точки зору багато з них, очевидно, беруть свої початки в іменниках на **-ло** (вони пізніше вийшли з вжитку), а деякі і тепер співвідносяться з такими іменниками (див. вище)²⁵.

Цікаво, що в ряді випадків від одного і того ж самого кореня утворюються два слова — одне з суфіксом **-иште**, інше — з **-лиште**: **градиллиште** «будівництво, будівельний майданчик» — **градиллиште** «велике місто, руїни міста»; **игралиште** «спортмайданчик, стадіон» — **игралиште** «місце для ігор»; **париллиште** «парильня» — **париллиште** «парильня (в лазні)»; **пожиллиште** «водопій» — **пожиллиште** «те саме»; **породиллиште** «родильний будинок» — **породиллиште** «коліно, рід»; судилиште «1) суд, судова палата; 2) зал суду» — **судилиште** «місце судочинства» та ін.

Суфіксальне **-л-** проникло навіть у відіменний іменник **сметлиште** «1) смітник; 2) сміття» (из **сметлиште** — з тим же значенням вживається і це слово, що виникло з **сметіе** < ***smetje**; **сметіе** «сміття» — слово активного словникового фонду).

При визначенні морфемної структури іменників типу **гледалиште**, **чистилиште** виникають труднощі, зв'язані з вирішенням питання про те, до основи чи до суфікса відноситься тематичний голосний **а, и**. Необхідно мати на увазі таке:

— У зв'язку з тим, що тематичний голосний збігається з голосним в інфінітивній основі дієслова (**гледалиште** — **гледати**; **чистилиште** — **чистити**), він сприяє асоціації з дієсловом, має значення з точки зору понятійної інформації. В цьому розумінні тематичний голосний є частиною основи.

— Однак загальною тенденцією сербохорватської мови тепер є стремління до того, щоб основа закінчувалася на приголосний, тому з основою несвідомо ототожнюється частина слова до приголосного, включаючи цей приголосний.

Так, **пожил-ло** перетворюється в **пожил-ило**; подібні випадки дають ґрунт для виникнення поширеного суфікса (з елементом **-и-**): **бер-ило** (пор. **брати** — **берем**). Або ще приклад: **просит-ба** дало **проси-дба**, далі **проси-дба**; доказом достовірності цього припущення є іменники **бер-идба** (пор. **брати** — **берем**) и **трес-идба** (пор. **трести** — **тресем**) (з картотеки РСА).

Сама по собі паралельність **пожил-иште**: **пожил-илиште**, **летов-иште**: **летов-алиште** сприяє встановленню голосного в суфікс (пор. **леталиште** від **летати**).

Випадки потрібного співвідношення типу **пожити** : **пожило** : **пожилиште** надто нечисленні, щоб тут (у функціональному смислі) мав значення середній член (**пожило**), який, звичайно, в сучасній сербохорватській лі-

²⁵ Можливо, що відзначені вище слова на **-ло** частково також вийшли з активного вживання. Судити про це можна по тому, що всі вони наводяться лише в РЈАЗУ.

тературній мові не є так звичним, як третій член (**пожилиште**). Інше співвідношення знаходимо в **лето** : **летовити** : **летовиште**.

Подібна картина виявляється в іменників з іншим віріантом суфікса **-иште** — суфіксом **-овиште**: **лет-ов-иште**, **зим-ов-иште**, де, з одного боку, **-ов-** сприяє понятійному асоціативному зв'язку з дієсловом (**летовати**, **зимовати**), а з другого боку, імена спираються на випадки типу **граховиште**, **боб-овиште** та ін.

Можна припустити, що форманти **-а**, **-и**, **-ов-** мають перехідний характер.

До іменників з суфіксом **-лиште** відносяться, наприклад, такі: **биралиште** «виборча ділянка» — **бирати** «вибирати»; **васпиталиште** «пансіон» — **васпитати** «виховати»; **вежбалиште** «учбовий плац, стадіон» — **вежбати** «вправлятися»; **губилиште** «ешафот» — **губити** «страчувати»; **ахалиште** «манеж» — **ахати** «їздити верхи»; **клизалиште** «ковзанка» — **клизати** «катати»; **клијалиште** «розсадник» — **клијати** «проростати»; **лечилиште** «лікувальний заклад» — **лечити** «лікувати»; **обитавалиште** «місце перебування» — **обитавати** «проживати»; **опоравилиште** «анаторій» — **опоравити се** «видужати»; **пливалиште** «басейн» — **пливати** «плавати»; **чекалиште** «місце чекання» — **чекати** «чекати»; **чувалиште** «сховище» — **чувати** «зберігати» і багато інших.

ДЕКІЛЬКА СЛІВ ПРО СУФІКС — ОВИШТЕ (-ЕВИШТЕ).

Іменників з цим суфіксом (вивідним від **иште**) в сучасній літературній мові небагато: **бигъєвиште** «лісорозсадник» — **бигъє** «рослина»; **грабовлиште** «місце, де ростуть граби» — **граб** «граб»; **граховиште** «поле, де ростуть або росли стручкові рослини» — **грах** «стручкові, фасоля»; **бобовиште** «поле, де ростуть або росли боби» — **боб** «біб»; **збеговиште** «притулок для біженців» — **збег** «біженець»; **кукурузовиште** «кукурузне поле» — **кукуруз** «кукуруза»; **маковиште** «поле, де росте або ріс мак» — **мак** «мак»; **пировиште** «поле, засіяне полбою» — **пир** «полба»; **чудовиште** «чудовисько» — **чудо** «чудо, диво» і деякі інші.

Т. Маретич²⁶ серед слів на **-овиште** наводить **летовиште** «місце де проводять літо», **дановиште** «місце днювання», **зимовиште** «місце зимівлі». Віднесення цих слів до словотворчого типу іменників з суфіксом **-овиште** викликає сумнів. Т. Маретич співвідносить **летовиште** з **лето**, **дановиште** — з **дан**, **зимовиште** — з **зима**. Однак ці слова правильніше вважати девербативами; **летовиште** — від **летовати** «проводити літній відпочинок»; **дановиште** від **дановати** «проводити день»; **зимовиште** — від **зимовати** «зимувати». До віддієслівних утворень зараховує ці слова також М. Стеванович²⁷.

У подібних випадках при розмежуванні девербативів і деномінативів слід виходити в першу чергу із значення похідного іменника: якщо він означає місце, де відбувається дія, тобто мова йде про дію, тоді девербатив необхідно відносити до групи девербативів, навіть якщо формально він виник від віддієслівного імені.

Таким чином, ці іменники, співвідносячись з дієсловами, мають суфікс **-иште**, а не **-овиште**, і їх треба віднести до іншого словотворчого типу.

РЕГУЛЯРНІСТЬ І ПРОДУКТИВНІСТЬ ІМЕННИКІВ НА -ИШТЕ (-ЛИШТЕ, -ОВИШТЕ)

У зворотному словнику сербохорватської мови Матешіча налічується 398 слів, що закінчуються на **-иште**, з них 122 — з суфіксом **-лиште**, 51 — з **-овиште**, 271 — з суфіксом **-иште**, причому серед останніх тільки 49 девербативні за значенням.

²⁶ Т. Маретич ґ. Названа праця, стор. 359.

²⁷ М. Стеванович ґ. Названа праця, стор. 565—566.

Девербативи на **-иште** відносно продуктивні лише від дієслів на **-ити** (з девербативів на **-иште**, наведених в М., таких іменників 35).

Від дієслів на **-ати** (тепер. час, 1 ос. одн. **-ам, -ем**) знаходимо тільки 9 слів: **дочекиште** (є в словнику Вука Караджича); **дановиште** (є у, К.); **зимовиште** (є у К.); **льетовиште** (є у К.); **гlediште** (запозичене з чеської мови; нема у К.); **становиште** (з чеської мови, нема у К.); **егзерцириште** (нема у К.); **укопиште** (нема у К.); **трговиште** (нема у К.).

Як бачимо, ці слова в більшості випадків зафіксовані в словнику Караджича і, зовсім зрозуміло, просто зберігаються в літературній мові від більш древніх часів, або це запозичення з інших мов. Нові слова від дієслів на **-ати, -ети** не утворюються.

Існує група перехідних іменників на **-иште**, які співвідносяться з дієсловами, яких інфінітивна основа закінчується на **-а(ти)** або **-е(ти)**, а основа тепер. часу на **-и(м)** (цей **-и-** може впливати на утворення на **-иште**): **седиште** : **седети** : **сидим**; **стојиште** : **стојати**, **стојим**; **узлетиште** : **узлетети**, **узлетим**; **прибежиште** : **прибежати**, **прибежим**; **убежиште** : **убежати**, **убежим**; **збежиште** : **збежати**, **збежим**; **лежиште** : **лежати**, **лежим**.

Відносна продуктивність суфікса **-иште** тільки при утворенні від дієслів на **-ити** свідчить про те, що відбулася певна інкорпорація **-и-** з суфікса в основу (причому **-и-** одночасно залишається і частиною основи): **лож-и-ште**.

В цілому можна констатувати, що в сучасній літературній мові суфікс **-иште** продуктивний при утворенні деномінативів, напр.: **пожар** — **пожариште**, **воденица** — **воденичиште**.

Девербативи на **-иште**, напр.: **преночити** — **прено|иште**, **зимовати** — **зимовиште** відносяться до непродуктивного (або малопродуктивного) словотворчого типу (відносно продуктивні лише утворення від дієслів на **-ити**, напр.: **примити** — **примиште**, **одредити** — **одредиште**). Девербативи з суфіксом **-лиште**, напр.: **шетати** — **шеталиште**, **чувати** — **чува-лиште** утворюють продуктивний словотворчий тип (122 слів з 398 у М.), таким чином, продуктивність від девербативів на **-иште** перейшла до девербативів на **-лиште**.

Словотворчий тип з суфіксом **-овиште** (**-євиште**), напр.: **грах** — **граховиште**, непродуктивний.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ В ОСНОВІ ІМЕННИКІВ НА **-ИШТЕ**

Іменники з основою на задньоязичний приголосний **к, г, х**, відповідно до правила, перед суфіксом **-иште** міняють приголосні на **ч, ж, ш** (нерідко паралельно зі зміною в дієслові), напр.: **коначиште** : **конак** : **коначити**; **збежиште** : **збег** : **збежати**; **орашиште** : **орак**. Кінцевий **ц** основи перед суфіксом **-иште** змінюється на **ч**, напр., **лубеничиште** — **лубеница**, **воденичиште** — **воденица**.

Крім указаних випадків чергування задньоязичних **і ц** з шиплячими, спостерігаються приклади з чергуванням **к (ц, г) з**, особливо якщо в парадигмі дієслова, що співвідносяться з даними іменниками, є форми з **ц, з, с <к, г, х**, напр., **утециште** (імператив **утеци**), пор. **уточиште**; **стециште** : **сте|и**, **стекнем**; **истециште** : **исте|и**, **истекнем**.

В ряді випадків виявляється тенденція уникнути зміни кінцевого приголосного основи шляхом вжиття замість суфікса **-иште** його розширеного варіанта **-овиште**, напр., **граховиште** : **грах**, **маковиште** — **мак**, **збеговиште** : **збег** (пор. **збежиште**) та ін. Це явище спостерігається у однокладових слів (**грах, мак, збег** і ін.).

Зустрічаються слова із збереженими задньоязичними перед **-иште**: **дочекиште** — **дочек**, **викиште** — **вика**, **рухиште** — **рухо**. Вивчаючи словотворення в чорногорських говірках, М. Пешикан вказав на ряд моментів, які впливають на вибір того чи іншого варіанта суфікса. Він відмітив

і таке: «...короткі основи охоче приймають довші і взагалі «рельєфні» суфікси, в той час як довгі основи тяжіють в основному до коротшого суфікса; спостерігається тенденція до якомога меншої зміни основи (особливо тоді, коли основа коротка)»²⁸. Ці спостереження підтверджуються і нашим матеріалом.

НАГОЛОС В ІМЕННИКАХ НА *-ИШТЕ* В СЕРБОХОРВАТСЬКІЙ МОВІ

В даному словотворчому типі наголос не узагальнений, не уніфікований, причому спостерігається декілька акцентних моделей: а) старий наголос на суфіксі: г̄ар̄иште від гар̄иште, г̄одиште від год̄иште; б) наголос на основі: к̄оноп̄иште; в) особливу модель творять слова з наголосом на першому складі (якщо тільки в таких випадках нема простого збігу з наголосом твірної основи): с̄ел̄иште (с̄ело).

Розподіл іменників за даними моделями залежить від типу наголосу твірної основи.

Старий баритональний наголос в основному зберігається і в похідних словах: б̄лато : б̄латиште, в̄атра : в̄атриште, в̄рт : в̄ртиште, г̄раб̄ље : г̄раб̄љиште, ку|ча : ку|чиште, шипка : шип̄чиште; пл̄андовати : пл̄анд̄иште, руд̄ник : руд̄нич̄иште, б̄остан : б̄остан̄иште, к̄оноп̄ља : к̄оноп̄љиште, п̄ш̄еница : п̄ш̄енич̄иште.

Окситонований і рухомий типи в похідних словах виступають як старий наголос на суфіксі: б̄рк, род. відм. б̄рка : б̄рчиште; г̄рад, града : г̄радиште; дан, дана : дан̄иште; двор, двора : двор̄иште; ов̄ас : ов̄сиште; ога̄ть : ога̄тьиште; о̄је : о̄јиште; п̄јити : п̄јиште; са̄јам : са̄јмиште; сап : са̄пиште; суд : суд̄иште, с̄укно — с̄укниште.

Така сама закономірність спостерігається в багатоскладових іменниках з наголосом окситонованого типу: дув̄ан : дув̄аниште, п̄азар : п̄азариште, а також у іменників з наголосом рухомого типу: греб̄ен : греб̄єниште, мухар : мухар̄уште, пана|гур : пана|гуриште, намастир : намаст̄ириште.

Наголос на суфіксі без сумніву продуктивний — він охоплює і ряд основ з баритональним типом наголосу: б̄лато : б̄латиште (із збільшувально-презирливим значенням), к̄атарка : катар̄иште, ва̄шар : ва̄шариште, цр̄ква : цр̄квиште.

У випадку окситонованого і рухомого наголосу є приклади пересунення наголосу на початковий склад: гр̄об, род. відм. гр̄оба : гр̄обиште; ј̄ечам : ј̄ечмиште; о̄дар : одриште; с̄ело : селиште; р̄очити — рок : р̄очиште; с̄едети : седиште (в останньому випадку можливий вплив с̄ести — с̄ед̄ем).

В іменниках з префіксом наголос на суфіксі знаходимо лише як виняток: поиграти : поигриште; в більшості випадків наголос переміща-

²⁸ М. Пешикан. Староцрногорски средьокатунски и љешански говори. — У зб.: Српски дијалектолошки зборник, књ. 15, Београд, 1965, стор. 137.

ється на один склад (та сама картина спостерігається і в віддієслівних іменників та інших похідних іменників з префіксом): **испашіште, на́пој-иште** (пор. на́пој, род. відм. на́поја) **пòвратиште** (пор. повра́тити), **пòмириште** (пор. помі́рити), **приступиште** (пор. присту́пити), **у́точиште** (пор. утѣ́ти), **утециште** (те саме).

Як пряий доказ того, що на наголос іменника на **-иште** впливає наголос співвідносного з його основою іменника, можна розглядати випадки, подібні до **ра́збој : ра́збојиште** (пор. ра́збити), де збережена довгота, характерна для віддієслівних іменників. Праслов'янські довготи в іменниках на **-иште**, як правило, скорочуються: **ра́збојиште** і **ра́збој-иште; присту́пиште, на́појиште**.

Зустрічаються окремі приклади з нетиповим наголосом, який виник під впливом наголосу твірного слова: **дво́риште (двор), збо́риште (збор)**.

В іменників з суфіксами, похідними від **-иште**, тобто **-лиште (-алиште, -илиште)** існують ті самі акцентуаційні правила, що й у слів на **-иште**, з одною суттєвою різницею: якщо в іменниках на **-иште** спостерігається старий наголос на суфіксі (у окситонованого і рухомого типів), то в іменників на **-лиште** такий наголос зустрічається лише як виняток (**почі́вати : почіва́лиште і почівалиште**). Згідно з правилом, в таких випадках у іменниках на **-лиште (-алиште, -илиште)** знаходимо, замість співвідношення **гребе́н : гребе́ниште**, співвідношення **рвати** (дійсний дієприкметник **рвао**) : **рвалиште; трчати : тркалиште (трчао); потрчати : потркалиште (потрчао і потрчао); учити : училиште (учио < училъ); пòжити : пòжилиште**. Якщо б іменники типу **рвалиште** утворювались від дієприкметника на **-л**, то треба було б чекати співвідношення **рвао : рва́лиште — як гребе́н : гребе́ниште**.

Ця уявна невідповідність стає зрозуміла, якщо виходити не з дієприкметників на **-л**, а з іменників на **-ало, -ило**. Співвідношення **учити** (рухомий тип, дієприкметник на **-л** мав би бути **учил**, хоча в штокавському діалекті в такому вигляді не зберігся): **учило** — повністю закономірно, тобто наголос падає на суфікс, коли твірна основа має наголос рухомого типу (те саме знаходимо і в окситонованому типі). Так само закономірне і співвідношення **учило : училиште** (як **бòстан : бòстаниште; водѣ́ница : водѣ́ничиште**).

Якщо врахувати все сказане вище, то виявиться, що відзначені співвідношення в іменниках на **-лиште** повністю відповідають співвідношенням в іменниках на **-иште**:

— баритональний тип наголосу: **ви́јати : ви́јало : ви́јалиште; пада́лиште : па́дати; пєвати : пєвало : пєвалиште; мучити : мучило (і мучило) : мучилиште (і мучилиште):**

— окситонований і рухомий типи: **пòжити : пòжило : пòжилиште; учити : учило : училиште; потрчати : потрчало : потркалиште; трчати : трчало : тркалиште;**

— або той самий тип, але зі скороченими довготами в порівнянні з твірною основою: **почивати** : **почивало** : **почивалиште**; **скакати** : **скакало** : **скакалиште**; **гасити** : **гасило** : **гасилиште**; **(по)казати** : **казало** : **казалиште**; **купати** : **купало** : **купалиште**; **хранити** : **хранилиште**;

— рідше — зі збереженням довготи: **пребивати** : **пребивалиште**; **шетати** : **шета́лиште**.

І тут також виявляється продуктивність окситонованого і рухомого типу в порівнянні з баритональними основами: **чистити** : **чисти́ло** : **чистили́ште**; **мучити** : **мучило** (і **мучило**) : **мучилиште** (і **мучи́лиште**).

М. П. КИРШОВА

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ С СУФФИКСОМ *-ИШТЕ* В СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В исследовании рассматриваются основные словообразовательные связи и семантическое разнообразие существительных с суффиксом *-иште* и их производных. Эти существительные обозначают: а) место, где что-то находится (находилось) или происходит (происходило); б) определенную часть орудий производства; в) увеличительно-уничижительные варианты существительных с нейтральной оценкой. Словообразовательные типы рассматриваются в синхронном плане. Определяются некоторые тенденции в развитии словообразовательных типов, даются указания на их регулярность и продуктивность. Особое внимание обращается на чередование согласных в основе существительных и на изменение интонаций при образовании этих слов.

З ДЖЕРЕЛ НАРОДНОГО ЖИТТЯ

У переломні моменти історичного розвитку в кожній національній культурі з'являються такі особистості, яких справедливо вважають душею свого народу, найглибшими і найповнішими виразниками його духовного поступу. Такі творці всі свої зусилля спрямовують на пошуки найбільш цілісного відображення народних прагнень, все своє життя присвячують служінню прогресивній суспільній ідеї. Багатство, глибина ідейних пошуків породжує і новаторську, неповторну художню форму в творчості кожного з таких митців.

Прежихов Воранц (псевдонім Ловро Кухара), великий словенський письменник нашого століття (1893—1950), і належить до таких діячів всенародного значення. Він був талановитий художник слова і полум'яний патріот, майстер епічної прози і професійний революціонер, борець за комуністичні ідеали. «Якою рідкістю є у світовій історії літературні особистості, — пише словенський літературознавець Ф. Годіна, — які б свої принципи і своє життя могли так злити в одне ціле, як це зробив за свого життя Прежих. В Прежиху не можна було відокремлювати одне від одного. І якщо чарівність розповіді полягає у щирості, волі до того, щоб відкривати і розривати своє серце та віддавати його без роздумів кожному, хто в змозі його взяти, то Прежих мав таку властивість і був здатний завжди втілювати її у дійсність з усією своєю могутньою безпосередністю і простотою»¹.

Ф. Годіна, пояснюючи псевдонім письменника і пов'язуючи його з назвою географічної місцевості «на ргеџи» — «на охороні, на варті», відзначає: «Коли Воранц вибирав собі псевдонім, то скоріше мав на думці власне «варту, сторожу», але він не залишився на охороні Прежихової гори, а навпаки, став на варті усього світу і всюди залишався тим, ким був — вартовим. На варті за Қорушку, на варті за словенський і югославський світ, на варті за рівноправність, за людську правду між усіма людьми»².

Як відомо, протягом багатьох віків словенські землі перебували під гнітом австрійської, пізніше австро-угорської монархії, австрійського лому, котрий «був з самого початку представником варварства, відсталості і реакції в Європі»³. Нерозв'язаність національного питання, «пруська модель» економічного розвитку, за якої поступовий буржуазний прогрес уживався із «збереженням і монархії, і привілеїв дворянства, і безправ'я на селі, і маси інших залишків середньовіччя»⁴; сильний вплив клерикальної (консервативної) партії, поміркованість лібераль-

¹ Ferdo Godina. Po naših gorah je že povsod sneg. — «Prežihov zbornik», uredila Marja Boršnik, založila založba Obzorja v Mariboru, 1957, стор. 139.

² Там же.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 452—454.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 17, стор. 194.

них угруповань, слабкість робітничого класу, відсутність справжньої революційної сили, котра б об'єднала боротьбу робітників та селян — всі ці фактори затримували ріст класової свідомості трудящих, посилювали загальну відсталість країни. В рідній області письменника Корушці (Карінтії) — одній із трьох найбільших (крім Крайни і Штірії) — національне питання стояло особливо гостро.

Німецький капітал, проникнувши на цю територію, багату на цінні копалини, вів курс на економічне й політичне загарбання цих земель, на опімечення словенського населення. Прежихов Воранц в одному з своїх політичних виступів так характеризував становище в цій частині Словенії.

«За ці 100 років над корушськими словенцями була вчинена велика несправедливість. В господарському і політичному відношеннях сильніший (німецький елемент. — А. Г.) зловживав своїм ключевим положенням для закабалення словенського робітничого люду, який ставав чужим, зневажливим до свого щастя, відсталим економічно і політично»⁵. (Цікаво відмітити, що в подібному стані опинились і українські землі Галичини, котрі також чимало терпіли від австро-угорської тиранії).

Ловро Кухар народився в сім'ї трудящого селянина і протягом усього життя зберіг любов до землі, до копіткої праці на ній. Щоправда, в юнацькі роки Ловро проривався спробувати щастя у далекій Америці (цей задум так і не здійснився), потім потрапив у напівпролетарське середовище Трієсту, але незабаром змушений був повернутись назад до батьківської оселі. Причому юнака настрашили не стільки мізерне животіння і невдачі, скільки байдужість того середовища блукачів, люмпен-пролетарів, з яким він стикався, до праці, до рідної мови, культури, вітчизни.

Літературні нахили Кухара виникли під впливом словенських авторів (Юрчича, Керсника, Цанкара) і пізніше — російських (Достоевського, Толстого, Горького), а також під впливом романтичних переказів матері — своєї гершої літературної вчительки. Герої ранніх оповідань Кухара «На чужину» (1909), «Петков Цени» (1909), «Останній шлях» (1910), «Ніч у хаті Андрія Ожгана» (1910), «Взимку» (1911), «Кінець страдницької долі» (1913) — це представники селянського класу, люди, що внаслідок несправедливих соціальних обставин опинились на самому дні вбогого й нікчемного існування. Привертає увагу сама стильова манера молодого прозаїка: він вибирає драматичні моменти, найбільш загострені ситуації в житті нещасних паріїв суспільства, але змальовує ці моменти лаконічно, уникаючи відвертого розкриття власної позиції, зате в кожному скупому пластичному русі персонажів намагається розкрити безодню людських переживань. Глибокою вразливістю відзначаються «воєнні ескізи» Кухара «Мій пічліг» (1924—1925), «Багнетна атака» (1925), «Сектор № 5» (1926) — свідчення безпосереднього учасника першої світової війни, який відразу зрозумів антинародну суть імперіалістичної війни.

Впадає в око сам час появи молодого таланту на літературній арені Словенії. Словенська проза 1-ї чверті ХХ століття переживала ідейно-художню кризу. Надбанням минулого стали досягнення «поетичного реалізму» Я. Керсника, І. Тавчара та небагатьох інших з їх тематичною вузькістю, замкненістю у провінційне коло проблем, напівромантичними світоглядними позиціями. Недовговічним виявився поверховий, епігонський натуралізм Ф. Говекара та його послідовників. Справжньою свіжістю і оригінальністю повіяло від представників самобутньої течії «модерни» — І. Цанкара, О. Жупанчича, однак перша світова війна

⁵ Jože Koruza. Življenjski pot Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca. — «Prežihov zbornik», стр. 273.

фактично обірвала її існування. Художники «модерни» в міру своїх можливостей розкрили усе багатство, складність емоційного буття індивідуальності в її конфлікті з тиранічним буржуазним суспільством, та після світової війни, в епоху гігантського революційного зламу така індивідуальність уже не могла існувати по-старому, треба було віднайти нові її зв'язки з навколишнім зміненим світом, нові відносини особистості і суспільства. Письменники так званого «ідеального реалізму» (Ф. Финжгар, К. Мешко) і «духовного» (І. Прегель) прагнули розв'язати цей конфлікт між людською особистістю і суспільним світом з позицій християнського соціалізму, в душі священника Яна Крека, який обстоював мирні, реформістські шляхи до справедливого громадського ладу. «Ідеальний реалізм», ігноруючи протиріччя живої дійсності, підходячи до неї з міркою «вищої» догматичної моралі, надовго утвердився в літературному процесі країни. Однак діалектичний розвиток дійсності настійно вимагав нового підходу, нових способів її художнього пізнання. Відомий сучасний літературний дослідник А. Оцвірк, пишучи про специфіку прежиховського стилю, зазначає: «Важка, нещадна боротьба співвітчизника на землі з нещасливим користолубством капіталу і сукупним громадям політичних сил, які спільно пригнічували малу людину, розкривалася перед ним (Прежиховим. — А. Г.) з усією безвихідністю і трагічною фатальністю. Тут вже більше не було місця для сентиментального співчуття, адже заплутаний вузол економічних антагонізмів можна було розв'язати не за допомогою самаритянства, а навпаки, за допомогою зміни в суспільному ладі. Романтична провінційна ідилія з її ідеалістичним світоглядом викривила справжній образ селянина, оскільки виявилася сліпою у ставленні до дійсності»⁶.

Думка про трагічну безвихідність селянина-трудівника в умовах капіталістичного господарювання є вже в ранніх оповіданнях Ловро Кухара — майбутнього Прежихова Воранца. Недаремно К. Мешко, представник «ідеального реалізму», у своїх спогадах про Прежихова зазначав, зокрема, що йому не імпонувала в деяких творах прозаїка «відсутність моралі», тобто відсутність ідеалізуючої повчальності⁷. Так, Прежихов, як уже підкреслювалось, часто звертався до зображення потворного, трагічного в житті, змальовував його з усією натуральністю і переконливістю (вказемо хоча б на образи п'яниць з оповідань «Петков Ценц», «Ніч в хаті Андрія Ожгана»; на образ нещасної каліки-дівчини, що страждає від зневаги й жорстокості з боку односельчан, з оповідання «У цебрику»). Однак трагічність ситуації не приводила автора до песимістичного світогляду. Його герої, яка безпросвітня не була б доля, намагаються врешті-решт змінити щось у своєму існуванні, відстояти свою гідність (той же Петков Ценц, Андрій Ожган, Лопа з оповідання «Взимку», солдати з «воєнного ескізу» «Сектор № 5», які вирішують втекти з фронту, та ін.); коротше кажучи, всі вони перебувають напередодні свого класового прозріння.

Будь-які моралізування, спроби врівноважити абстрактно уявлені сили зла і добра не вразили б читача так, як реалістичні малюнки молодого автора. Саме правдивий образ жорстокої дійсності і був найефективнішим в даному випадку, бо примушував читача думати, осмислювати зображуване, прагнути до якісних змін у реальності.

Ловро Кухар ще не знав конкретних шляхів визволення людини з-під тягара соціальної несправедливості, проте всім своїм еством, інстинктом трудящої людини вгадував можливості для такого визволення у світі суспільної боротьби. Після першої світової війни Кухар, розчарований в ідеалах югославської державності, що їх гонористо

⁶ А. Оцвірк. О данашњи с'овенски прози. — «Novi Svet». 1946, стр. 797.

⁷ Ksaver Meško. Prežihov Voranc. — «Prežihov zbornik», стр. 131.

проголошували буржуазні лідери Словенії, Сербії, Хорватії, на деякий час відходить від політики, та згодом, під впливом робітничого руху, пробуджується до активної дії, пов'язує свою долю з комуністичними організаціями (у 20-х роках він стає одним із фундаторів комуністичної партії Словенії).

У 1920 р. в Корушці відбувся організований імперіалістичними державами плебісцит щодо національної належності цієї словенської землі. Звичайно, результати плебісциту виявились не на користь словенського народу, оскільки найбільш розвинуті райони потрапили до рук австро-німецького капіталу. Ганебну роль у цій справі відіграли австрійські соціал-демократи, які, спекулюючи на лозунгах про «соціалістичну Австрію», ввели в оману словенських робітників. Роз'єднання робітничого і селянського класів, яке існувало і раніше, ще більш поглибилися і одночасно словенські клерикали зуміли посилити свій вплив в масі трудящого селянства.

Статті Кухара, вміщені в тодішній пресі, — «З комуністичної Словенії», «Панове соціал-демократи! Де ваша інтернаціональність?», «В бій за радянську республіку!», «До пролетаріату плебісцитних земель на Корушці» (1920) та інші, — свідчать про те, що їх автор стояв у той час на справді комуністичних інтернаціональних засадах, боровся за класову освіту словенських робітників, за їх політичну організацію, проти шовінізму і опортунізму австрійської соціал-демократії⁸.

Рання літературна діяльність Кухара завершується виданням збірки «Оповідання» (1925). Вміщені там твори мало ще пов'язані з питаннями політичної боротьби. По суті прозаїк цією збіркою підсумував усі ті тематичні пласти, якими цікавився доти (життя селян, люмпен-пролетаріату, вічних блукачів-безробітних).

Найкращим є автобіографічний нарис «Боротьба», в якому письменник правдиво змальовує постать свого батька, що постійно мріяв про шмат власної землі і жертвував усім заради нього. «Ця сама боротьба, жорстока, вбивча на розум і нерви, вічна, безнадійна, тривала роки і роки»⁹, — такого сумного висновку доходить автор. Тема безнадійного, безпросвітнього поєдинку селянина-трудівника з природною стихією, з хазяями землі стане пізніше провідною у збірці «Самородки». Але поки що Кухар не заживає успіху; його стриманий пластичний стиль, виразна реалістична тенденція не викликають задоволення у тодішньої літературної критики, що звикла до модних експресіоністичних новацій. Розчарований таким явним неуспіхом, майже загальним ігноруванням з боку провідних літературних кіл, Кухар на значний час відходить від художньої творчості.

Переслідування з боку профашистської влади наприкінці 20-х років примушують Кухара з болем у серці розлучитись з рідними краями і емігрувати в чужі землі. Та якою нестерпною не була ця вимушена розлука Ловро з рідним середовищем, нове, закордонне життя розкриває перед ним ширші горизонти для його духовного, мистецького, політичного зросту. Перебування у Відні та Парижі на партійній роботі, участь у справах Комінтерну (організація страйкової боротьби сільсько-господарського пролетаріату в різних країнах Європи), нарешті, неодноразове відвідання першої країни соціалізму — Радянського Союзу — в 1933—1935 рр., і зокрема, участь у засіданнях VII Конгресу Комінтерну в Москві — всі ці події справляють великий вплив на свідомість корушського словенця Ловро Кухара. Звичайно, він так

⁸ M. Boršnik. Prežihov med prvimi slovenskimi komunisti. — «Jezik in slovensko», 1959/60, № 2.

⁹ Lovro Kuhar — Prežihov Voranc. Zbrano delo. Prva knjiga. Povesti, nezbrane novele in črtice 1909—1927. Ljubljana, 1962, стр. 71.

і залишився вірний своїй Корущці, своїм батькам, своїй чисто селянській натурі, та зате по-новому глянув на власне й національне життя. Озброєний марксистсько-ленінським світоглядом комуніста-революціонера, Ловро Кухар прагнув тепер ширше і глибше відобразити страдницький шлях свого народу. Час літературних спроб минув, і 1935 р. журнал «Sodobnost» публікує під псевдонімом Прежихова Воранца оповідання «Бій на пожиравнику», яким пізніше і відкрилась знаменита збірка «Самородки».

Персонаж одного з оповідань цієї збірки «Ірс і Бавх» (1936), розповідаючи про себе, про свою долю, робить таке узагальнення: «... Все, що переживає людина в юності, все, що перегоряє в дитячій душі, відіграє вирішальну роль у зрілі роки, визначає нахили і вчинки. Якщо змолodu ти зростив у серці любов чи ненависть, то вони залишаються назавжди і так чи так даються взнаки...»¹⁰.

Усі герої прежиховських оповідань виростили не в умовах спокійного патріархального буття на лоні природи, оспіваного руралістами, а навпаки, в умовах виснажливої боротьби за шматок землі, кусень хліба. З дитячих років Діхар («Бій на пожиравнику») зазнає від батька жорстоких побоїв і виростає впертим господарем, пешадним до себе, до жінки, до власних дітей, до худоби; над молодим Боровником («Колодязь») постійно тяжіє передсмертний наказ батька — шукати води — і врешті-решт це приводить його до загибелі; знущання багатих родичів коханого Ожбея, зневага святенницької громади, моральна безсилість Ожбея — всі ці лиха стають на перешкоді особистого щастя Мети Худабивникової — героїні знаменитого оповідання «Самородки». Але що страшніше випробування випадають на долю кожного з них, то сміливіший і відчайдушніший опір чинять вони ворожим обставинам життя. Ні наруга, ні кара не могли застрашити Мету Худабивникову в її боротьбі за любов, за дітей — вона знаходить в собі неабиякі сили для того, щоб виростити ціле покоління робітників землі і шахт. Радманка («Кохання на ріллі») у двобої із багатим чоловіком-нелюбом і заскорузлою сільською громадою відстоює право на справжнє почуття. До кінця днів своїх залишається непримиреним з брехливою релігійною мораллю Гашпер Светнечі, відвертий противник приватновласницьких принципів промади («Шлях до могили»).

Збірка Прежихова виявилась справжнім відкриттям у словенській прозі нашого століття. Ніхто ще до нього не зумів так правдиво і явно, такими виразними мазками змалювати образ селянства в усій його первісній силі, зі всіма його достоїнствами і вадами. Вже перші критики Прежихова (Й. Відмар¹¹, І. Брнчіч¹² та інші) відзначали новаторство письменника, його нахил до епічного стилю, пластичного змалювання дійсності. Однак утвердженням високих моральних прикмет, необмежених можливостей зросту селянина-трудівника не вичерпується зміст «Самородків», та й не тільки в цьому, власне, полягає новизна прежиховської прози. Автор збірки, професійний революціонер, марксист, розкрив ту трагічну ситуацію, в якій опинилось селянство за умов капіталістичного господарювання. Майже ніхто з героїв збірки не святкує перемоги в поєдинку з природними стихіями, з несправедливими суспільними нормами. Гинуть і Діхур, і Боровник, на край фізичного і духовного виснаження потрапляють Черноглави («Перша сутичка»); помирають Гашпер і Жвап («Шлях до могили» і «Відпущення гріхів»), що за довге своє життя не зазнали ні крихти справжньої людської сим-

¹⁰ Прежихов Воранц. Ландыши. Перевод со словенского. М., Госиздат, 1959, стор. 61.

¹¹ J. Vidmar. Literarne kritike. Ljubljana, 1957, стр. 411.

¹² I. Brnčič. Prežihov Voranc. Samorastniki. — «Generacija pred zaprtimi vrati». Cankarjeva založba, v Ljubljani, 1954, стр. 340—344.

патії; втрачає свого коханого Радманка... Перемога правди в такому суспільстві, яке роз'єднано зсередини, руйнується нещадною класовою боротьбою, була б ілюзорною. Є і сила, є і завзяття, і самозреченість, але обставини призводять до однаково сумного результату. Все-таки вихід є, і Прежихов Воранц не міг не знайти його. Цей вихід — у спільній боротьбі трудящого селянства за свої права, боротьбі політичній, спрямованій проти існуючого суспільного ладу. Саме такого висновку і доходить Тіл Оплаз із оповідання «Ірс і Бавх», простий селянський хлопець, який відважився разом з іншими односельцями стати на захист громадських прав. Щоправда, Тіл ще іноді вагається, та у в'язниці, де він був разом з комуністами, послідовними борцями за правду, його думки набувають ясності. Таке накреслення перспективи духовного і політичного зросту селянина поки що намічено і проглядає тільки у двох оповіданнях збірки («Ірс і Бавх», «Самородки»). Ця проблема постане перед письменником в усій широті і глибині згодом, під час творення трьох його знаменитих романів.

Знаменним фактом літературного розвитку у Словенії є те, що власне Прежихов своїм збірником започаткував нову течію — «соціально-реалізм». Поруч з ним саме у 30-і роки з'являються твори близьких Прежихову за світоглядними позиціями письменників — М. Краньця, А. Інголича, І. Потрча, Ц. Космача. Кожний з них іде своїм шляхом, але всі вони рухаються в одному напрямку — до глибинного і всебічного художнього пізнання людини в епоху грандіозних історичних зламів.

Літературна критика протягом довгого часу сперечалась щодо питання про те, які формальні елементи переважають у творчості Прежихова. Чи був він тільки реалістом, чи, можливо, по суті своїй він романтик, чи доцільно говорити про натуралістичні фарби його палітри? Звичайно, Прежихов використовував різноманітні художні прийоми: поряд з реалістичними формами властиві йому і символіка, і романтизований стиль, однак всі ці прийоми завжди виконували в нього реалістичну функцію. Відомий літературний дослідник А. Оцвірк з приводу нової течії в художній прозі зазначає: «По суті новий реалізм, найвизначнішим представником якого є Прежихов Воранц, означає художнє зображення соціальної дійсності, на котрій базується життя, визначення людини не тільки за оригінальними прикметами його особистості, але й за мисленням і прагненням класу, до якого вона належить»¹³.

Та найбільше справі національної самосвідомості, класової освіти словенського народу письменник прислужився трьома великими романами — «Добердоб», «Пожганиця», «Ямниця». Зокрема, у «Добердобі», названому «воєнним романом словенського народу», автор торкався знаменитого Юденбурзького повстання солдатів у 1918 році. Твір був задуманий ще наприкінці 20-х років, остаточно написаний в 1936 р., а побачив світ тільки через чотири роки. Спочатку Прежихов мислив написати своєрідний репортаж, свідчення безпосереднього учасника імперіалістичної війни, пізніше він логічно підійшов до змалювання долі цілого солдатського колективу. Амун Мохор, герой перших двох частин роману, без сумніву, є образом автобіографічним, і це видно хоча б з його долі: Амун вирішує втекти з фронту і в такий спосіб порвати з остогидною антинародною війною (цим же шляхом пішов, як відомо, і автор).

Однак Прежихов пізніше розширив свій задум, в третій і четвертій частинах він показав політичне зростання солдатської маси, її готовність до самовідданої боротьби за вільну, демократичну Словенію. Повстання зазнає поразки: солдати не мали перед собою ясної і певної

¹³ А. Оцвірк. О данашњи словенски прози — «Novi Svet»; стр. 792.

мети, були відірвані від робітників і селян, і головне, в країні не визріли ще такі політичні сили, які були б у змозі підтримати повсталих. Недаремно один з керівників повстання, Хафнер, з гіркотою каже про те, що населення злякалося б їх, тому що погано підготовлене до революційних змін у суспільстві. Сам Прежихов відчував, що словенська дійсність ще не могла дати взірця справжнього революційного героїзму мас, однак важливим уже було те, що такі події світового значення, як війна, Велика Жовтнева соціалістична революція, пробудили свідомість трудящих, наштовхнули їх на стихійний революційний опір гнобителям.

Знаменним фактом є поява образів свідомих революційних бійців. У романі це, крім Хафнера, Штефанича, ще й Можина, який, будучи в російському полоні, став свідком Великого Жовтня, котрий надихав його на самовіддану боротьбу. Можина відверто заявляє про те, що він збирається разом з іншими боротись не за «всякий» мир, не просто за вихід з війни, а за мир для трудящих, за мир без класового гніту. І не його вина, що ця перша спроба революційного вчинку не знайшла свого логічного втілення. Але й там, перед обличчям смерті, Можина, як і його товариші, поводитьсь мужньо.

Цікаво, що поруч зі словенцями Прежихов у романі виводить і образи двох українців-галичан — Матейчука і Кашула, які гинуть від куль австрійської воячини, але до останніх хвилин своїх залишаються вірними рідній українській землі.

У трагічне становище потрапляють трудящі корушські словенці, жертви згаданого вище плебісциту 1920 р., і цій темі Прежихов присвятив свій наступний роман «Пожганиця» (1939). У листі до Й. Відмара письменник так писав про зміст твору: «У романі взято добу 1918—20 рр. від розпаду Австрії до завершення плебісциту 1920 року. В ньому описані соціальні та національно-визвольні бої корушських словенців і пролетаріату... Тут розкриті соціальні та політичні причини, що призвели до поразки під час плебісциту, до трагедії корушських словенців; тут розкриті корені засад тієї політики, яка тоді почалась і яка довела корушських словенців до сьогоднішньої долі, коли словенці поринули в тінь гачкуватого хреста. В цьому романі змальована боротьба малого народу, який шукає хліба, свободи, справедливості і який вилучений з історії, зраджений тими, яким віддав своє серце»¹⁴.

У романі увага зосереджена навколо двох образів — Петруха і Клемена Рожея. Першого вмовляють боротися за приєднання Корушки до монархічної Югославії, другий, підкуплений шовіністичним лозунгом австрійських соціал-демократів про «соціалістичну» Корушку, потрапляє в німецькі загони, і обидва стають жертвами класового обману. В листі до свого видавця Ф. Козака¹⁵ Прежихов зізнався, що не міг вивести в романі образ такого робітника, який би правильно розумів національне питання, оскільки в дійсності ще не було подібного типу; однак він усе таки вирішив показати поступовий ріст політичної свідомості робітництва (це стосується образу Кордежа, не позбавленого деякого схематизму). Письменник вірив у сили і можливості народу, в його непереможний потяг до вільного життя, і це відображено в патетичному образі селянського колективу язбинців, котрі сміливо стали на бій за свої права.

У третьому романі «Ямниця» (1940 р.) Прежихов на прикладі однієї селянської громади висвітлює шлях словенського селянства протягом майже 10 років — від повоєнних часів до початку 30-х років (тобто до часу встановлення фашистської диктатури в Югославії). Про-

¹⁴ «Prežihov zbornik», стор. 38.

¹⁵ Там же, стор. 41.

заїк переконливо показує, як капіталістичний процес невблаганно роз'єднує селянський клас зсередини, руйнує окремі сім'ї, колись багаті та славні роди, призводить до зубожіння всю громаду. Але цей процес не означав для Прежихова, письменника-комуніста, трагічного кінця селянського класу. Селяни поступово починають усвідомлювати, що робітники, яких ще вчора під впливом клерикальної пропаганди вони вважали своїми ворогами, є союзниками в боротьбі проти спільного ворога — несправедливого суспільного ладу. Саме тому старий Мунк, один з головних героїв роману, голова зубожілого кметського роду, на смертному одрі передає естафету історичного діяння новим людям — робітничим представникам: «Колись ми з вами боролись на життя і смерть. Біс його знає, як це могло бути? Можливо, всі ми разом боролись за те саме, за благо людського роду на цій землі, так і не зрозумівши один одного»¹⁶.

Одним із таких діячів нового історичного типу виступає Агац Перман, вчорашній зубожілий селянин, а сьогоднішній робітник, який виріс до усвідомлення соціалістичної ідеї і очолив «робітничо-селянську опозицію» у двобої з клерикальною, заможньою Ямницею.

Отже, селянство в романній епопеї Прежихова Воранца, переживши лихоліття імперіалістичної війни («Добердоб»), сутички на ґрунті нерозв'язаного національного питання («Пожганиця»), неминуче приходить до класового прозріння, до усвідомлення соціалістичної перспективи.

Цікавим документом, який підтверджує велике значення останнього роману Прежихова, є послання, яке письменник отримав 1947 р. з США від діячів консервативного югославського видавництва «Просвіта», що виступало з антикомуністичних засад.

«Ніщо, жодна пропаганда за двадцять років не могла нас переконати в тому, які соціальні, політичні й культурні відносини панують в Югославії. Тепер же, коли ми прочитали «Ямницю», все зразу ж стало ясным і тепер ми розуміємо також, чому в Югославії можливий був той розвиток, який стався»¹⁷. (Автори листа мали на увазі соціалістичні перетворення у країні, які відбувалися після другої світової війни).

Як бачимо, перед нами самотня і незрівнянна постать справді великого письменника, який відобразив у своїй творчості страдницький шлях свого народу у ХХ столітті, розкрив перспективи його дальшого політичного й духовного зросту. Незрівнянною є і художня майстерність Прежихова, адже великі задуми можуть якнайкраще втілитись у бездоганній художній формі. Уже в «Самородках» виявився високий епічний талант прозаїка, котрий вмів за допомогою лаконічних описів, іноді кількома штрихами змалювати всю глибочінь людських емоцій. У романістиці Прежихов йшов від початкового репортажу, відвертої публіцистики до осяжного і психологічно переконливого образу словенської історичної реальності.

Недовго прожив письменник після війни, але й ці кілька років, вже важко хворий, він плідно працював. Саме тоді виходить у світ кілька збірок (дві з них — автобіографічного характеру), оповідання про героїку національно-визвольної війни («Naši mejniki», 1946), новели «Копвалії» (1949) — про зростання дитячої свідомості в умовах старого суспільства.

Особливо цікава остання збірка, в якій автор змальовує образ дитини, що поступово відкриває для себе красиве і опідне в навколишньому світі. Зворушує, зокрема, невеличке оповідання «Добрий ранок»,

¹⁶ Prežihov V or an c. Jamnica. Cankarjeva založba v Ljubljani, 1936, druga izdaja, стр. 568.

¹⁷ «Prežihov zbornik», стр. 76.

в якому хлопчик вгору на гіркому досвіді залучається до справи вірності рідній мові. Новела «Гречана стерня» по праву завершує знамениту збірку Прежихова. Письменник торкається в ній свого вічного і болючого питання — про вірність трудящому класу, з лав якого він вийшов, про постійний свій художницький обов'язок перед ним.

Словенська дослідниця літератури М. Боршник, пишучи про письменника, згадує такі його знаменні слова: «Хто хоче справді жити і не згаснути, як світло без полум'я, мусить рости з власного коріння...»¹⁸.

Прежихов Воранц є прикладом такого справжнього життя, адже вся його творчість — це пам'ятки його власного серця, які він дарував своєму народові. Саме в цьому нерозривному зв'язку художника з потребами народу, зокрема потребами його духовного поступу — джерело безсмертя творчості Прежихова Воранца.

А. В. ГОРЕЦКИЙ

ИЗ ИСТОКОВ НАРОДНОЙ ЖИЗНИ

Резюме

В статье освещен творческий путь Прежихова Воранца (1893—1950), виднейшего словенского писателя нашего века, автора сборника рассказов «Самородки», трех больших романов из жизни словенского крестьянства, — «Добердоб», «Пожганица», «Ямница»; раскрыты этапы становления его как «социального реалиста», мастера эпической формы в прозе.

---

¹⁸ Marja Boršnik. Pogovor z Blažem Arničem. «Prežihov zbornik», стр. 129.

МОДАЛЬНІ ПРИКМЕТНИКИ НА *-(i)TELNY* І ЗАПЕРЕЧЕННЯ В ЧЕСЬКІЙ МОВІ

1) Відповідно до сучасного стану дослідження прикметники на *-(i) telný* можна характеризувати так: а) з точки зору значеннево-функціональної вони є засобом вираження можливості або неможливості при одночасній наявності пасивного значення¹, в реченні ж виконують основні функції прикметників; б) з точки зору словотвору вони є девербативами, які в сучасній літературній чеській мові мають дуже велику продуктивність; в) з точки зору стилістики вони є виразним засобом інтелектуалізації мови і особливо характерним для ділового стилю.

Цю загальну характеристику прикметників на *-(i) telný* маємо намір у цій статті доповнити головним чином з точки зору функціонування їх на осі ствердження (заперечення, тобто як вони виявляють себе при докладному вивченні лексичного заперечення в сучасній чеській мові²). Такий підхід допоможе ближче визначити названі прикметники як з боку кількісного (квантитативного), так і з боку формального і семантичного. Крім того звернемо увагу на стилістичні функції прикметників на *-(i) telný*.

Ми вже звернули увагу на те в іншому місці (див. примітку 2), що прикметник в рамках лексикального заперечення є найбільш навантаженою частиною мови. В рамках цієї категорії, однак, немає єдності. Так, наприклад, негативних протиставлень не мають прикметники, які означають кольори, рідко заперечуються іменні прикметники, а також відносні і присвійні, як рівно ж складні слова (*spřežky*). З зругого боку, переважну більшість прикметників можна вживати із запереченням. До них належать також прикметники на *-(i) telný*.

2) Докладне дослідження лексичного заперечення в сучасній чеській мові приводить до висновку, що в переважній більшості в парах «ствердження—заперечення» член стверджуючий зустрічається частіше. Іншу картину бачимо в досліджуваних нами прикметниках. Вони за-

¹ Деякі модальні прикметники на *-(i) telný* (так само як і решта віддієслівних прикметників), однак, щодо категорії стану невизначені або слабо визначені.

² Цій проблемі ми присвятили монографію «*Lexikální negace v současné češtině*», підготовлену вже до видання. З уже опублікованих статей звертаємо увагу на такі: Komragace a negace. *Rocznik slawistyczny* XXXI, 1970, вип. 1, стор. 45—50; Lexikální negace v českých dialektech. *Slavia* 38, 1969, стор. 341—350; O možnostech negovat (příspěvek k charakteristice lexikální negace v současné češtině. *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Philologica* XXV, 1968, стор. 55—63; Sémantika a frekvence záporných lexikálních jednotek v současné češtině. *Rocznik slawistyczny*, вип. 1, стор. 27—37; Užití záporných lexikálních jednotek v textu. *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Philologica-Supplem.* 1971, стор. 187—193. Проблематикою модальних прикметників безпосередньо займається також А. Єдлічка. K. adjektivům s významem možnosti (nemožnosti) v nové spisovné češtině. *Prace filologické*, XVIII, вип. 2, 1964, стор. 199—207. Проте в центрі уваги А. Єдлічки стоять питання взаємовпливу модальних прикметників на *-telný* та на *-lý*, їх переоцінка в розвитку, витіснення одних іншими і т. д.

перечуються частіше, ніж в середньому інші прикметники, а це значить, що їх частотність із запереченням не тільки наближається до частотності вираження ствердження, але часто її перевищує³. Цим вони відрізняються від більшості інших прикметників. Таке положення добре документується частотним словником чеської мови (Ч С.)⁴.

ЧС подає в цілому 70 стверджувальних і заперечних прикметників на-(i)telný, з них 47 виступає у заперечній формі. Статистика далі свідчить, що більшість досліджуваних прикметників багаточисленніша у формі з запереченням (точно: в 37 прикметниках переважають випадки із запереченням, 20 — із ствердженням). Пор.: *dosažitelný* 9 — *nedosažitelný* 8, *prokazatelný* 3 — *neprokazatelný* 0, *stanovitelný* 3 — *nestanovitelný* 8; *napravitelný* 0 — *nenapravitelný* 8, *odlučitelný* 0 — *neodlučitelný* 8, *odolatelny* 8 — *neodolatelny* 13, *postradatelný* 0 — *nepostradatelný* 9, *proniknutelný* 8 — *neproniknutelný* 14, *přemožitelný* 8 — *nepřemožitelný* 10, *smiřitelný* 0 — *nesmiřitelný* 12 і под.⁵.

Характерними з цього боку є також дані обох академічних словників⁶. Виявляється, що далеко не поодинокі випадки, коли поруч із стверджувальним прикметником на -(i)telný, що позначається зірочкою як слово спорадичне, стоїть форма із запереченням без зірочки. Пор.: *dotknutelný* — *nedotknutelný*, *obhájitelný* — *neobhájitelný*, *pamatovatelný* — *nepamatovatelný*, *rozlišitelný* — *nerozlišitelný*, *zmožitelný* — *nezmožitelný*, *ztratitelný* — *neztratitelný*, *vyhmatatelny* — *nevyhmatatelny*, *vyzpytatelný* — *nevyzpytatelný*, *zapomenutelný* — *nazpomenutelný*, *zbořitelný* — *nezbořitelný*, *zhasitelný* — *nezhasitelný*... та ін.

В деяких словникових статтях прямо звертається увага на те, що форми із запереченням вживаються частіше (пор., напр., *prodlužitelný*, *poripratelný*, *ropsatelný*, *rogovnovatelný*, *potlačitelný*, *probadatelny*, *proniknutelný*, *překonatelny*, *přirovnatelny*, *rozlišitelný*, *rozlučitelný*... та ін.).

З даних, які знаходимо в обох академічних словниках, не можна, правда, робити якісь точні висновки щодо кількісних співвідношень, тому що автори їх виходили, звичайно, тільки із загальної і зовсім не послідовної кількісної оцінки зібраного матеріалу, але, з другого боку, не можна не бачити в цьому матеріалі підтвердження наведеної характеристики досліджуваних прикметників.

Також і наші виписки з текстів дають дальші докази нашої тези. Так, в книзі А. Schaff. *Úvod do sémantiky*. Praha, 1963, 305 с. відношення абсолютної частотності стверджувальних прикметників на -(i)telný до абсолютної частотності форм із запереченням приблизно 1:1 (точно — 38:35), але кількість слів з запереченням значно перевищує кількість слів без заперечення (точно — 12:25).

На підставі того, що було сказано вище про прикметники на -(i)telný, можна констатувати, що ці прикметники в цілому не тільки легко можуть заперечуватися, але більше того, частотність форм із запереченням є висока. Це значить, що їх частотність із запереченням наближається до частотності форм без заперечення, нерідко навіть зовсім виразно їх перевищує. Саме цим досліджувані прикметники відрізня-

³ Звернув увагу на це також А. Єдлічка в цитованій роботі на стор. 204. Потрібно додати, що не йдеться про властивість, типову лише для чеської мови. Подібний стан є, наприклад, в словацькій та польській мовах. Пор.: S. Pečiag. *Kvantita a tvorenie príf. mien na -telný/-itelný*. SR 32, 1967, стор. 82—89; H. Kurkowska. *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*. Wrocław, 1953, стор. 54 та ін.

⁴ J. Jelínek, J. V. Večeka, M. Těšitelová. *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha, 1961.

⁵ Цифра за прикладом означає його частотність у ЧС. Знак 0 за прикладом означає, що такого прикладу в ЧС не знайдено, а це означає, що його частотність по відношенню до знайдених у цьому словнику слів менша від 3.

⁶ *Příruční slovník jazyka českého*, I—VIII. Praha, 1935—1957; *Slovník spisovného jazyka českého*, I—IV, Praha, 1960—1971.

няються від решти прикметників (але й не тільки прикметників), де частотність позитивних форм, як правило, значно перевищує частотність форм із запереченням.

Легкість заперечування прикметників на *-(i)telný* впливає, безумовно, з головної функції прикметників як частини мови (збільшувати можливості мови при більш диференційованому зображенні дійсності). Крім того ця легкість заперечення обумовлюється також їх виразним вербальним характером⁷ (дієслова взагалі заперечуються зовсім вільно). Висока частотність форм із запереченням прикметників на *-(i)telný* має зв'язок також з їх модальним характером: виражають вони можливість (неможливість) певної дії або спроможність (неспроможність) досягти певної мети. З потреб комунікації також впливає те, що виражаємо частіше цю неможливість (неспроможність) тому, що частіше виникає потреба висловити те, що певної речі не можна досягнути, що певну річ неможливо описати, вивчити, придушити, скоротити, порівняти, перебороти... і т. д. На фоні того, що є можливим, підкреслюємо передусім те, що неможливе⁸.

З кількісною характеристикою досліджуваних прикметників пов'язуються також інші типічні риси на рівні формальному і смислового.

3) Якщо порівняти між собою існуючі стверджувальні і заперечні прикметники на *-(i)telný* з утвореними від них прислівниками і іменниками на *-ost*, то з'ясується, що паралельно з високою частотністю заперечення, як правило, підвищується його деривативна спроможність, а це означає, що прикметники з більшою частотністю заперечення частіше утворюють похідні слова, ніж прикметники без заперечення. Тому знайдемо поруч з однаково розвинутим ствердженням і запереченням (а) набагато більше прикладів з неоднаково розвинутим вираженням ствердження і заперечення (б):

a) <i>postihnutelný—nepostihnutelný,</i>	<i>rozeznatelný—nerozeznatelný,</i>
<i>postihnutelně—nepostihnutelně,</i>	<i>rozeznatelně—nerozeznatelně,</i>
<i>postihnutelnost—nepostihnutelnost,</i>	<i>rozeznatelnost—nerozeznatelnost;</i>
b) <i>popíratelný—nepopíratelný</i>	<i>popsatelný—nepopsatelný</i>
<i>ε — nepopíratelně</i>	<i>ε — nepopsatelně</i>
<i>ε — nepopíratelnost</i>	<i>ε — nepopsatelnost</i>
<i>rozlučitelný—nerozlučitelný</i>	<i>vyčerpateľný—nevyčerpateľný</i>
<i>ε — nerozlučitelně</i>	<i>ε — nevyčerpateľně</i>
<i>rozlučitelnost—nerozlučitelnost</i>	<i>vyčerpateľnost—nevyčerpateľnost</i> ⁹ .

Такий стан для досліджуваних прикметників — типовий. В інших прикметниках, де частотність заперечення є нижчою, ніж частотність ствердження, такий стан є часто протилежний, тобто розвинуте ствердження відповідає нерозвинутому запереченню.

У зв'язку з тим треба пригадати можливість (неможливість) визначати модальні прикметники на *-(i)telný* прислівниками способу дії і міри. В сучасній чеській мові стверджувальні форми прикметників дуже часто визначаються прислівниками способу дії і міри, і навпаки,

⁷ Висловлюють не тільки пасивне значення та примноження дієслівної дії (напр. *nastavitelný* × *nastavovatelný*, *ověřitelný* × *ověřovatelný*, *posunutelný* × *posunovatelný*, *prověřitelný* × *prověřovatelný* та ін.), але також одночасно тісно пов'язані за змістом і функцією з дієслівними модальними конструкціями як їх синтаксичні конденсати (див. прим. 5).

⁸ Також і в сполученні «модальний прислівник + дієслово» (напр., *lze/nelze + дієслово*) частіше зустрічається сполучення із заперечним прислівником.

⁹ Наведені приклади повинні лише ілюструвати стан, зафіксований у текстах. Проте в мовленні (*langue*) існує можливість заперечувати і багато інших слів, які не засвідчені у заперечних формах. Тут зустрічається певна невідповідність між реалізацією, зафіксованою в текстах, та потенцією, існуючою в мові. Ця невідповідність є, зокрема, виразною в лексикальному запереченні. Це характерна риса цієї категорії.

заперечні форми не утворюють синтагми зазначеного типу. Пор.: Je to dílo tak těžko uchopitelné a obsažitelné; Dařilo se mi to dokázat na ženách poměrně těžko dosažitelných. A podívejte se, na této holce, tak snadno dosažitelné, jsem ztroskotal; Opírají se koordinační úvahy a rozhodování o kritéria objektivně nesnadněji postižitelná; Omyl ing. Jiráta je snadno pochopitelný; (Entropie) prostě znamená přechod ze snadněji rozlišitelného stavu do stavu méně rozlišitelného; Uvedený postup by byl také snáze formulovatelný než popis, o kterém budeme mluvit dále i t. d. (цитовані приклади походять з спеціальної, публіцистичної та художньої літератури). Таке різне виявлення стверджувальних і заперечних модальних прикметників обумовлене передусім тим, що ця можливість може виражатися на різних ступенях (тобто щось реалізується легко, щось складніше, щось проходить легко, щось тяжко і т. д.), в той час коли неможливість є абсолютною. Крім того можливість детермінації стверджувальних модальних прикметників пов'язана також з тим, що стверджувальні форми цих прикметників набагато більше пов'язані з дієсловом, що вони в більшій мірі зберігають його значення дії.

До цього в загальному можна ще додати, що заперечні одиниці (взагалі) не підлягають підсилению так часто, як їх стверджувальні протилежності. Також система засобів інтенсифікації заперечувальних одиниць є більш обмежена, ніж при ствердженні (наприклад, до заперечних прикметників не приєднуються суфікси з типово підсилюючою функцією, пор.: velký—velikánský—velikanánský, široký—širokánský, dlouhý—dlohánský—dlohatańský, tenký—tenoučký—teninký—tenoučkatý та ін.).

4) З точки зору семантики про прикметники на -(i)telný говорять, що вони однозначні, а тому бувають спеціальними назвами¹⁰. Докладне вивчення таких прикметників в цілому підтверджує це, але разом з тим бачимо, що й тут існує залежність між чисельністю слів і їх семантикою: частіше вживання із запереченням приводить до розширення значеннєвої шкали, збільшує полісемію заперечних форм. Порівняйте, наприклад:

vyslovitelný	nevyslovitelný
такový, který může	1. takový, který se nedá nebo dá se těžko vyslovit
být vysloven	2. řívněč, takový, který,
vyslovitelný	nevyslovitelný
такий, що може бути	1. такий, що не висловлюється або дається
висловлений	висловити з труднощами;
	2. рідше такий, що не повинен в пристойному
	товаристві висловлюватись;
	3. такий, якого не можна виразити словами,
	описати; безмежний, величезний.
ø	nevyslovitelně (до 3-го значення)
ø	nevyslovitelnost
vyčerpateľný	nevycherpateľný
такий, якого не можна	1. такий, що не може бути вичерпаний; безко-
вичерпати, використати	нечний, багаточисленний;
	2. такий, що не вичерпується; невтомний.
ø	nevycherpateľně
vyčerpateľnost	nevycherpateľnost
vypověditelný	nevypověditelný

¹⁰ За А. Єдлічкою (див. цит. працю на стор. 204.), на вибір прикметників на -(i)telný як складових частин термінологічних словосполучень, вказують такі ознаки: однозначність змісту, прозоре вмотивування та здатність висловлювати протилежні значення можливості і неможливості.

якого можна знести,
відмінити, відкликати

1. такий, якого неможливо виразити словами,
невимовний, безмежний

2. такий, що не може бути висловлений, від-
кликаний, відмінений

ø

vypověditelnost

nevypověditelně
nevypověditelnost

Ця риса, правда, характеризує лише деякі прикметники на -(i)telný, яку не можна оминати при нашому описі, адже вона говорить про основне значення заперечних утворень в досліджуваному антонімічному відношенні (A—non A).

б) Прикметники на -(i)telný можна вважати синтаксичним конденсатом дієслівних (дійових) модальних зворотів, засобом, який розширює їх вибіркові ряди (мовні перемінні). Наприклад, речення *Žil v pesnesitelných podmínkách* можна розуміти як наслідок трансформації речень: *Žil v podmínkách, které se nedají snést* або *Žil v podmínkách, které nelze snést* або *Žil v podmínkách, které není možné snést*¹¹. Прикметник *pesnesitelný* є тут в певному смислі конденсатом підрядного (атрибутивного) речення. Цей процес можна вважати явищем словотворним: тут мається на увазі перенос змісту дії з підрядного речення на ім'я (прикметник), подібно як це є з дієсловом і іменником (напр. *běhat—běhání*) або з прикметником і іменником (напр., *netrpělivý—netrpělivost*). Якщо погодитись з тезою, що в чеській мові знаходить вияв тенденція, згідно з якою в кожному дієслові існує відповідний засіб для субстантивного і атрибутивного поняття дії, тоді в дуже живому творенні прикметників на -(i)telný можна вбачати часткове поширення цієї тенденції також на дієслівні (дійові) модальні конструкції, за якими досліджувані прикметники утворюють прикметникові конденсати.

б) Із стилістичного погляду можна сказати, що всі засоби вказаного вибраного ряду можуть реалізувати приблизно аналогічну комунікативну мету. Частотність синтаксичних конденсатів, однак, збільшується при зростаючій інтелектуалізації мови. Тому досліджувані прикметники належать до типових засобів літературної мови. В діалектах вони не існують. А коли зрідка й появляються (напр., *gan.*: *To je pesetilně člověk — ňigda neřekne, gde jede; nedotknótelné jako nevím co*), то, очевидно, під впливом літературної мови або не мають модального значення (пор. *n.-ч.* *perochopitelný* «слабий, нерозуміючий»: *Nasím perochopitelným rozumě to musíme roznat*). Літературному модальному прикметнику (або прислівнику) на -(i)telný, -(i)telně відповідають в діалектах також різні неконденсовані засоби (напр.; з- *теш.*: *Na níkerej službe bylo opako, na níkerej nebylo do snesuño*, «було нестерпно»; *лясь.*: *Měl takove požadavkú, že je nelza bylo spulňití*, «мав вимоги, які не можна виконати»).

Якщо приглянемось до внутрішньої структури літературної мови, то переконаємось, що досліджувані нами прикметники не вживаються в однаковій мірі в усіх функціональних стилях. Найчастіше вони зустрічаються в професійному і науковому функціональному стилях, де (разом із своїми похідними словами) значно сприяють збагаченню професійної термінології (напр.: *dobývateľný—nedobývateľný, nedodatelný—nedodatelnost; naříkatelný—nenaríkatelný; roztažitelný—peroztažitelný; stíhatelný—nestíhatelný, stíhatelnost—nestíhatelnost; prostřelitelný—neprostřelitelný*). Однак навіть у публіцистичному і художньому стилях

¹¹ Порівняйте деякі польські еквіваленти прикметників на -(i)telný: *pesnesitelný—nie do zniesienia, nenapodobitelný—nie do naśladowania, neodpuszczalny—nie do przebaczenia* та ін. або *nezničitelný—nie dający się zniszczyć, nepopsatelný—nie dający się opisać*.

(особливо в белетристиці) досліджувані прикметники не належать до спорадичних явищ.

Результати дослідження стану в окремих функціональних стилях літературної мови найкраще представити в таблиці, складеній на основі ЧС.

Позначення ¹² групи	A	B	C	D	E	F	G	H
Частотність слів у ствердженні/запереченні	4/32	1/8	6/16	3/17	14/17	11/21	18/30	7/11
Загальна частотність слів	36	9	22	20	31	32	48	18
Абсолютна частотність в ствердженні/запереченні	15/130	1/11	20/56	3/29	34/44	23/30	128/73	14/19
Загальна абсолютна частотність	145	12	76	32	87	53	201	33
Індекс повторення слів в ствердженні/запереченні	3,7/4	1/1,3	3,3/3,5	1/1,7	2,4/2,5	2,1/1,4	7,1/2,4	2/1,7
Загальний індекс повторення слів	4	1,3	3,4	1,6	2,5	1,6	4,1	1,6

З наведених даних у цій таблиці видно, що найбільше різних прикметників на *-(i)telný* (найбільше прикладів) засвідчено у науковому стилі (G), потім у белетристиці (A), професійному (E) і публіцистичному стилі (F); найменше їх в поезії (B). Так само маються справи і з абсолютною частотністю досліджуваних прикметників. Далі видно, що в усіх функціональних стилях кількість негативних слів (словоформ) більша, ніж позитивних. Принципово не змінюється в поодиноких функціональних стилях також відношення частотності стверджувальних і заперечних форм. Тільки в науковому стилі (G) абсолютна частотність стверджувальних форм вища, ніж форм із запереченням (відношення 1,7 : 1). Це обумовлене тим, що в досліджуваних нами текстах наукового стилю мали деякі досліджувані прикметники високу частотність саме тільки в стверджувальній формі (пор., напр., *hmatateľný* 11, *měiřitelný* 9, *zjistitelný* 22, *přijatelný* 8).

Це доказує також помітно високий індекс повторення слів у стверджувальній формі (7,1).

7) Висновки. Прикметники на *-(i)telný* легко створюють заперечні протиставлення. Це зв'язане, між іншим, з виразним їх вербальним характером, а також з основною функцією прикметників як частини мови. Досліджувані прикметники відрізняються від більшості інших прикметників із запереченням (і не лише від прикметників) тим, що частотність їх заперечних різновидностей наближається до частотності стверджень, а то й часто її значно перевищує. Це впливає, між іншим, з модального характеру досліджуваних прикметників і з потреби спілкування — найчастіше виявити неможливість виконання певної

¹² Це такі групи: A — худ. проза, B — поезія, C — дитяча література, D — драматургічні твори, E — спеціальна література, F — журналістика, G — наукова література, H — ораторські виступи.

дії чи неспроможність досягнути певну мету. З якісною характеристикою аналізованих дієслів пов'язані і їх дальші ознаки у формальній площині (більша формальна розвиненість заперечних форм — частіше творення похідних слів із запереченням) і в площині значеннєвій (багатша полісемія заперечних різновидностей). З точки зору стилістики прикметники на *-(i)telný* належать до мінливих мовних явищ і необхідно їх вважати синтаксичним конденсатом дієслівних (дійових) модальних конструкцій. Частотність синтаксичних конденсатів збільшується разом з підвищенням інтелектуалізації мови. Тому досліджувані прикметники належать до типових засобів літературної мови, де, особливо у професійному і науковому стилях, вони сприяють збагаченню професійних засобів вираження.

СКОРОЧЕННЯ

<i>ган.</i>	— ганацькі говірки	<i>пошт.</i>	— поштова термінологія
<i>зал.</i>	— залізнична термінологія	<i>п.-ч.</i>	— північночеські говірки
<i>з.-теш.</i>	— західнотешинські говірки	<i>фіз.</i>	— фізична термінологія
<i>лясь.</i>	— лясські говірки	<i>шахт.</i>	— шахтарська термінологія

Едвард ЛОТКО

МОДАЛЬНЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ НА *-(i)telný* И ОТРИЦАНИЯ В ЧЕШСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Прилагательные на *-(i)telný* легко образуют формы с отрицанием. Это связано, между прочим, с их вербальным характером и с основной функцией прилагательных как части речи. Исследуемые прилагательные отличаются от прочих прилагательных с отрицанием тем, что частотность их негативных разновидностей приближается к частотности позитивных образований, а даже часто и превосходит ее. Это вытекает, между прочим, из модального характера исследуемых прилагательных и из необходимости общения — чаще всего выявить невозможность исполнения некоторого действия или невозможность достижения какой-то цели. С качественной характеристикой прилагательных на *-(i)telný* связаны и их другие особенности в плоскости формальной (большая формальная развитость форм с отрицанием — более частое образование производных слов с отрицанием) и в плоскости значения (значительная развитость полисемии в формах с *pe-*). С точки зрения стилистики прилагательные на *-(i)telný* относятся к изменчивым языковым явлениям; их надо рассматривать как конденсат модальных конструкций, выражающих действие. Прилагательные на *-(i)telný* свойственны литературному языку, где они чаще всего функционируют в научном и в профессиональном стилях.

ПОВІДОМЛЕННЯ

К. П. БАХМАТ

УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

Початок українсько-болгарських літературних взаємин відноситься ще до другої половини минулого століття, коли були зроблені перші переклади на болгарську мову українських творів¹. Але широке вивчення нашої літератури почалося в Болгарії лише з часу встановлення народно-демократичної влади. Тепер Болгарія займає перше місце в світі з використання радянської літератури. «Ми в Болгарії сприймаємо радянську літературу не як перекладну літературу іншої, чужої країни, а як рідну, кровну сестру болгарської літератури. Це зумовлено всією історією Болгарії, це впливає з глибокої братської любові нашого народу до Радянського Союзу»². Тільки за два десятиріччя, з 1946 по 1966 рік, в Болгарії перекладено 7748 радянських книг, які вийшли тиражем 63 383 707 примірників³.

Велику кількість серед них становлять твори українських авторів. Широким попитом болгарських читачів користуються твори українських класиків — Івана Франка, Лесі Українки, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника. Але найбільшу популярність серед болгарського народу здобули твори видатного українського поета Тараса Григоровича Шевченка. Його ім'я органічно поєднується з становленням болгарської поезії в епоху визвольної боротьби проти турецького ярма та розвитком її демократичної літератури після національного визволення⁴. Мотиви Шевченкової поезії звучать в багатьох творах сучасних поетів — Івана Давидкова, Младена Ісаєва, Марії Грубешлієвої, Цветана Зангова⁵.

Найкращим перекладачем творів Т. Г. Шевченка в Болгарії вважається Дмитр Методієв. У його перекладах вийшла збірка поезій Т. Шевченка у 1956 р., вибрані твори в двох томах у 1960 р. і перероблений та доповнений двохтомник у 1969 р.

Великою популярністю та любов'ю болгар до поезії Шевченка можна пояснити незмінну увагу болгарських і українських вчених-літературознавців до теми «Шевченко і болгарська література». Видатним надбанням шевченкознавства стала праця відомого болгарського вченого С. Русакієва «Тарас Шевченко і болгарська література», видана в Софії у 1964 році.

¹ Н. Пивоваров. Украинско-болгарские литературные отношения. — «Език и литература», 1966, № 2, стор. 65.

² Орлин Василев. Корнейчук и болгарский зритель. — «Иностранная литература», 1957, № 10, стор. 24.

³ «Болгария», 1967, № 10, стор. 23.

⁴ Олена Шпильова. Т. Г. Шевченко і болгарська література. К., 1963, стор. 5—77.

⁵ Іван Давидков. Лірика. К. «Рад. письм.», 1960; Младен Ісаєв. Лірика. Софія, 1961; Цветан Зангов. Завещание. Стихотворения. Софія, 1960.

Значну цінність становить праця «Шевченко і болгарська література 60—70-х років XIX ст.» А. Величкова — одного з діячів Болгарської комуністичної партії, який довго жив і працював на Україні, а також роботи українських дослідників — Є. Кирилюка «Шевченко і болгарська література», О. Шпильової «Т. Г. Шевченко і болгарська література», опубліковані в Києві⁶.

Добре знають в Болгарії і твори українських радянських письменників. Починаючи з 1946 р., тут було видано більше 40 книжок українських авторів, зокрема твори О. Гончара, М. Стельмаха, Ю. Смолича, Н. Рибачка, В. Собка, Я. Галана та інших⁷.

Особливою прихильністю у болгарського читача користується творчість одного з найвидатніших представників українського радянського гумору Остапа Вишні. Його оповідання й фейлетони публікувалися в періодичних виданнях, їх можна знайти у збірках: «Радянський гумор і сатира», виданій у 1959 р., «Автономичен капан», виданій у 1962 р. Вони вийшли і окремою книжкою під заголовком «Веселі пригоди».

Широкою популярністю в Болгарії користується і українська поезія — твори П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, В. Сосюри, А. Малишка, Л. Первомайського, Д. Білоуса, Д. Павличка. Своєрідним віпцем граці болгарських перекладачів була «Антологія української радянської поезії», випущена у 1960 році видавництвом «Болгарський письменник», в яку увійшло близько 100 творів українських авторів. За останні роки у серії «Радянські поети» видавництво «Народна культура» випустило вибрані твори М. Рильського, М. Бажана, П. Воронька, С. Олійника. Твори українських поетів увійшли і в ряд болгарських ювілейних видань до 50-річчя Великого Жовтня. Серед них в першу чергу треба назвати книгу «Зустрічі з Болгарією», де вміщені твори П. Тичини, М. Рильського та інших.

Значна кількість української літератури розповсюджується в Болгарії і в оригіналі. Завдяки близькості мови вона легко сприймається болгарами. Крім того, на протязі майже 10 років Софійський університет провадить спеціалізацію з української мови та літератури, якою керує професор С. Русакієв⁸. Завдяки цьому, а також високому ідейному та науковому рівню, доброму оформленню і дшевізні, попит на нашу літературу в Болгарії з кожним роком збільшується. Візьмемо, наприклад, дані «Укркнигоекспорту» за п'ять років, з 1963 по 1967 рік⁹.

Рік	1963	1964	1965	1966	1967
Всього було відправлено (примірників) на суму (в крб.)	70431	79687	89912	87315	89920
	59741	69283	80149	72911	80153

Цифри, наведені в таблиці, включають всі види друкованої продукції, яка випускається на Україні. Особливо великим попитом користується політична література і перш за все праці В. І. Леніна.

Значна кількість такої літератури видана і в самій Болгарії. Тільки до початку 1969 р. в країні вийшло 204 книги з ленінської спадщини

⁶ Българо-советска дружба, 1964, № 2.

⁷ Твори письменників Радянської України у зарубіжних виданнях. Х., 1968, стор. 2.

⁸ П. С. Сохань. Социалистический интернационализм в действии. К., 1969, стор. 286.

⁹ Поточний архів «Укркнигоекспорту».

тиражем 2 мільйони 751 тис. примірників. А такі праці, як «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі», «Держава і революція», «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» та «Що робити?» видавалися по шість—сім разів¹⁰.

Друкована продукція Радянського Союзу, і зокрема Української Радянської Соціалістичної Республіки, розповсюджується в Болгарії не тільки через видання і торгіву сіть, але й шляхом книгообміну між культурними і науковими установами. Значна частка в цьому обміні припадає на Українське відділення Товариства радянсько-болгарської дружби. Наприклад, протягом 1967 р. воно надіслало до Болгарії 5056 примірників художньої і громадсько-політичної літератури, серед якої були твори С. Скляренка, Івана Ле, О. Вишні, О. Довженка, О. Корнійчука, А. Малишка, Українська Радянська Енциклопедія та інше¹¹.

Великий обмін літературою провадять наукові установи, учбові заклади та бібліотеки. Основним центром міжнародного книгообміну на Україні є Державна публічна бібліотека АН УРСР, що вважається депозитарною бібліотекою ООН та ЮНЕСКО. Тільки за 1963—1966 роки вона направила у 22 установи Болгарії 2795 примірників книг та 3365 журналів¹².

Пильну увагу радянських читачів викликає болгарська література. Вона дозволяє глибше познайомитися з життям народу, його мріями і досягненнями. В Радянському Союзі щороку перекладаються десятки болгарських книг¹³. З 1946 по 1966 рік тут вийшло 613 видань болгарської літератури тиражем 22 млн. 638 тис. примірників¹⁴.

В перекладі на українську мову твори болгарських письменників видавались 128 разів, загальним тиражем 2,2 млн. примірників. Причому твори окремих авторів перевидувалися по декілька разів. Наприклад, книги М. Марчевського виходили 12 разів, К. Кюлявкова — 10¹⁵.

Великою популярністю користуються на Україні поезії І. Вазова, Х. Смирненського, Л. Стоянова. Добре знають у нас і твори лауреата Міжнародної премії миру Ніколи Валцарова, Еліна-Пеліна, Д. Ангелова, О. Василева, Д. Габе, Д. Методієва та багатьох інших.

За останні роки українська бібліотека болгарських творів поповнилась романом А. Гуляшки «Сім днів нашого життя», С. Бачварова «Остання Іванова зима», Г. Караславова «Прості люди», Г. Угарова «Слідами вигнання», поезіями Братапова, Івана Давидкова, збіркою Дмитра Методієва «Червоний мак».

Крім того, твори болгарських письменників і поетів систематично вміщуються в періодичній пресі України¹⁶.

Великий вклад в дослідження і популяризацію болгарської літератури на Україні зробив видатний український поет П. Г. Тичина. Ним написаний цілий ряд наукових праць про Христо Ботева та Івана Вазова, за його редакцією і передмовами вийшли збірники поезій «Світло над Болгарією» у 1954 р. і збірка літературно-критичних праць «Сучасні болгарські письменники» у 1962 році. Його велика заслуга поля-

¹⁰ «Правда», 7 липня 1969 р.

¹¹ Поточний архів Українського відділення Товариства радянсько-болгарських зв'язків, звіт 1967 р., стор. 3.

¹² Поточний архів іноземного відділу Бібліотеки АН УРСР, звіти за 1963—1966 рік.

¹³ «Работническо дело», 25 серпня 1963 р.

¹⁴ За даними Книжкової Палати СРСР.

¹⁵ «Работническо дело», 3 жовтня 1963 р.

¹⁶ В. О. Захаржевська. Болгарська література на Україні в 1945—1959 рр. (Бібліографія). — Міжслов'янські літературні взаємини, вип. 2. К., 1961, стор. 235—313.

гає також у перекладі багатьох болгарських творів на українську мову. В перекладах П. Тичини стали відомими на Україні майже всі поезії Х. Ботева, частина творів Є. Багряної, І. Вазова, Х. Велкова, В. Георгієва, М. Ісаєва, К. Кюлявкова, Л. Мілевої, Л. Стоянова, Н. Фурнаджієва, епічні думи та пісні. Ці переклади збагатили скарбницю українського художнього слова і є видатним надбанням нашої культури. Саме за ці заслуги наукова болгарська громадськість у 1947 році обрала видатного українського поета і вченого членом-кореспондентом Болгарської Академії наук.

Багато зробили в справі перекладу творів болгарської літератури і українські поети М. Рильський, М. Бажан, В. Сосюра, О. Кетков, Т. Усенко, М. Терещенко, В. Ткаченко, Л. Горячко, П. Ворошко, Д. Білоус. Робота останнього неодноразово відзначалась урядом Народної Республіки Болгарії. У 1966 р. за перекладацьку діяльність він був нагороджений орденом Кирила і Мефодія I-го ступеня, а на симпозіумі перекладачів-болгаристів, який відбувався в Болгарії у вересні 1968 р.¹⁷, Дмитро Білоус одержав Міжнародну літературну премію Спілки письменників Болгарії¹⁸.

Велику роль в ознайомленні українських читачів з болгарською літературою та висвітленні українсько-болгарських культурних зв'язків мають критичні та наукові праці багатьох українських письменників та літературознавців. Тут треба назвати праці М. Рильського «Христо Ботев українською мовою»¹⁹, І. С. Свенціцького, який вперше на Україні зробив спробу створення систематичного курсу болгарської літератури «Нарис з історії болгарської літератури», дослідження В. Т. Дмитрука «З історії українсько-болгарських зв'язків XIX—початку XX століття»²⁰, О. В. Шпильової «У творчому єднанні»²¹, «До історії українсько-болгарських літературних і культурних взаємин другої половини XIX ст.»²², В. О. Захаржевської «Болгарська література на Україні в 1945—1951 рр.»²³, «Людмил Стоянов і українська література»²⁴ та багато інших.

Розширюються і безпосередні контакти болгарських і українських літераторів. Україну відвідали більше 100 письменників братньої Болгарії. Деякі з них були нашими гостями неодноразово. Це Людмил Стоянов, Дмитр Методієв, Георгій Караславов, Іван Давидков, Сімеон Русакієв, Олексій Сегренський та інші²⁵.

Перебування на Україні завжди справляє велике враження на болгарських літераторів, що знаходить відображення в їх творчості. Так, Дмитр Браташов після перебування на Україні у збірці «В квітучій Україні» з великою любов'ю розповів про героїчну історію українського народу, його культуру, науку і мистецтво. Болгарський поет Іван Давидков під враженням зустрічей з трудящими ряду областей України створив цикл віршів «Дніпро тече під моїм вікном», в якому оспівані чудова природа України та її народ.

Українська тематика знайшла місце також у поезіях двох найстаріших болгарських поетів — Ламара (Лалю Маринова) та Дори Габе, що свого часу побували на Україні. Під враженням від поїздок на Україну сучасний талановитий поет Нікола Фурнаджієв написав

¹⁷ «Літературна Україна», 27 вересня 1968 р.

¹⁸ «Ленінська правда», 19 жовтня 1968 р.

¹⁹ Дружба народів. К., 1961.

²⁰ Сторінки вікової дружби, Львів, 1958.

²¹ З історії українсько-болгарських літературних і культурних взаємин XIX ст., К., 1958.

²² Міжслов'янські літературні взаємини. К., 1958.

²³ Міжслов'янські літературні взаємини. К., 1961.

²⁴ Слов'янське літературознавство і фольклористика, К., 1965.

²⁵ Рукопис Ігоря Казімірова. Міцніють творчі контакти. 1968 р. стор. 11.

вірша «Привіт з України», в якому в поетичній формі розповів про взаємні братерські почуття наших народів.

В свою чергу, українські письменники і поети — Дмитро Павличко, Ігор Муратов, Валентина Ткаченко, Віктор Кочевський, Олекса Ющенко та інші багато своїх творів присвятили історії і сучасності болгарського народу.

Видатний український письменник М. Стельмах під враженням від поїздок по Болгарії написав вірша «Братам болгарам», в якому висловив свої почуття любові до болгарського народу. Результатом перебування у братній країні відомого українського поета Платона Воронька була книжка віршів «Драгі другарі», що здобула премію імені Островського і була тепло зустрінута в Болгарії. Пієроку перебував у Болгарії український поет Дмитро Білоус.

Яскравим проявом братерських зв'язків українського і болгарського народів є постійне святкування ювілейних дат видатних представників літератури. Широко, наприклад, було відзначено в Болгарії 150-річчя з дня народження великого українського поета Т. Г. Шевченка, 110-річчя з дня народження видатного революціонера-демократа, поета і вченого І. Я. Франка.

На Україні святкувалося 70-річчя великого болгарського поета Христо Смирненського, 120-річчя з дня народження видатного болгарського революціонера-демократа і поета Христо Ботева, 1100-річчя з дня смерті першого філософа, гуманіста і творця слов'янської письменності Кирила та інші ювілеї²⁶.

Своєрідною демонстрацією любові та поваги до братньої літератури є щорічні виставки книг, які відбуваються в Болгарії і Радянському Союзі з 1952 року²⁷. Згодом виставка болгарської книги була присвячена 25-річчю перемоги соціалістичної революції в Болгарії. Вона познайомила радянських читачів з останніми досягненнями болгарської книговидавничої справи, літературними та перекладними новинками²⁸, ще раз підкреслила творчу дружбу наших літератур, яка з кожним роком все більше міцніє і розвивається, що сприяє дальшому прогресу наших народів, їх гідному вкладу в скарбницю світової культури.

К. П. БАХМАТ

УКРАИНСКО-БОЛГАРСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ

Резюме

Статья «Украинско-болгарские литературные связи» посвящена проблеме творческих, личных и общественных контактов болгарских и украинских писателей наших дней. Автор использует новейшие цифровые данные о количестве переводов произведений украинских советских писателей в Народной Болгарии, останавливается на вопросах причины популярности отдельных произведений украинской литературы в Болгарии, рассматривает проблему качества переводов украинской литературы на болгарский язык, называя лучших переводчиков, напр. Димитра Методиева, переведившего на болгарский язык произведения Тараса Шевченко.

В статье рассматриваются также важнейшие критические работы о взаимосвязях украинской и болгарской литератур — А. Величкова, Е. Кирилюка, В. Захаржевской, Е. Шпилевой и др.

Анализируя два аспекта украинско-болгарских литературных связей, автор касается также проблемы переводов произведений болгарской литературы на украинский язык, говорит о значении болгарской культуры и литературы для таких украинских советских писателей, как М. Стельмах, Д. Павличко, Игорь Муратов, Валентина Ткаченко и другие.

²⁶ «Літературна Україна», 15 жовтня 1968 р.; «Правда України», 11 січня 1969 р.; «Літературна Україна», 10 червня 1969 р.

²⁷ «Друг читача», 5 листопада 1968 р.

²⁸ «Правда України», 15 червня 1969 р.; «Чорноморська Комуна», 20 липня 1969 р.

**ЛЕСЯ УКРАЇНКА У ПОЛЬСЬКІЙ, ЧЕСЬКІЙ,
СЛОВАЦЬКІЙ ТА БОЛГАРСЬКІЙ КРИТИЦІ
І ПЕРЕКЛАДАХ
(Короткий огляд)**

Початок вивчення цієї теми поклала О. М. Євніна своєю працею «Дожовтнева та радянська українська література за рубежами СРСР» (К., 1956), в якій розглянуто польські і чеські переклади творів Лесі Українки та відповідні критичні праці. Тоді ж появились статті М. Д. Деркач «Переклади Лесі Українки чеською мовою»¹ та М. Д. Деркач і В. С. Курашової «Франко — літературний критик Лесі Українки»², в яких наведені виступи великого Каменяра чеською мовою. Найповнішою і найціннішою досі є стаття Г. Коновалова «Леся Українка у чехів та словаків»³.

Хоч минуло вже чимало часу, проте і надалі актуальними залишаються стурбовані рядки О. М. Євніної: «Непочатий край роботи для дослідників становить питання про міжнародне значення творчості Лесі Українки. Адже, як не дивно, в цьому напрямку ще нічого і ніким не зроблено. Навіть не зібрані бібліографічні дані про зарубіжні видання»⁴. Тому хочемо коротко розглянути зібрані матеріали до цієї проблеми, не претендуючи на всебічне і повне її висвітлення.

1887 р. у Львові вийшов друком «Перший вінок», в якому були надруковані чотири твори Лесі Українки. Ще до появи цього жіночого альманаха про нього дізналися читачі варшавського журналу «Pravda» із статті І. Франка «Українська альманахова література»⁵. Український критик зразу ж і опублікував польською мовою рецензії на це видання, «що є явищем надзвичайно важливим і симпатичним»⁶. Хоч в них він тільки згадав прізвище Лесі Українки, проте ці відгуки⁷ не могли не привернути уваги польської громадськості до творчості великої поетеси, що через кілька років стала в шерензі найгеніальніших майстрів українського художнього слова. 1889 р. був надрукований польський переклад вірша Лесі Українки «Завітання» (1888) під назвою «Dwaj geniusze», що, як думають дослідники, також належить перу І. Франка⁸. Проте нам не вдалося розшукати цієї публікації, що була б першою спробою познайомити польських читачів з творчістю української поетеси.

¹ Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження, т. II. К., 1956, стор. 447—452. Це рецензія на чеське видання творів Лесі Українки, що містить також згадки про попередню історію знайомства чехів з творчістю української поетеси.

² Творчість Івана Франка. Збірник статей. К., 1956, стор. 96—118.

³ «Всесвіт», 1963, № 8, стор. 15—21; також чеською мовою — «Praha—Moskva», 1963, № 6, стор. 367—369.

⁴ О. М. Євніна. Дожовтнева та радянська українська література за рубежами СРСР. К., 1956, стор. 105.

⁵ Іван Франко. Твори в 20-ти томах, т. XVI. К., 1955, стор. 127—129.

⁶ Там же, стор. 129.

⁷ «Pierwszy wieniec...» — «Kurjer Lwowski», 1887, 23. VI, № 172, стор. 5; «Kraj», 1887, 19. VI (1. VII), № 25, стор. 7.

⁸ М. Д. Деркач, В. С. Курашова. Названа праця, стор. 114—115.

Іван Франко прорецензував польською мовою і коломиїське видання поеми Лесі Українки «Роберт Брюс» (1894). Він писав, що ця «гарна поема талаповитої української поетеси (...) сповнена гарячої любові до народу і свободи (...). Чудова мова, легка форма і чарівність правдивої поезії (...) роблять її справжньою перлиною в новішій українській літературі»⁹.

Польська критика звернула увагу на статтю І. Франка про «видатну українську поетесу», що була надрукована у празькому журналі «Slovanský přehled», і подала коротке резюме¹⁰.

Наступну згадку про Лесю Українку знаходимо у рецензії на антологію «Вік». Невідомий автор відзначив «витопчену імпровізацію Лесі Українки про магнолію, що ніжно схилилася до кипариса» (йдеться про вірш «Імпровізація» з циклу «Кримські відгуки». — В. П.), але з незрозумілих причин додав, що «вона, мабуть, не скоро заблукає під стріхи»¹¹, вважаючи її незрозумілою для широких читачьких кіл. Серед поетів, які «гідно репрезентують на Україні ліричну поезію», інший польський критик Т. Міхальський назвав Лесю Українку, авторку збірок поезій «Думи і мрії» і «На крилах пісень»¹².

1908 р. на сторінках «Літературно-наукового вісника» була надрукована драматична поема Лесі Українки «Кассандра», що зразу ж привернула увагу польської громадськості. В огляді цього видання рецензент краківського журналу «Крутыка» особливо виділив твір української поетеси, в якому антична тема «знайшла... могутній і прекрасний відгук». «Треба дивуватися не тільки сміливим словам і почуттям... — писав він, — але й глибокій класичній освіті та вмінню заглибитися в історичну трагедію, у боротьбу двох народів (грецького і троянського. — В. П.), у змагання різних ідейних течій. А основне — образ Кассандри-пророчиці, великої своєю любов'ю до батьківщини, страшною своїм скритим спокоєм, змальовано тут сильною, не жіночою рукою. На загал — це твір, який повинен справити приголомшливе враження і розтривожити не одну голову...»¹³.

У міжвоєнний період в Польщі появились перші переклади творів Лесі Українки — «Хотіла б я уплисти за водою» (пер. С. Твердохліба)¹⁴, «Забута тінь» (пер. Осипа Івапенка)¹⁵, уривок з «Боярині» (пер. Й. Лободовського)¹⁶. Як бачимо, для знайомства польського читача з творчістю поетеси-революціонерки вибрано не найкращі її твори. До цих перекладів були додані статті «Леся Українка» і «Творчість Лесі Українки». У першій з них, підписаній криптонімом Ед. К., йшлося про дивовижно великий літературний доробок (сім великих томів)¹⁷ цієї незвичайної у світовій літературі жінки-письменниці (...). Крім досконалості стилю, пластичності образів, досконалої мови і майстерного володіння драматичною формою, найважливішим і найбільш гідним подиву в творчості Лесі Українки є внутрішня енергія творів, полум'я правдивої поезії і майже недсяжний (крім Шевченка) в українській літературі національний пафос»¹⁸. Автор цитує відомі слова

⁹ І. Франко. Robert Prius. — «Kurjer Lwowski», 1894, 29. VI, № 178, стор. 2—3. Помилково Prius, треба — Brius (Bruce).

¹⁰ «Tygodnik Pustrowany» (Warszawa), 1900, № 28, стор. 554.

¹¹ A. R. Antologia ma'oruska, Wik. — «Prawda», 1901, № 5, стор. 69.

¹² T. Michalski. Młoda Ukraina. Myśli i wrażenia. Kijów, 1909, стор. 19.

¹³ «Krytyka», 1908, № 6.

¹⁴ Wielka literatura powszechna, т. VI. Warszawa, 1933, стор. 725; «Biuletyn polsko-ukraiński», 1933, № 12, стор. 2.

¹⁵ «Biuletyn polsko-ukraiński», 1934, № 46, стор. 1.

¹⁶ «Biuletyn polsko-ukraiński», 1938, № 32, стор. 347—348.

¹⁷ Мається на увазі 12-томне радянське «рухівське» видання, з якого до 1933 р. появилася 9 томів (див. Українські письменники. Біо-бібліографічний словник, т. III. К., 1963, стор. 271).

¹⁸ «Biuletyn polsko-ukraiński», 1933, № 12, стор. 1—2.

І. Франка про Лесю Українку як «чи не самотнього чоловіка», подає біографічні дані про поетесу. Слід підкреслити, що стаття написана під впливом Івана Франка.

Для Й. Лободовського Леся Українка — «яскрава постать» не тільки в українській, а й світовій літературі. У рідному письменстві вона особливе місце заслужила собі розробкою світових тем. Проте вони «не висчерпують її багатой і різноманітної творчості». Її перу належить також «Лісова пісня», що «поруч творів Франка становить вершину досягнень української літератури»¹⁹. В обох статтях висловлені неточні або плутані висновки, що зумовлене характером «Бюлетиня...», який видавано за кошти уряду панської Польщі²⁰.

До цього часу належить і оцінка творчості Лесі Українки у розділі «Українська література» 6-томного видання «Wielka literatura powszechna». Значення Лесі Українки в історії української літератури оцінено так: «Високо освічена, ніжньої душі, обдарована широтою почуттів, високим летом фантазії, даром психологічного аналізу і філософського думання, вона є найкращим і найповнішим виразом українського інтелекту на переломі ХІХ і ХХ ст.»²¹. Думка цікава, але нічого не сказано про революційний характер її творчості, про соціально-промислові мотиви творів Лесі Українки.

У Польській Народній Республіці широко вивчається творчість українських письменників. Уже 1954 р. відомий польський вчений М. Якубець у статті «Зміцнюємо культурні зв'язки між народною Польщею і Радянською Україною» писав, «що під червоним прапором пролетарського соціалізму боролася уславлена українська поетеса Леся Українка», яка «була активною учасницею соціал-демократичного руху і «жваво цікавилася польською літературою і широко знайомила з нею українську і російську громадськість»²². 1962 р. він видав хрестоматію «Українська література», в якій українською мовою подав деякі її твори з біографічною довідкою про їх авторку²³.

Мову творів Лесі Українки розглянув польський мовознавець С. Грабець, павівши в оригіналі уривок з її оповідання «Над морем»²⁴. Аналізу «Кримських спогадів» Лесі Українки і «Кримських сонетів» А. Міцкевича присвятив свою розвідку В. Пйотровський²⁵. На сторінках польської періодики було надруковано ряд перекладів віршів української поетеси²⁶.

Знайомство чехів з творчістю Лесі Українки починається з виступів І. Франка на сторінках згаданого вже видання «Слованський пшеглед», де в огляді української літератури за 1898 р. писав, що «талановита Леся Українка (надрукувала) декілька прекрасних поезій»²⁷. У 1900 р. появилася його стаття «Леся Українка»²⁸, яку вже докладно розглядала наша критика²⁹.

¹⁹ «Biuletyn polsko-ukraiński», 1938, № 32, стор. 345—346.

²⁰ Г. Д. Вервесс. Т. Г. Шевченко і Польща. К., 1964, стор. 176, 177.

²¹ Wielka literatura powszechna, т. IV. Warszawa, 1933, стор. 532.

²² Цит. за: О. М. Євнина. Названа праця, стор. 107.

²³ М. Jakóbięc, Т. Hołujńska-Baganowa. Literatura ukraińska. Wypisy. Warszawa, 1962, стор. 505—546.

²⁴ T. Lehr-Splawiński, P. Zwoliński, S. Hrabec. Dzieje języka ukraińskiego w zarysie. Warszawa, 1956, стор. 62.

²⁵ «Pamiętnik słowiański», 1958, № 4.

²⁶ Polska bibliografia literacka za rok 1956, Wrocław, 1960; Jan Spiewak. Polska w poezji narodów świata. Warszawa, 1959, стор. 233.

²⁷ Подаю за кн.: Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. Братіслава, 1957, стор. 458.

²⁸ Там же, стор. 468—470; в українському перекладі в кн.: Іван Франко. Твори, т. ХVІІ. К., 1955, стор. 262—263.

²⁹ М. Д. Деркач, В. С. Курасова. Цит. праця, стор. 115—116; Г. Коновалов розглянув її ще раз, помилково вважаючи, що стаття І. Франка «досі не висвітлена в літературознавстві» (див. «Всесвіт», 1963, № 8, стор. 15).

За сприяням І. Франка³⁰ у цьому ж журналі були надруковані чеські переклади 12 поезій Лесі Українки, що їх зробила Ф. Єсенська³¹. О. Луцькому належить стаття «Сучасні українсько-русинські письменниці» з високою оцінкою творчості поетеси³².

1914 р. редакція «Слованського шпегледу» знову познайомила своїх читачів з віршами Лесі Українки, тим разом з циклом «Подорож до моря» у перекладі Франтішека Тихого (під псевдонімом З. Броман)³³. В його інтерпретації вдало передані «дух, зміст, система образів і загальний колорит оригіналу»³⁴. 1919 р. він переклав чеською мовою драму-феєрію «Лісова пісня», що, на жаль, у той час не була повністю опублікована. Два уривки з неї Ф. Тихий опублікував у періодичних виданнях³⁵. Додамо, що 1929 р. появилася ще переклад вірша Лесі Українки «Бахчисарай», який зробив Аліна (очевидно, псевдонім)³⁶.

1912 р. у великому збірнику «Слов'янство» із статтею про українську літературу виступив Я. Махал, який назвав ім'я Лесі Українки серед тих «знаменитих письменників», якими гордиться українська література, твори яких «є прикрасою сучасного українського письменства»³⁷. Більш повну характеристику він подав у своїй праці «Великі російські й українські письменники», що вийшла у Празі 1934 року³⁸.

Новий період вивчення творчості Лесі Українки починається з встановленням народної влади у Чехословаччині. Її поезії були надруковані в антологіях «Перемагати і жити» (1951) і «Україна співає і розповідає» (1957), у багатьох періодичних виданнях³⁹. Окремими виданнями вийшли збірка поезій поетеси під назвою «Досвітні вогні», яку проаналізували М. Д. Деркач⁴⁰ і Г. Коновалов⁴¹, «Лісова пісня» (1955) і «Камінний господар» (1956).

До цієї відповідальної праці були залучені найкращі сили чеських перекладачів — М. Марчанова, З. Ганусова, П. Кржичка, З. Ніліусова, Я. Туречек-Ізерський (крім деяких віршів, він переклав «Камінного господаря») і Я. Владислав. М. Марчанова так писала про свою працю над перекладами творів Лесі Українки: «...З її творів я добирала насамперед лірику. Вона хвилювала мене своєю щирістю і вражала героїзмом, з яким поетеса перемагала фізичні й душевні муки. Та найбільше мене приваблює у Лесі Українки високохудожнє зображення трагічних людських доль в її поемах і драмах, нею оспівані мрія про красу, знищувану сірою буденністю («Лісова пісня»), прості люди, які гинуть від тупої жорстокості бездушної царської вояччини («Якутська поема»), трагедія політичного вигнанця, що вмирає серед малого сибірського племені, яке не знає навіть слова «свобода» («Одне слово»). Праця над перекладами творів геніальної Лесі дала мені справжню творчу радість»⁴².

У повоєнні роки появилася чимало статей і заміток про Лесю Українку, про її перебування у Празі, рецензії на вистави «Лісової

³⁰ Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками, стор. 510, 559.

³¹ Їх оцінку подав Г. Коновалов. Названа праця, стор. 16—17.

³² О. М. Євніна. Названа праця, стор. 102, 193.

³³ «Slovanský přehled», 1914, стор. 97—102.

³⁴ Г. Коновалов. Названа праця, стор. 17.

³⁵ Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků. 1814—1964. Vědeckobibliografický sborník. Praha, 1968, стор. 136. Г. Коновалов доповнює цей список ще антологією «Чотки втіх», яку нам не вдалося розшукати («Всесвіт», 1963, № 8, стор. 17).

³⁶ Sto padesát let..., стор. 127.

³⁷ Slovanswo. Obraz jeho minulosti a přítomnosti. V Praze, 1912, стор. 480.

³⁸ J. Machal. Velcí spisovatele ruští a ukrajinští. Praha, 1934, стор. 101—104.

³⁹ О. М. Євніна. Названа праця, стор. 102, 192; Sto padesát let..., стор. 146.

⁴⁰ М. Д. Деркач. Названа праця, стор. 447—452.

⁴¹ «Всесвіт», 1963, № 8, стор. 18—20.

⁴² М. Марчанова. Творча радість для мене. — «Літературна газета», 1962, 2 серпня.

пісні» у Готтвальдові, Брно і Празі (1955)⁴³. 1968 р. пражський театр «На Віноградах» здійснив нову постановку цієї драми-феєрії у перекладі, а власне переробці В. Данека. Чеський поет пристосував п'єсу Лесі Українки до місцевих умов, наблизив її до образів чеського фольклору. Так, Перелесник перетворився в Огнівця, «Той, що в скалі сидить» — у Громбура, із сцени зникла Русалка Польова (звучить тільки її голос), а музику написав композитор Л. Сімон. Як згадує в інтерв'ю В. Данек, у новій чеській інтерпретації «Лісова пісня» зазвучала не як легенда, а втілення загальнолюдських і вічно живих почуттів, любові, прагнення до свободи... як досвід людського життя, життя самої поетеси»⁴⁴.

Виставу в театрі «На Віноградах» захоплено сприйняли глядачі і критика⁴⁵.

Перші словацькі переклади двох віршів Лесі Українки «Мелодія» і «Вечірня година» появились 1907 р. у журналі «Депніца». Вони належать перу відомого перекладача і популяризатора української літератури на Словащині Ф. Вотруба⁴⁶. У статті «Російська мова та український рух» (1912) він назвав ім'я поетеси серед тих письменників, які «привели українську літературу до значного розквіту»⁴⁷.

Проте справжнє знайомство словаків з творчістю Лесі Українки відбулося тільки через 50 років — вже у народній Чехословаччині. 1957 р. вийшла невеличка добірка творів українських авторів під назвою «Вибір з української літератури», що відкривається перекладом вірша Лесі Українки «Досвітні вогні»⁴⁸. Відтоді на сторінках словацької періодики появилось чимало перекладів окремих поезій української поетеси, які зробили І. Руснак, Й. Куримський і Ю. Кокавець⁴⁹. Останній особливо багато спричинився для знайомства своїх співвітчизників з творчістю Лесі Українки. «...Справжнє романтичне захоплення і невимовне зворушення я пережив у тісній кімнатці студентського гуртожитку..., — згадував Ю. Кокавець, — заглибившись у сторінки великої книги. Це були вибрані твори Лесі Українки»⁵⁰. З цих перших юнацьких захоплень, підтриманих відомим словацьким україністом М. Неврлі, народилися переклади окремих віршів української поетеси. 1960 р. Ю. Кокавець видав у власному перекладі «Лісову пісню», а 1965 р. після довгої і напруженої праці над відповідним добром творів для перекладу та копітким пошуком словацьких відповідників з'явилася збірка творів Лесі Українки під назвою «Сім струн» (післямову написав М. Неврлі). Можна без перебільшення сказати, що Ю. Кокавцю вдалося змістом і довершеністю перекладів подати найбільш повне уявлення про творчість Лесі Українки, всебічно познайомити словаків з різними сторонами її літературної спадщини. Як писав рецензент, Ю. Кокавець виявив «глибокі знання барв і відтінків української мови, прекрасне розуміння ритму українського вірша..., найтонші настрої, почуття і думки Лесі Українки, її

⁴³ Г. Коновалов. Названа праця, стор. 20; Slo padesát let..., стор. 279—280, 344.

⁴⁴ Л. Копиленко. «Лісова пісня» в Празі. — «Літературна Україна», 1968, 1 травня.

⁴⁵ «Лісова пісня». — «Літературна Україна», 1968, 4 червня; Л. Копиленко. Дружбі й братерству міцніти. — «Літературна Україна», 1968, 2 липня.

⁴⁶ М. Мольнар. Словаки і українці. Пряшів, 1965, стор. 100—101; Г. Коновалов. Названа праця, стор. 21.

⁴⁷ М. Мольнар. Названа праця, стор. 350.

⁴⁸ Ukážky z ukrajinskej literatury. Bratislava, 1957, стор. 5.

⁴⁹ Див.: Ukrajínica Slovača. Bibliografía (1945—1964). Bratislava, 1965, стор. 34—35; M. Fedor. Slovensko-ukrajinské literárne vzťahy po roku 1955. Bibliografía. Martin, 1970, стор. 77—78.

⁵⁰ Ю. Кокавець. Моя любов — Леся Українка. — «Літературна Україна», 1963, 2 серпня.

художню своєрідність, уміє передати відчуте засобами рідної мови щиро й задушевно»⁵¹. Звичайно, не все вдалося перекладачу, але й те, що він зробив, належить до найкращих здобутків словацької україніки. Принагідно вкажемо, що Ю. Кокавець подав більш повну збірку творів Лесі Українки порівняно з відповідним чеським виданням, він врахував найновіші досягнення українських радянських літературознавців у вивченні творчості української поетеси.

Знайомство болгар з творами Лесі Українки порівняно недавнє — перші переклади появились 1956 р. Через три роки у Софії вийшла антологія «Украинская классическая поэзия», де вміщено ряд її поезій і поему «Роберт Брюс — король шотландський». Як відмітив О. Засенко, Стояну Бакорджієву досконало вдалося донести до болгарських читачів все багатство поетичної палітри геніальної поетеси⁵². 1962 р. вийшло друком окреме видання творів Лесі Українки болгарською мовою під заголовком «Безсъни ноши». С. Бакорджієв переклав не тільки окремі цикли поезій, а й легенди «Сфінкс» і «Ра-Менеїс», поеми «Давня казка» та «Ізольда Білорука», а також драму-феєрію «Лісова пісня». Наша критика позитивно оцінила болгарські переклади⁵³.

Зробимо короткі висновки. Ще за життя Лесі Українки про неї дізналися польські, чеські і словацькі читачі, які мали змогу прочитати рідною мовою окремі її твори. Значну роль у популяризації її творчості серед слов'янських народів мали українські літературознавці і перекладачі (І. Франко, С. Твердохліб). З встановленням народної влади у Польщі, Чехословаччині та Болгарії появились окремі видання творів Лесі Українки, а її драма «Лісова пісня» ввійшла в репертуар чеських театрів.

В. Т. ПОЛЕК

ЛЕСЯ УКРАИНКА В ПОЛЬСКОЙ, ЧЕШСКОЙ, СЛОВАЦКОЙ И БОЛГАРСКОЙ КРИТИКЕ И ПЕРЕВОДАХ

Резюме

Не претендую на полное и всестороннее изучение данной темы, автор в своей статье рассматривает некоторые вопросы знакомства славянских читателей с творчеством Леси Украинки. Еще при жизни украинской поэтессы польские, чешские и словацкие критики писали об ее удивительном таланте. появились первые чешские и словацкие переводы ее произведений. Большая роль в популяризации творчества Леси Украинки среди славянских народов принадлежит украинским литературоведам и переводчикам, в частности И. Франко. С провозглашением народной власти в Польше, Чехословакии и Болгарии появились отдельные издания ее сочинений.

⁵¹ Г. Коновалов. «Сім струн» звучать словацькою. — «Літературна Україна», 1965, 21 вересня.

⁵² О. Засенко. Українська класична поезія болгарською мовою. — «Вітчизна», 1961, № 2, стор. 185—186.

⁵³ М. Думка. Леся Українка болгарською мовою. — «Всесвіт», 1963, № 1, стор. 68—69; М. Косів. У другарів. — «Жовтень», 1963, № 8, стор. 26.

С. О. В'ЯЛОВА

З ІСТОРІЇ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ НАД С. ГУРБАНОМ-ВАЯНСЬКИМ

Светозар Гурбан-Ваянський — один з найвпливовіших ідеологів Словацької національної партії, видатний письменник, літературний критик, публіцист, журналіст, стає на чолі консервативного напрямку в словацькому національному русі наприкінці 70-х років минулого сторіття. Його статті, спрямовані на викриття угорських правлячих кіл, їх мадяризаторських намагань, на підтримку національного духу серед словацького населення, які з'являлись майже у кожному випуску «Народних новин», відіграли велику роль в процесі активізації словацького національного руху.

Ваянський (псевдонім Светозара Гурбана) почав свою літературну діяльність на початку сімдесятих років минулого сторіччя. Вже перша його збірка віршів — «Татри і море», яка вийшла 1879 р., свідчила про великий талант письменника. Відтоді ім'я Гурбана-Ваянського тісно пов'язане із словацькою літературою та з історією словацького народу. Твори Ваянського підпорядковані темі боротьби за національне звільнення словаків від гніту австро-угорської монархії. Він змальовував безправне становище словацького народу, сваволю та насилля, які чинили над ним.

Висока художня майстерність Ваянського принесла його творам широку відомість серед західних слов'ян, які називали його «словацьким Тургенєвим». Гурбан-Ваянський багато зробив і для ознайомлення словаків з культурою російського народу: він переклав на рідну мову низку творів видатних російських поетів та письменників — Гоголя, Пушкіна, Лермонтова, Тургенева, Л. Толстого, Достоевського.

Ваянський був редактором «Народних новин», а з 1881 р. — «Словацького огляду», — газет, які боролися за формування національного самопізнання словаків. У гострих статтях Ваянський-публіцист викривав угорський уряд, виступаючи проти національного пригноблення, мадяризації та національних гонінь. Його статті, які періодично друкувались в російській пресі, знайомили населення Росії з становищем словаків у Австро-Угорщині.

Діяльність Ваянського накликала на нього переслідування угорської влади. За свої твори та статті письменник не раз зазнавав тяжких судових вироків і штрафів¹.

Суд над Ваянським наприкінці 1892 року за статтю «Хижацтво в Угорщині», яка була поміщена в «Народних новинах»², був одним з найбільших таких процесів того часу. Приводом для цієї статті була

---

¹ Наприклад, за поему «Ірод», присвячену словацьким дітям, Ваянський був на рік заточений до в'язниці у Вацові на Дунаї. Останній раз він був заарештований у 1914 р. після оголошення війни; скоро, однак, був звільнений, але ув'язнення шкідливо позначилось на його здоров'ї. У 1916 р. він помер.

² «Narodne Noviny», 13. IX 1892 р.

заборона місцевої влади влаштувати урочисте відкриття пам'ятника на кладовищі в селі Глибокому Йосифу Гурбану — батькові письменника, найближчому соратнику Людовіта Штура, відомому прозаїку, який займав провідне становище в суспільно-політичному та культурному житті словаків. До могили не була допущена навіть родина покійного. І все це під приводом того, щоб уникнути народної демонстрації. «Виявилось, — пише літературознавець Андрій Мрліян, — що і мертвий (Й. Гурбан. — С. В.) був небезпечним»³.

У відповідь на цю заборону вшанування пам'яті батька Ваянський виступив із статтею, в якій висловив обурення з цього акту влади не тільки своє, але й усього словацького населення. Стаття була написана в різких виразах і викривала шовіністичну політику угорських правлячих кіл.

Суд відбувся 5 (17) грудня. Адвокат М. Стефанович заявив на суді, що оскільки «мнение Ваянского разделяет весь словацкий народ.., суд над Ваянским — это суд над целым народом»⁴.

Суд над Ваянським привернув загальну увагу, вісті про нього з'явилися на сторінках багатьох європейських газет. Цей процес яскраво продемонстрував шовіністичну політику правлячих кіл Угорщини, був прикладом їх нещадної боротьби з визвольними намаганнями словацького народу. Прокурор вимагав для Ваянського шестирічного тюремного ув'язнення. Влада злякалась гніву населення і конфіскувала номер газети «Народні листи», в якому була поміщена звинувачувальна промова. Голова суду у промові, яка тривала дві години, виставляв Ваянського як «небезпечного панславіста». Проте Ваянський та його адвокати Мілош Стефанович і Павел Мудронь зуміли перетворити суд на трибуну, з якої вони викривали угорський уряд у злочинних діях проти словацького народу.

Мудронь, намалювавши безправне становище словаків в Угорському королівстві, розповів про гоніння, яких вони зазнавали, і підкреслив, що уряд вживає всіх засобів насильства, щоб позбавити словаків національності. Він заявив: «Я також, як і підсудний Гурбан-Ваянський, поважаю усяку націю, та зневажаю лише тих словаків, котрі зраджують своєму народу. На підставі законів країни ми вільні виражати свою думку вільно, ми вільні захищати свій народ. І тому, якщо ми бачимо тут на лаві підсудних Гурбана-Ваянського, то мені не лишається нічого іншого, як заявити вам, що ми живемо в державі поліцейській, та притому ще й погано влаштованій!»⁵. Мудронь підкреслив, що словацький народ «поставлений поза судом та правом, позбавлений усякого захисту»⁶. За цей виступ Мудроня хотіли притягти до судової відповідальності.

Другий захисник Мілош Стефанович особливо докладно розповів про культурні стремління свого народу. Коли слово було надано Ваянському, він «у стислих, але сильних, словах довів нестерпність теперішнього становища словаків та законність їх боротьби за існування»⁷. Закінчив він свою промову словами: «Я твердо переконаний, що врешті-решт правда переможе!»⁸

Незважаючи на те, що склад присяжних засідателів був підібраний виключно із заможних угорців, обвинувачення здобуло лише дев'ять голосів з дванадцяти. Ваянський був приречений до ув'язнення на один

³ О. Мрліян. Josef Miloslav Hurban. Martin, 1959, стор. 114.

⁴ «Московские ведомости», № 350. 18. XII 1892 р.

⁵ Там же.

⁶ Див.: А. Базаля. Донесение А. Б. Лобанову-Ростовскому от 15(27). XII. 1892, № 61. АВПР, ф. Канцелярия, 1892, д. 90, лл. 465—466 об.

⁷ «Славянское обозрение», 1892, т. III, стор. 565.

⁸ «Московские ведомости» № 350. 18. XII. 1892 р.

рік у сегединську тюрму — «до найтяжчого покарання, яке тільки було можливе з огляду на закони». Крім того він повинен був сплатити 300 гульденів штрафу та 257 гульденів 50 крейцарів судових витрат.

Одразу ж після вироку Ваянський пише російському славісту академіку В. І. Ламанському в Петербург: «Я измучен! 17 часів сидели на скамье обвиненных. Но прошло! Через 3—4 недели я уже буду сидеть в Segedine, как узник мадьярской свободы...»⁹.

Виступи Ваянського та його адвокатів на цьому процесі були першим великим публічним протестом словацьких національних діячів, які зуміли лаву підсудних використати для захисту своїх національних прав. Цей процес був одним з важливих епізодів боротьби словаків за національні права в цей період.

С. О. ВЯЛОВА

ИЗ ИСТОРИИ СУДЕБНОГО ПРОЦЕССА НАД С. ГУРБАНОМ-ВАЯНСКИМ

Резюме

В сообщении приводятся малозвестные данные, не находившиеся до сих пор в научном обращении, — причины судебного процесса над известным словацким писателем и общественным деятелем Светозаром Гурбаном-Ваянским, ход самого процесса, отдельные высказывания подсудимого и его адвокатов. Выступление на суде Ваянского, осужденного в 1892 г. к одному году тюремного заключения, ярко продемонстрировало, что суд над ним был актом насилия Австро-Венгерской империи над всем словацким народом.

⁹ Св. Гурбан-Ваянский. Письмо В. И. Ламанскому от 20. XII 1892 г. — ЛОА АН СССР, ф. Ламанского № 35, оп. I. № 244, л. 10 об.

ВПЛИВ ІДЕЙ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ НА ТВОРЧІСТЬ С. ЖЕРОМСЬКОГО

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила нову епоху в історії людства. Величезні якісні зміни відбулися і в літературі та мистецтві. У прогресивних діячів літератури став іншим сам процес художнього бачення, сприйняття і осмислення світу. Справжні майстри художнього слова ще більше зблизилися з народом, з суспільним життям. Посилився філософський струмінь в їхній творчості, їхнє мислення стало більш масштабним. Свідченням цього може бути, зокрема, творча еволюція класика польської літератури С. Жеромського.

Наприкінці ХІХ століття у світовій культурі різко посилилась боротьба між течіями прогресивною, демократичною і антидемократичною, реакційною. Деякі митці, тісно зв'язані з панівними експлуаторськими класами, демонстративно поривають з реалізмом, шукаючи свої ідеали в еротичі, порнографії, містицизмі. На противагу наступаючому декадансу майстри прогресивного мистецтва далі зміцнюють реалізм, збагачують його новими стилями, формами і прийомами. На Заході Європи А. Франс, Б. Шоу, Е. Верхарн, трохи пізніше Р. Роллан разом із своїми друзями і соратниками по творчій праці успішно захищають передове демократичне мистецтво від наступу звиродилого формалізму, від ідейної та естетичної деградації. У Росії з'являється гігантська постать А. Чехова, на Україні в літературу приходять М. Коцюбинський та Леся Українка, в Польщі — С. Реймонт, В. Оркан, С. Жеромський.

Вже напередодні першої світової війни С. Жеромський зайняв одне з найважливіших місць в тогочасній польській літературі. При всій складності і суперечливості свого розвитку письменник завжди залишався реалістом. Доказом цього є і його останній роман «Провесна».

В перші повоєнні роки існування буржуазно-дворянської Польщі в польській літературі склалася своєрідна ситуація. Поряд з відгомном «Молодої Польщі» з її ідеалістичними концепціями «чистого мистецтва» та з пахилом до пасивних меланхолійних філософувань з'являються в літературі і нові віяння. Однак ідейні позиції цих нових течій і груп здебільшого були ще далекими від інтересів широких народних мас. Нове, революційне мистецтво в цей час у Польщі тільки зароджувалося.

С. Жеромський — один з небагатьох видатних письменників початку 20-х років, які й далі активно продовжували прогресивні традиції польської літератури минулого. Правда, і він пережив короткотривалий період некритичного захоплення відновленою Польщею. Але досить швидко — принаймні, швидше від багатьох молодих — С. Жеромський розчаровується в новоутвореній буржуазно-шляхетській Польській державі. У свідомості письменника наростає криза, внаслідок переборення якої і з'явився його останній роман «Провесна» (1925 р.).

«Провесна», на думку деяких дослідників — найкращий з творів С. Жеромського, його лебедина пісня. Мабуть, найкраще вдався автору другий розділ роману, «Навлоць» — тут досягнуто найбільшої пластички образів, максимальної глибини життєвих картин. Зрештою, в цьому нема нічого дивного: С. Жеромський міг незмірно глибше відчутти і зрозуміти життя віддавши знайомого йому шляхетського фольварку Навлоці, ніж, скажімо, життя далекого Баку буремних років революції або ж навіть студентської Варшави початку 20-х років.

Найяскравішим, найбільш завершеним образом роману, безперечно, є образ Цезаря Барики. Виходець з дрібнобуржуазного середовища, Цезар Барика спочатку перебуває в полоні мрій про нову, визволену Польщу, багату, вільну і щасливу. Автор докладно простежує розвиток юнака, показуючи, яким непростим шляхом дійшов він до розуміння облудності буржуазної демократії. Ставлення автора до свого героя прихильне, справді піби батьківське; інколи відчувається, що С. Жеромський робить Цезаря майже безпосереднім виразником власних думок і тверджень, причому виходить це в нього і ненав'язливо, і досить переконливо. Разом з тим аж ціяк не слід ототожнювати Цезаря із самим автором. Автор не у всьому поділяє погляди молодого Барики навіть там, де їх виправдовує. Тут ситуація дещо подібна до тієї, відомої ще з тургенєвських «Батьків і дітей»: ставлення Жеромського до Цезаря нагадує нам ставлення Тургенєва до Базарова (хоч, мабуть, Цезар Барика суб'єктивно значно ближчий Жеромському, ніж Базаров — Тургенєву).

Цезар — натура неврівноважена, в якій чудернацьки поєднується егоїзм з досить відчутними громадськими інтересами. Можливо, найбільш привабною рисою його характеру є нездатність до фальші, органічна огида до будь-якого лицемірства, підступності, святенництва. Саме в другій частині роману, після повернення з революційного Баку до Польщі, перед нами починає по-справжньому розкриватись внутрішній світ молодого Барики. І саме тут все більше письменник показує отой відсвіт ідей великої соціалістичної революції, який нікого не міг залишати байдужим, — ні друзів, ні ворогів. Незважаючи на всі «жахи» революційного Баку, які описав С. Жеромський з чужих слів і не без впливу бульварної антирадянської пропаганди, саме ті, бакинські враження в майбутньому великою мірою визначатимуть і слова, і вчинки його молодого героя.

Ставлення до українського народу, до його історії і культури віддавна стало піби вододілом для багатьох польських письменників, визначаючи загальне ідейне спрямування творчості певного літератора. Варто згадати про глибокий інтерес С. Жеромського до України. Ще 24-літнім юнаком на сторінках щоденника він дав високу оцінку поезії Т. Г. Шевченка, порівнявши українського генія з відомим італійським романтиком Д. Леопарді і поставивши його значно вище від Д. Леопарді. У листі до І. Франка від 19 жовтня 1894 р. С. Жеромський просить українського письменника допомогти в укомплектуванні Польського національного музею в Рапперсвілі (Швейцарія) перекладами творів А. Міцкевича, зробленими на українську та інші слов'янські мови. В листі відчувається велика повага до адресата. І. Франко для С. Жеромського — визначний авторитет у світі науки і мистецтва¹.

Одним з найбільш цікавих в романі «Провесна» є образ Карусі Шарлатовичівни, безпосередньо зв'язаний з українською темою. Панна Кароліна Шарлатовичівна, «дівчина з білого палацу на Україні», — одна з тих, кого могутня буря соціалістичної революції вимела геть з

¹ В. Вєдїна. Невідомий лист С. Жеромського до І. Франка. — «Радянське літературознавство», 1958, № 2, стор. 128—129.

нашої землі. Сентиментальна і лагідна панянка, не позбавлена дівочої цнотливості і краси, вона, почувши жартівливе визначення свого кузена: «Про ворога, про більшовиків обережніше! Присутній тут мій друг Барика є, так би мовити, майже більшовиком»² — непременно здивована, «міряючи гостя своїм гострим поглядом з ніг до голови». Одного епітету «гострий» досить письменнику, щоб визначити ставлення панни Кароліни до революції.

Тож сентиментальні зітхання панночки Карусі («Був такий став у нас на Україні...») цілком органічно переходять в її устах в заклики до помсти, до нещадної розправи з тими, хто позбавив її «всього матеріального добра»: «Ви не можете уявити собі, яке то щастя бути мужчиною! Не тремтіти за себе як за жінку, бути позбавленим тієї дурної тривоги, тієї вічної жалості. Ах, могли вдарити, вдарити прямо в груди гострим мечем або гострим стилетом!»³.

Цезар Барика вступає в суперечку з панною Кароліною. Зазнавши у житті більше лиха, ніж ця пещена вихованка варшавських пансіонатів, він рішуче відкидає її закиди, що, мовляв, польським солдатам забракло духу наступати далі на схід, аж до Москви. Барика щиро радить їй: «Прошу пробачення, пані. Тому, що пограбоване, вже амінь!.. То руська земля і люди там руські. Ми ж, поляки, маємо тут польську землю і люд польський. Маємо вольність. Про те, щоб повернутися туди, не варто навіть марити, не тільки думати»⁴.

Гіркою іронією сповнена його відповідь на глузування панни Кароліни: «Не вистачило в нас духу, щоб повернути пуделя Гагу до палацу на Україні, де тепер уже, мабуть, міститься сільська школа»⁵.

В образі Кароліни письменник показав тих представників польської шляхетської верхівки, які виявилися абсолютно нездатними вчитися в історії. В міжвоєнній польській літературі про це писали багато літераторів — інколи із співчуттям, частіше в дусі сатиричному. Досить згадати хоча б вельми популярний свого часу роман Т. Доленги-Мостовича «Кар'єра Нікодема Дизми». А втім, безмірно глибше, ніж Т. Доленга-Мостович, проаналізував весь довгий і ганебний шлях внутрішньої деградації таких людей Я. Івашкевич у своїй останній трилогії «Хвала і слава».

Символічною є загибель панни Кароліни. Хоч безпосередньою причиною передчасної смерті цієї «любої українки» були жіночі ревності, саму смерть Карусі письменник показав зовсім не як трагічний випадок. Кароліні Шарлатовичівні немає місця в житті — таку ідею приреченості господарів пишних магнатських палаців підкреслено у розв'язці твору.

Після поразки повстання 1863 року, як відомо, настала криза старої шляхетської демократії в Польщі. Прапор Ярослава Домбровського, який помер генералом Паризької Комуні, підхопили і понесли далі герої «Пролетаріату»⁶, марксистки. А от представники старшого покоління шляхетської інтелігенції, виведені в романі «Провесна», — Барика-старший і Гайовець — вже абсолютно чужі найкращим ідеалам 1863 року, чужі прогресивним національним традиціям польського народу. Жалюгідною ілюзією виявляється мрія старого Барика про «скляні будинки» — символ утопічної буржуазної демократії. Справжня Польща, з якою зустрічається Цезар Барика вже в першому прикордонному містечку, не має нічого спільного із цією прекраснодушною — і внутрішньо такою убогою — утопією. Пан Гайовець, який колись,

² С. Жеромський. Провесна. К., «Дніпро», 1965, стор. 99.

³ Там же, стор. 138.

⁴ Там же, стор. 139.

⁵ Там же.

⁶ «Пролетаріат» — перша політична робітничка організація в Польщі.

у молоді роки, організовував першотравневі демонстрації у Варшаві, у буржуазній Польщі став звичайним реформістом: «Мріяв, як про найбільше своє щастя, як про ідеал свого життя — про польські гроші».

Давно вже став хрестоматійним уривок з роману, в якому віддано останню розмову молодого Барика з Гайовцем. Обвинувачуючи Гайовця у лицемірстві та відступництві від прогресивних ідеалів, Цезар протиставляє щойно народженій та вже геть прогнилій польській буржуазній демократії, її діячам образ великого Леніна: «Маєте ви відвагу Леніна, щоб розпочати небувале, зруйнувати старе і почати нове? Вмієте тільки вигадувати, обмовляти, ганьбити. Маєте ви в собі завзятю мужність тих людей... яка може бути помилковою, як розрахунок, але, безперечно, є великою спробою спрямувати людство на правильний шлях»⁷.

У тогочасній польській літературі такі слова про Леніна ніхто не відважувався сказати. Ленін для С. Жеромського — справжній, нефальшивий гуманіст, гуманіст дії. Помітно особисту прихильність і повагу письменника до вождя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Саме це місце, чи не пайяскравіше освітлене відлунням Великого Жовтня, хотів цього чи не хотів автор, стало кульмінацією всіх суперечок, всіх змагань між новим і старим не лише в романі С. Жеромського, а, мабуть, і у всій польській літературі середини 20-х років.

Звичайно, не варто перебільшувати вплив ідей ленінізму на світогляд С. Жеромського. Вихований в дрібношляхетському середовищі, письменник так і не зміг повністю вирватися за рамки офіційної «добропорядної» ідології, чужої революційно-визвольної боротьбі трудящих. Свідченням цього є, зокрема, невдала спроба письменника показати образи комуністів у романі «Провесна». Можна шапувати С. Жеромського за серйозність і сумлінність цих спроб. Цим він поставив себе вище від багатьох тогочасних польських літераторів. Однак ці спроби не увінчалися творчим успіхом.

Разом з тим слід визнати, що С. Жеромський, помиляючись у загальній оцінці польських комуністів початку 20-х років, у визначенні їх ролі в житті нації, правильно підмітив шкідливість деяких лівосектантських закрутів, що їх було немало в ті роки в молодих компартіях Заходу.

Варто відзначити, що С. Жеромський у своєму романі ставиться із значно більшою симпатією до комуністів-українців (Мирослав), ніж до поляків (Люлек). Можливо, йому здавалось, що українці, нація найбільш пригноблена в тогочасній Польщі, мають моральне право на будь-які, навіть найрішучіші форми суспільного протесту. Автор «Провесни» відчуває, що саме на землях поневоленої Західної України найбільш безпосередньо проявляє себе «вітер зі сходу» (саме так символічно назвав письменник третю частину свого роману).

Не можна сказати, що «Провесні» не шастило на увагу критики. Роман був прихильно зустрінутий радянськими читачами. В кожній, навіть найменшій статті про С. Жеромського, опублікованій в нашій країні, як правило, згадується про цей твір. Однак оцінки роману — різні, залежно від часу і зовнішніх обставин. Так, у 30-х роках деякі літературознавці, перебуваючи під впливом вульгарно-соціологічних поглядів, неправильно оцінювали роман, вбачаючи в ньому апологію буржуазної демократії і навіть «санації» фашизму. Досить згадати хоча б статтю «Жеромський» у 25-му томі «Великої радянської енциклопедії» (видання перше, 1932 р.). Там взагалі негативно оцінено твор-

⁷ С. Жеромський. Провесна, стор. 261.

чість С. Жеромського, явно сплутано поняття патріотизму і націоналізму⁸.

В пізніших радянських виданнях можна знайти і зовсім іншу, правильну оцінку творчості письменника. Проте відгомін вульгарно-соціологічних тверджень 30-х років зустрічається навіть і в деяких сучасних публікаціях. Інколи ще й тепер говориться про роман «Провесна» лише як про низку розвіяних вщент ілюзій, затоптаних у землю мрій і т. д., підкреслюється, нібито письменник своїм романом мав на меті попередити панівні класи буржуазно-дворянської Польщі про небезпеку революційного виступу трудящих.

Але ж справа виглядала інакше: С. Жеромський, суб'єктивно не схвалюючи поглядів революціонерів-комуністів, зумів показати об'єктивну неминучість саме революційного шляху розвитку польського суспільства як єдино можливого і перспективного для польської нації. Нам здається, мають рацію В. Кулик та Л. Сенік, які у статті «Друга зустріч», пишуть, що вчинок Цезаря Барика у кінцевому епізоді роману — участь у робітничій демонстрації, яка рушила до президентського палацу, — не випадковий. Цілком справедливо автори статті підкреслюють критику утопізму та реформізму, дану в романі (крах легенди про скляні будинки, викриття і засудження буржуазного реформатора Гайовця)⁹.

Образ скляних будинків — один із наскрізних у романі. Як відзначає відомий дослідник творчості С. Жеромського В. Боровий, письменник торкався цього образу ще в своїй «Красі життя», написаній задовго до «Провесни». На думку В. Борового, образ цей виник у письменника під безпосереднім впливом Паризької виставки 1900 року, де було продемонстровано знаменитий свого часу «Скляний камінь». В. Боровий цитує статтю, вміщену в «Тижодніку ілюстрованому» (1905, № 39) під назвою «Будинки із скла», в якій розповідається про останні новини літератури¹⁰.

А втім, нас не так цікавить походження цього образу, як його осмислення. Образ цей, повторюючись, як і деякі інші в романі (скажімо, символічний образ провесни), виступає в різних розрізах, виконує різні функції. Найважливіша найвідчутніша — та сатирична, про яку вже згадувалось. Однак, поряд із сатирою, в деяких випадках цей образ набуває іншого, алегоричного звучання, трансформуючись з наївно-міщанської утопії старого Бирики в активну мрію про краще майбутнє. Очевидно, скло як матеріал до художнього образу при різному поетичному осмисленні може сприйматися зовсім по-різному: і як символ чогось застиглого, холодного і нетривкого, і як взірць прозорості, світла, чистоти.

Саме так, як образ світлого майбутнього грядущої народної Польщі, виступає образ скляних будинків в роки смертельної боротьби проти фашизму у пісні А. Важика «Марш першого корпусу»:

Назустріч дням
стане скляний дім!
Рушай, перший корпус наш,
за ту велику справу на захід марш!¹¹

Як свідчить М. Пашковський в своїх мемуарах «Роки випробувань», ця пісня була однією з найбільш популярних серед воїнів щойно створеного в Радянському Союзі Війська Польського.

⁸ БСЭ, т. 25. М., 1932, стор. 305.

⁹ В. Кулик, Л. Сенік. Друга зустріч. — «Всесвіт», 1965, № 2, стор. 156—157.

¹⁰ Waclaw Bogowy. O Zeromskim, Warszawa, PIW, 1964, стор. 116—117.

¹¹ Marian Naszkowski. Lata próby. Warszawa, Książka i Wiedza, 1965, стор. 365.

Незважаючи на деяку соціальну невизначеність, на нотки песимізму, взагалі властиві творчості С. Жеромського, роман глибоко сколихнув майже всю польську громадськість. Особливо сильний був його вплив на тогочасну літературну молодь, яка стояла на лівих позиціях (В. Броневський, Л. Кручковський, Б. Ясенський та інші). У «Провесні» письменник зробив сміливу спробу глянути на десятиріччя вперед. І хоч багато чого видавалося йому ще малозрозумілим або й зовсім туманним, однак і те, що він зумів побачити, пролунало новим вагомим словом в тогочасній польській літературі. Саме впливом ідей Великого Жовтня можна пояснити небувале прозріння письменника на схилі його творчого віку.

У знаменитому «Романі Терези Генцерт» З. Налковська трохи ранише від С. Жеромського прагнула показати процес загнивання суспільного організму буржуазно-шляхетської Польщі. Однак у творі З. Налковської переважають важкі, похмурі барви. Нового, перспективного в житті народу письменниця не помітила. С. Жеромський це нове помітив і певною мірою відобразив у своєму творі. Навіть там, де автор полемізує з практикою соціалістичної революції, він визнає її ідейну значимість і — додамо від себе — до певної міри зазнає на собі впливу ідей Великого Жовтня. Не випадково 1925 рік деякі польські літературознавці вважають переломним у розвитку міжвоєнної польської літератури. Закінчився час безтурботного гедоністичного захоплення щойно здобутою незалежністю, надійшла пора серйозних роздумів і шукань, дедалі швидшого ідейного розшарування в середовищі літераторів. Далеко не останню роль в настанні цієї нової пори відіграв роман С. Жеромського «Провесна».

П. Г. Нисо́нський

ВЛИЯНИЕ ИДЕЙ ВЕЛИКОГО ОКТЯБРЯ НА ТВОРЧЕСТВО С. ЖЕРОМСКОГО

Резюме

В статье «Влияние идей Великого Октября на творчество С. Жеромского» рассматривается проблема качественных изменений в мировом литературном процессе.

Автор останавливается и на вопросе связи С. Жеромского с украинской литературой, на трактовке «украинской темы» в творчестве выдающегося польского писателя.

П. Я. ЛЕЩЕНКО

ТЕМА СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЄДНАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ЧАСІВ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Ідея слов'янського єднання є однією з важливих тем української класичної літератури. Особливої гостроти й актуальності набула вона в роки Великої Вітчизняної війни, коли Комуністична партія й Радянський уряд приділяли багато уваги згуртуванню патріотів усіх, зокрема слов'янських країн для боротьби із спільним ворогом — німецьким фашизмом. В радянській літературі, в тому числі і в українській поезії цього часу тема об'єднання зусиль всіх слов'янських народів для розгрому гітлеризму стає однією з домінуючих.

Павло Тичина вже у вірші «Ми йдемо на бій», написаному в перший день віроломного нападу фашистів на Країну Рад, писав:

Бо ним в Європі скорені народи
повстати можуть за зорю свободи.
А тим народам приклад і мета —
лиш ти, радянська земле золота.

На початку війни було написане й спопеляюче послання Тичини «Тебе ми знищимо — чорт з тобою», що являє собою хвилюючий монолог з ліричними відступами, іронічно-саркастичними звертаннями до фашистської Німеччини. Різними художніми прийомами автор створює атмосферу гострого сарказму, ненависті до гітлерівських окупантів.

Вірш Тичини має досить цікаву архітектоніку: для викриття звірства гітлерівців на нашій землі, імперіалістичного хижачства поет застосовує цілий ряд вдалих художніх засобів. Розпочинається твір гнівним звертанням автора до фашистської банди, яку поет, використовуючи прийом синекдохи, презирливо іменує «Дойчлянд», підкреслює, що гітлерівські завоювальники в своїх садистських цілях заперечували світову культуру, насаджуючи звірячу «теорію» зверхності «арійської раси».

Поет протиставить цим маніячним планам завоювальників силу і єдність слов'янських народів, які у спільній боротьбі здатні розвіяти пільму фашизму й запалити сонце свободи над планетою. Закликаючи до спільної боротьби з озвірілим ворогом, Тичина переконаний, що лише слов'янство разом з народами Радянського Союзу здатне розгромити фашизм:

Слов'яни любі, й ви, усі народи!
Боріться, стійте за свої свободи!
Весь світ на вас бо дивиться сьогодні:
Фашизм звірячий ввергніть у безодні.

Після цього автор, викриваючи фашистську зарозумілість й претензію на світове панування, закликаючи до боротьби з цими гуннами, закінчує кожну строфу своєрідним рефреном, де варіює лише звертання до народів («Боріться, братове-українці!», «Боріться, братове-росіяни!», «Боріться, братове-білоруси!»).

Тичина викриває антилюдську ідеологію нацизму, ганьбить фашистську верхівку, що доти «совістю народу гралась», аж поки «звіра-Гітлера діждалась».

Закінчується послання твердою впевненістю автора в нашу неминучу перемогу над фашизмом. Перефразовуючи відомі слова О. Невського «Хто до нас з мечем прийде, той від меча й загине», поєднуючи лексичну й фонетичну анафору, Тичина від імені всього радянського народу виносить фашистським агресорам присуд (ця строфа, до речі, без зміни повторюється у вірші другий раз, логічно закінчуючи все послання). Останній рядок твору, як і його заголовок, є виразом автора фашизмові:

Та раз ти ніщеанська надлюдина,
Та раз тобі все спиться Україна,
Та раз ти хочеш нищівного бою, —
То що ж, тебе ми знищим — чорт з тобою!

Послання Тичини «Тебе ми знищим — чорт з тобою» відзначається своєю едністю поетичної тональності: у вірші поєднується висока патетика заклику до боротьби з гнівним викриттям фашизму. В монологічну розповідь вклинюються ліричні відступи, якими поет звертається до слов'янства і всього прогресивного людства із закликом зміцнювати свої ряди в боротьбі з гітлерівською чумою.

Як і Шевченко, Тичина широко вдається до раптової зміни розміру, чим досягає подвійного естетичного й політичного впливу на читача. Послання «Тебе ми знищим — чорт з тобою» передусім ліричний вступ із своїми художніми особливостями. У цих трьох строфах, написаних хореем, автор для викриття фашистського мракобісся вдало поєднує прийоми синекдохи, строфічної анафори з своєрідним реченням-рефреном «Треба ж бути не при собі!», яким закінчується кожна строфа послання. В такий спосіб автор викриває всю безглуздість гітлерівських задумів розгромити радянський народ, що межувало з маренням божевільного.

Вірш написаний ямбом. Він ще тричі чергується з витриманими в хорейному розмірі відступами, кожен з яких має свої особливості. Кожна з чотирьох строф другого відступу, наприклад, закінчується реченням-рефреном «Смішно ж, — кури загребуть», чим підкреслюється наближення неминучої поразки гітлерівського «нового порядку».

Наступний відступ, вірніше кожна з його чотирьох строф починається лексичною анафорою «Гітлерівська чорна» (совість, слава, добрість, сила) й закінчується своєрідним рефреном «з нагробованих земель», чим підкреслюється хижацька поведінка гітлерівських загарбників на окупованих ними територіях.

За таким же принципом побудований і останній відступ, де кожна строфа розпочинається анафорою («Раз») і закінчується рефреном «нуто, значить, грабувать».

Для викриття людиноненависницької ідеології фашизму автор охоче використовує й тавтологічні звороти-неологізми «хапаюча хаптура», «Воюй, воюй... кінець свій увоюеш», «коси, коси... мо смерть собі укочиш». З цією ж метою поет широко застосовує й такий художній засіб, як спеціально образлива лексика («гидь», «дура» «ахінея», «собака», «звір-Гітлер», «виблює криваво»).

Як і всі твори Тичини років Великої Вітчизняної війни, послання «Тебе ми знищим — чорт з тобою» витримано у високому оптимістичному звучанні. Зміна віршового розміру, анафори, часті повтори останніх рядків багатьох строф сприяють підкресленню основних думок поета. Цій же настанові служить і використання автором фольклору («Казала шука: ех, якби їй крила! Свиня сказала: ех, якби до рила та ще й два роги!»).

Усією палітрою свого поетичного слова Тичина збуджував ненависть до фашистських поневолювачів, закликав об'єднуватися всі прогресивні сили слов'янства світу для рішучої відсічі орді диких звірів у солдатській уніформі фашистської Німеччини.

У вірші «Фашистській Німеччині», викриваючи злочиння окупантів на радянській землі, поет саркастично говорить:

Сюди ви йшли, щоб знищити слов'янство:
Росію, Україну, Білорусь.
Казав з вас кожен: там я обжерусь.
Пишіть тепер все ваше пан-германство:
а як додому звідси доберусь?

Поет присвячує звільненим від фашистського ярма слов'янським народам теплі ліричні твори, в яких звучить радість з приводу того, що трудящі Європи стають на новий, соціалістичний шлях життя («Болгарському народові», «Югославії», «Чехії»).

Зміцненню дружби слов'янських народів служать і численні переклади Тичини з російської, білоруської, польської, чеської, болгарської мов, літературознавчі праці про видатних культурних діячів Європи.

Цій темі присвятив чимало творів і Максим Рильський, «великий співець слов'янського світу», за влучним висловом М. Стельмаха¹.

Тематика віршів М. Рильського найрізноманітніша: поет порушував багато тем і проблем, але в кожному творі він викривав фашизм, закликав до боротьби з гітлерівцями. Навіть у тих віршах, де йшлося про особисті стосунки, автор умів піднятися до політичних узагальнень, викликати своїми творами суспільний резонанс. У посланнях «Лист до Янки Купали», «Янці Купалі», наприклад, поет не тільки згадує свої взаємини з відомим білоруським поетом, але показавши руйнування, завдані фашистами Білорусії й Україні, пристрасно закликає на бій з ворогом, своїми творами зміцнює дружбу радянських народів-братів.

Героїзм і споконвічну дружбу українського й російського народів автор підкреслює розгорнутою метонімією, підсиленою прикладкою: «Дві мужні матері-сестри... одної поклялись пори меча із рук не випускати». Горе, завдане фашистськими грабіжниками народам нашої Вітчизни. Рильський передає алітерацією, дворазовим використанням прийменника «крізь» («крізь пожар, крізь кров і грім ідуть вони за діло праве»), що вказує на тверду волю трудящих Країни Рад до перемоги над ворогом, це також підкреслюється автором шляхом алітерування букви «р» в поєднанні з метонімією:

Хоч мають вражі прапори
Понад Чернечою горою,
Та переможуть дві сестри
В ряду із третьою сестрою.

Про фашистських розбійників Рильський говорить у зниженому тоні як про «лукаве кодрло ворогів». Висловлюючи заповітні думи всього радянського народу, поет, користуючись градацією, урочисто запевняє: «Не вмере ніколи Ленінград, воскресне Мінськ, не згине Київ!».

Послання Рильського допомагало розпалювати ненависть до гітлерівських загарбників, мобілізувати зусилля радянського народу на відсіч тевтонським громилам.

Сум з приводу смерті відомого білоруського поета Рильський висловлює у вірші «Янці Купалі (скромні намогильні квіти)», справед-

¹ Михайло Стельмах. Співець правди, краси, добра. — У кн.: Максим Рильський. Жага. К., «Дніпро», 1967, стор. 3.

ливо вважаючи свого колегу «бійцем і сурмачем». Поет користується евфемізмом («Рушив... у далеку, у нічну дорогу»), любовно називає поета «благородний Янко». Ненависть до гітлерівських руйнівників Рильський висловлює засобом контрасту, підсиленого метонімією в поєднанні з гіперболою («Що твою зелену Білорусь залили криваво-чорні ріки»). Автор використовує поширений у білоруському фольклорі мотив вирізаної в гаю дуди, яка виступає у вірші символом вірного служіння мистецтва своєму народові, обіцяючи покласти її в домовину відомого білоруського поета.

Рильський висловлює тверду переконаність в тому, що фашистські орди будуть розгромлені і, використовуючи створений Я. Купалою образ білоруської дівчини Олесі, доводить його до широкого узагальнення, яке символізує братню Білорусію, мирні післявоєнні часи, нерушиму дружбу наших народів-братів:

І в незгасній радості в ту мить
Ти з Тарасом, Янко, обіймешся.

Відзначаючи безсумнівні художні достоїнства послання Рильського, слід вказати й на вдале використання оксиморона («Рушив, опромінений плачем»).

Високими почуттями пролетарського інтернаціоналізму характеризується послання Рильського «Лист до українців в Америці». Вірш багатий на анафори в комбінації з рондо, якими висловлюється наша впевненість у перемозі. У цьому творі бачимо багато інших поетичних засобів, які з великою художньою силою відображають ідею єднання народів світу в боротьбі проти спільного ворога — фашизму. Вірш Рильського звучить могутнім закликком до бою, це заклик поета Країни Рад, що вірить у незбориму силу інтернаціональної солідарності трудящих.

З цією ж метою автор підсилює анафору градацією, варіюючи в різних часах дієслова «йдемо» і «б'ємося»:

Ми йшли, йдемо, ми будемо йти,
Ми бились, б'ємось, ми будем битися!

Монолітність радянського народу, його одностайну волю знищити ворога, дружбу трудящих Країни Рад поет розкриває розгорнутою в цілу строфу метонімією:

З Дніпром співають голосом одним
Москва-ріка і Волга, добра мати,
В степах азійських в'ється дружній дим,
З Кавказу поклик лунає на Карпати.

Непереможність радянського народу-героя стверджується заперечними частками «ні», «не», прислівником «ніколи».

Урочистості, мажорності й динамічності надають творові й уміло вплетені слов'янізми («мислю», «борні», «прю», «тьми», «мечем», «ра-тай»), вдалі метафори, побудовані за принципом нагнітання («В борні, в огні клеочуть наші дні»). Це досягається автором також інверсією в поєднанні з метонімією й риторичним окликом («зламати крила яструба — навік!»).

Ідеєю твору є слова поета «Щоб через море брат озвався брату», заклик до єднання прогресивних сил Канади, друзів-українців для спільної боротьби з фашизмом.

У відповідь на цей вірш М. Рильського М. Тарновський виступив із посланням-відповіддю².

Послання «Друзям по Союзу» передують слова О. Пушкіна «Друзья мои! Прекрасен наш союз...» і Т. Шевченка «Щоб усі слов'яни

² С. А. Крижанівський. Максим Рильський. К., Держлітвидав, 1960. стор. 85.

стали добрими братами». Ці два епіграфи виразніше передають основну думку вірша Рильського. Поет уміло використовує мотиви «Слова о полку Ігоревім», славить Богдана Хмельницького, який закріпив дружбу з великим російським народом. Цю ж думку поет афористично висловлює персоніфікованою метонімією («Мозок наш — Москва високочочола, серце наше — славний Київ-град»). Зруйнований гітлерівцями Мінськ і його майбутнє після визволення передається через контраст.

Послання до Миколи Тихонова «Ленінград» дає можливість поетові сказати про інтимно-дружні стосунки з відомим російським майстром слова й разом з тим зробити широкі узагальшення про героїзм міста над Невною, про подвиг його мешканців. Краса і сувора велич міста-героя підкреслюється переліком об'єктів («Канали, арки, архітрави, високі лінії колон»), метонімією («І бронзу вершичка живого на грізно здібленім коні»), метафорою в поєднанні з порівнянням «Сплели, як золотисті ниті, Шевченка з Пушкіним сліди»). Використанням метонімії автор відзначає вірність ленінградців великим революційним традиціям, геніальному вождеві, чие ім'я носить місто: «Безсмертні діти Ленінграда тропою Леніна ідуть». Поет зумів відтворити значення міста-героя в історії Вітчизняної війни, в зміцненні дружби трудящих нашої країни. Через особисте Рильський приходить до громадсько-політичних паралелей.

Рильський уважно стежив за життям братнього польського народу, радів перемогам своїх друзів. У поезії «До поляків» автор закликає патріотів громити загарбників, ставати під знамена спільної боротьби з фашизмом, пліч-о-пліч з трудящими Країни Рад громити фашистську наволоч. Свою думку поет оформляє в розгорнуту поетичну фігуру-синеждохоу.

Сини Мішкевича, Словацького, Шопена, Сини Коперніка, заковані сини!	Отчизни дорога вам кожна стежка й смужка. Хижацьким чоботом кривавлені поля —
Рвіть ланцюги тяжкі! Хай згине тьма шалена.	І постає земля Тадеуша Костюшка, Скида ярмо своє Домбровського земля.

Хай сяє голубинь народної весни!

Емоційності віршів надають і поєднання метафор з синеждохоу, і численні окличні конструції, і алітерація, і здалі інверсійні звороти, і використання слов'янізмів, і звертання, і прийом анафори, яким розпочинається й закінчується поезія.

Посланням «До поляків» Рильський стверджував необхідність єдності слов'янських народів у спільній боротьбі з гітлеризмом, закликав зміцнювати дружбу з великим Радянським Союзом, який став символом слов'янського єднання, символом грядущої перемоги над душителями волі й прогресу.

В дні, коли сп'янілі тимчасовими перемогами фашистські війська несамовито рвалися до Москви, з поемою «Данило Галицький» виступив Микола Бажан. Автор звернувся до історичних подій, до того, як 700 років тому монгольські орди хотіли поневолити Київську Русь і були вщент розгромлені з'єднаними силами патріотів-слов'ян:

Весь край слов'янський чує крок дружин,
Які спішать на збір у Дрогичин.

Героїко-епічна поема Бажана «Данило Галицький», оспівуючи звичайні традиції слов'ян, відзначалась високим патріотичним спрямуванням, звучала в унісон із сьогоднішнім днем. Цей агітуючо-закличний твір мав велике пізнавальне й виховне значення, допомагаючи мобілізувати зусилля радянського народу на розгром ворога. Поема, просякнута ідеєю непереможності землі руської, ідеєю слов'янського єднання в боротьбі з хижим і підступним ворогом, прищеплювала почуття національної гордості за своїх героїчних предків, наступність бойових тради-

цій, кликала зміцнювати дружбу слов'янських народів, посилювати боротьбу із спільним ворогом — фашизмом.

М. Рильський у своїй рецензії на поему підкреслював: «Твір Бажана — один із тих творів, які живлять і покріплюють людську душу. Він історичний темою і глибоко сучасний спрямуванням»³.

Серед співців слов'янського єднання був і поет-комуніст, поет-партизан Микола Шпак.

Люто ненавидячи фашистів, закликаючи до боротьби з окупантами, поет був інтернаціоналістом, своєю творчістю зміцнював дружбу слов'янських народів, хотів бачити їх в лавах борців із спільним ворогом людства — гітлеризмом. Шпак мав особисті контакти із пасивно мобілізованими в фашистську армію солдатами слов'янського походження, оскільки саме на Житомирщині чехи й словаки активно допомагали радянським партизанам, а потім і дезертували з німецьких військових частин. Про подібну ситуацію йдеться у вірші Шпака «Брати»:

Ще почули: — Тут до нас	В розмові кажуть нам не раз,
Словаки ходять у гостину,	Що Гітлеру списали б спину
Вони вітають Україну,	Й звернули голову зміну.

Продовжуючи гуманістичні традиції дожовтневої літератури, поет майже шевченківськими словами звертається до обдурених фашистами й насильно мобілізованих солдат:

Слов'яни, братія моя!
О, вас, незрячих, злі вандали
Не як братів до нас пригнали,
А як чужинців з їхніх лав.

Інтернаціоналістські мотиви в творчості Шпака мали велике агітаційно-пропагандистське значення, сприяли взаємопорозумінню між представниками різних слов'янських народів, їх згуртуванню для боротьби із спільним ворогом — німецьким фашизмом.

Поет-підпільник Микола Шуть, який збагатив літературу часів Великої Вітчизняної війни цілим рядом нових жанрів, перед своєю героїчною смертю у вірші «Безмежний степ та обрій синюватий» наголошував:

Це — Невського вогонь, Пожарського зненависть,
Це дух нескорений у бій страшний, кривавий
Слов'янство знов до перемог повів.

Але поет не дожив до того щасливого часу, коли всі слов'янські народи стали на шлях миру й соціалізму — він був закатований у застінках гестапо.

Смертю героя в боротьбі з німецькими загарбниками поліг і поет Євген Фомін, який в 1941 році написав вірш «Слов'янська душе золота». Поет висловлював переконаність у тому, що радянський народ, все прогресивне слов'янство розженуть хмари темряви, знищать фашизм. Фомін поетизує безпосередність, мужність і чесність слов'ян, їх волелюбність:

Слов'янська душе золота,	Але, як буря загримить,
Ти здавна світові відома.	Стаєш ти гнівна і тривожна.
Широка, шира і проста, —	Тебе не вбити, не зломить, —
Тобі підступність невідома.	Ти, лаче день, переможна.

На заключному етапі Великої Вітчизняної війни до теми дружби слов'янських народів неодноразово звертався Олесь Гончар. Його вірші «Трансільванський марш» та «Ніч у Карпатах» близькі і за ідейним спрямуванням, і за використанням почерпнутого з народної творчості образу коня, і за художніми прийомами. Створюючи запашну картину

³ Максим Рильський. Твори в десяти томах, т. 9, К., 1962, стор. 307.

ночі, милуючись природою, автор звертається до свого вірного друга-коня, висловлює свої патріотичні міркування, свій синівський заповіт:

... Усе, що зберегти я зміг,	І трепетні пісні,
Для рідної землі:	Що їх складаючи ішов
Й мою любов, і серця кров,	В чужій я стороні...

Обидва ці твори, крім того, характеризуються розширенням тематики, інтернаціональними мотивами: О. Гончар оспівує дружбу радянських воїнів з визволеними ними з-під фашистського гніту народами.

Поет-воїн у своїх віршах змальовує просування радянських військ на захід, високі патріотичні почуття бійців, їх бажання закінчити розгром ворога й швидше повернутися на батьківщину. Почуття суму за рідною Вітчизною поєднується в О. Гончара з розумінням радянськими воїнами їх високої визвольної місії, з готовністю перебороти всі труднощі на важкому шляху до перемоги. Вірш «В гори» закінчується характерною для поета строфою, де висловлюється туга за батьківщиною, говориться про небезпечні гірські переходи й усвідомлення солдатами свого обов'язку перед Вітчизною.

Ця ж тема високого патріотичного обов'язку бійця перед своїм народом, Батьківщиною розвивається поетом і в творах «Спека в горах», «Землячка», «Рицарі».

Вірш «Плацдарм» присвячений героїці радянських воїнів, які навально «вночі підійшли до річки, форсували з ходу її», добре розуміючи, що «повороту з плацдарму нема, не настелені ще мости».

Глибоким інтернаціоналізмом, співчуттям до прогресивних сил слов'янських країн пройнята балада О. Гончара «Словацький партизан». Поет оспівує героїзм, мужність, силу волі й переконаність у своїй правоті одного з товаришів по зброї, який також наближав своєю боротьбою перемогу над фашизмом. Надзвичайним лаконізмом, конкретністю, усіченою строфою, виразними порівняннями, елементами діалогу, дієслівним римуванням досягає автор напруженості в розвитку сюжету. Поетизації останнього подвигу словацького партизана-богатиря, романтичній піднесеності служать і вдало використані гіперболи («І видно було його людям далеких міст», «Навшпиньки Словаччина піднялась», «Заметушилась варта кругом», «І чути було в цей миг, як стукає серце землі»).

Животворним радянським патріотизмом, оспівуванням дружби радянських народів-братів, усвідомленням високої визвольної місії нашої армії відзначається вірш О. Гончара «Брати». В ньому звучить гордість за свою велику Батьківщину, за її героїчних синів-визволителів, оспівується монолітність, нерушима дружба радянських воїнів. Реалізація авторського задуму сприяють інверсії, переосмислене використання старослов'янських слів, кільцева побудова вірша ⁴.

Враження поета О. Гончара, зафіксовані у високо патріотичних віршах, згодом так монументально, пластично й реально оживуть у новелах і особливо романі «Прапорonosці».

Українська радянська поезія першою з-поміж інших родів літератури порушила й протягом усієї Вітчизняної війни активно культивувала тему єднання всіх слов'янських народів. У післявоєнний час українські письменники закликають народи слов'янських країн до будівництва соціалізму, до боротьби за мир і безпеку народів світу, застерігають колишніх нацистів, які, забувши уроки історії, марять походами проти слов'янських країн, проти табору соціалізму, прогресу.

⁴ Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 96.

П. Я. ЛЕЩЕНКО

**ТЕМА СЛАВЯНСКОГО ЕДИНЕНИЯ В УКРАИНСКОЙ ПОЭЗИИ
ВРЕМЕН ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ**

Резюме

В настоящей статье рассмотрены проблемы развития идей славянского единения в украинской советской литературе. Автор подчеркивает важность появления этой темы в литературе, датирующегося еще 30-ми годами прошлого столетия, показывает кратко ее преемственное развитие в украинской советской поэзии периода Великой Отечественной войны.

На примере поэтического наследия виднейших украинских советских поэтов — П. Тычины, М. Рыльского, Микола Бажана и других в статье анализируются мотивы интернационализма, мотивы славянской общности, патристические мотивы украинской советской поэзии, создаваемой в годы войны против гитлеризма.

В работе подчеркнута, что украинская советская поэзия первой среди других литературных видов затронула тему единения всех славянских народов в борьбе против фашизма и культивировала эту тему в лучших своих произведениях на протяжении Великой Отечественной войны. Автор приходит к справедливому выводу о том, что тема эта актуальна для советской украинской литературы и сегодня.

ДО ГРАМАТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ЧИСЛА
АБСТРАКТНИХ НАЗВ У ЧЕСЬКІЙ ТА ІНШИХ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Абстрактна лексика є невід'ємним елементом сучасних слов'янських літературних мов, в тому числі й чеської. Вважають, що мірою поширення абстрактної лексики визначається той чи інший інтелектуальний рівень певної літературної мови. Очевидно, такий емпіричний підхід не дає повного уявлення про порушену проблему. Але він допомагає виявити ту вагу, яка по ходу еволюції припадає на абстрактну лексику в ареалі всієї лексики даної мови, з допомогою якої фіксуються результати і досягнення людського мислення. Йдеться тут про абстрактні назви типу: *novatorství, bdělost, úpevnění, objektivismus, popularizace* — новаторство, пильність, посилення, об'єктивізм, популяризація, які зустрічаються у формах усної і писемної мови.

Такі і подібні абстрактні іменники на означення абстрактних понять своїми граматичними якостями традиційно визначаються терміном *singularia tantum*, тобто мають лише форму одиниці.

Існують і такі абстрактні назви, що, навпаки, вживаються лише в множині (*pluralia tantum*), проте вони становлять кількісно обмежену групу, переважно вже лексикалізованих назв типу: *nágození, grazdění* і тут ми їх розглядати не будемо.

Очевидно, що таке твердження про граматичні особливості абстрактних назв не нове. Про те, що абстрактні назви мають лише форми одиниці, говориться в граматиках і працях Ф. Травнічка¹, Б. Гавранка-А. Єдлічки², С. Шобера³, О. О. Шахматова⁴, В. В. Виноградова⁵ та в інших граматиках чеської, словацької, російської і української мов⁶.

І справді, в мовній практиці абстрактні назви, як правило, виступають у формах одиниці. Але поруч з цим в сучасній чеській, а також інших слов'янських мовах спостерігаються численні випадки вживання абстрактних назв і в множині. Причому ці тенденції виразно прогресують і, як правило, без впливу на зміну семантичної структури абстрактних назв. Підтвердженням цього може бути кілька фактів, взятих з довірливих художніх текстів, наприклад: чес.: *dělal politiku bez předsudků* (Pujm., 192); *Byly tu nepochybně všechny předpoklady pro čilý generační konflikt názorů a pro hluboké duchovní revoluce...* (Čap. Vál., 180); *Panstvo tonulo za posledních dnů v tolika intrikách* (Šrám., 109); *V nejútlejším věku již život se všemi trpkostmi a bolestmi se před ně staví v celé své nahotě* (Něm., 23); рос.: Однако человек с его интересами, настроени-

¹ Fr. Trávníček. Mluvnice spisovné češtiny, d. II. Praha, 1949, стр. 410.

² B. Havránek-Al. Jedlička. Mluvnice česká. Praha, 1960.

³ S. Šober. Gramatyka języka polskiego. W., 1969, стр. 115.

⁴ А. А. Шахматов. Синтаксис русского языка, Л., 1927, стр. 18.

⁵ В. В. Виноградов. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М., 1947, стр. 166.

⁶ Morfológia slovenského jazyka. Bratislava, SAV, 1966, стр. 151.

ями всегда должен быть в центре внимания (Прав). Слід додати, що кількість множинних форм майже завжди пропорціональна загальній кількості абстракт в тексті.

Втім, і ці відхилення форм абстрактних назв від традиційних граматичних норм зауважили дослідники і відмітили це в граматиках. Вони подають майже тотожну інтерпретацію цього явища. З неї виходить, що з появою форм множини змінюється семантика абстрактних іменників, вони переходять в категорію конкретних назв, наприклад: слов: *skutočnosti*⁷, рос.: красоты⁸, глупости та інші.

Одні автори прямо говорять, що після появи форм множини абстрактні іменники змінюють своє значення на конкретне (В. В. Виноградов), інші не такі категоричні. Шахматов, наприклад, вважає, що абстрактні іменники зберігають свою природу лише при їх загальному вживанні, проте характер їх змінюється, якщо вони мають відношення до певної особи, місця, часу⁹; тоді такі абстракти можуть бути більш реальних індивідуальних, конкретних рис і з таким шляхом змінення значенням можуть утворити й множину і переходити в конкретні назви¹⁰, наприклад: «в душе его героя жили две любви», «вы не слышали здешних бед?»¹¹ та інші.

Цей дуже вдалий підхід до пояснення причин появи множинних форм абстракт заслуговує на увагу, але, на жаль, він не завжди документований відповідними фактами. Так, конкретним у наведеному контексті можна вважати лише слово «новости» (новини, подані на папері), а інші («любви», «суетности», «беды») зберігають з деякими зрушеннями в семантиці абстрактне значення і в множині, вони й далі не позначають фізично вираженого десигнату.

Не підтверджують факту конкретизації й інші приклади. Дехто вказує на одну з можливих передумов появи множинних форм абстракт, а разом з тим певної зміни їх лексико-семантичних якостей і вважає, що абстрактним можна вважати іменник «глупость» лише у сполученні «глупость этого человека», а вже в сполученні «он сделал большую глупость» таке слово стає конкретним і від нього легко вже утворити множину — «наделать глупостей». Але чи справді в цьому і інших наведених прикладах віддано явище, яке намагаються пояснити дослідники? Думається, що їм це вдалося лише частково. Але в цілому, проте (у всіх наведених сполученнях, хоч з різним порядком слів і різними синтаксичними функціями) це слово не змінилось на конкретне, не позначає конкретної реалії, не співвідноситься з відповідним фізично вираженим десигнатом.

Щоправда, в семантиці наведеного слова сталися зрушення, на що мав вплив передусім контекст, а відтак можливо, деякі граматичні фактори, наприклад: а) у сполученні «глупость этого человека» аналізоване слово виконує синтаксичні функції підмета, за семантикою воно належить до слів типу *потіпа attributiva*, утворене від якісного прикметника *глуп-ый* з допомогою суфікса *-ость*; б) у сполученні «он сделал большую глупость», «наделать глупостей», «он делает глупости» аналізоване слово синтаксично виконує функцію додатка і за семантикою це вже назва, що належить до групи слів *потіпа acti*, але лише внаслідок метафоризації та дії супровідних перехідних дієслів «сделать», «наделать». Можливо, як додатковий елемент на ознаку завершеної дії даного слова вказує властивість сполучення «наделать глупостей», яке може конденсуватись в одне слово — «наглупить». Але все це не дово-

⁷ Morfológia slovenského jazyka, стор. 151.

⁸ В. В. Виноградов. Названа праця, стор. 166.

⁹ А. А. Шахматов. Названа праця, стор. 25.

¹⁰ Там же, стор. 26.

¹¹ Там же.

дять, що настала повна конкретизація, дане слово й надалі не вийшло за рамки категорії абстрактності.

Практика доводить, що для переходу абстрактного слова в конкретне не обов'язкові форми множини. У текстах фіксується більше випадків, коли абстрактне слово, змінившись на конкретне, залишається в однині, хоча множинні форми від нього можливі, наприклад: чес.: potěšení (потіха, дитина), domácnost (дім, домашнє господарство), stavení (будівля) та інші.

Намагання дослідників пояснити це характерне граматичне явище є кроком вперед в розкритті фактів мовної еволюції. Їх цікаві спостереження служать основою для дальшого широкого і глибокого дослідження природи парадигматики та семантики абстрактних назв. У згаданих авторів дуже близький підхід і спосіб з'ясування та інтерпретації тотожного явища. Однакове у них також прагнення зберегти за абстрактними назвами традиційне визначення *singularia tantum*. Але не завжди вдається втиснути в старі рамки нові явища. Одним з від'ємних моментів, який вносить неясність в процес досліджуваного питання, є відсутність відповідних термінів. В названих працях вжито термін «конкретизація», «конкретизувати», «конкретний»¹². Слід вважати, що (за відсутністю інших) тут їх використовують не завжди адекватно задуманим поняттям чи виявленим явищам.

Слово «конкретний» як термін добре відповідає при лексико-семантичній характеристиці іменника. Конкретний іменник це назва, що має свого фізично вираженого десигната¹³ (позамовні конкретні реалії: стіл, дерево, учень, кінь).

Реальні, з фізичними властивостями предмети чи живі істоти є прикладними щодо числа (один стіл—два столи). А, як відомо, абстрактний іменник це назва, що не має десигната, не підлягає лічбі, не може сполучатися з категорією числа і граматично виражається лише формами однини.

Щодо терміна «конкретизація», то він найкраще відповідає позначенню такого явища як перехід абстрактних назв до категорії конкретних. Такі процеси у різних слов'янських мовах констатуються вже від найдавніших часів, ще відтоді, коли появилися абстракти в сучасному розумінні. Для чеської мови факти такого переходу ілюструють вже пам'ятки XIII, XIV століть, наприклад: oděnie, drahota (Alex. V. 126). Як вже було згадано, із фактом появи множинних форм абстрактних назв вчені тісно пов'язують факти їх конкретизації. Проте, незалежно від характеру і ступеня конкретизації, у переважній більшості назв на першому місці стоїть їх первісне абстрактне значення. Їх категоріальність, як правило, визначається контекстом, а вже потім формами граматичного числа. Факти говорять, що далеко не завжди поява форм множини абстрактного іменника супроводжується його конкретизацією. У прикладах «красоты природы», «наделать глупостей» ніколи не настає повна конкретизація, під цими назвами не криється десигнат—реально існуючий предмет чи явище з вираженими фізично властивостями, як це констатується в словах типу чес.: stavba, chodba; рос.: строение, заявление; укр.: будова, управа; рос.: строение, полость; пол.: strzelba, gzeźba.

У прикладах типу «в душе его героя жили две любви» было много неприятностей», де абстрактні назви виступають в множині, можна вбачати тенденцію мовної практики до виявлення певних

¹³ Десигнат і. філос. пон.: «одиничний матеріальний предмет, що відповідає назві», див.: *Malý slovník jazyka polského*, W., 1968, стор. 113.

¹² В. В. Виноградов. Названа праця, стор. 154; А. В. Исаченко. Названа праця, стор. 112.

градацій, провести диференціацію, локалізацію, хронологізацію, визначити міру інтенсифікації дії чи властивості, стану чи якості, виражених опредмечено. Але тут ні абстрактне поняття «любовь», ні слова «глупость», «неприятность», використані в множині, не змінили свого початкового абстрактного змісту, у них не появився десигнат. Випадки вжитку такого типу форм абстракт можна виразити схемою: абстрактна назва в однині = a , в множині це виражається $a^1 + a^2 + a^3 \dots$, що вказує на кратність якісно неоднозначних елементів; $a + a + a \dots$, — кратність якісно однозначних елементів, або обмежується формою $a^1 + a^2$, якщо іменник у поєднанні з числівником («две любви», «две мысли»). Цією формулою робиться спроба схарактеризувати семантику множинної форми абстрактної назви. Дана схема унаочнює факт диференційованості і суми абстрактних понять, переданих формами множини. В словах типу «здібності», «митарства», «наскоки», «настрої» та ін. треба вбачати певну кількість часткових, окремих абстрактних ознак, властивостей, дій, станів, що виявляються в часі і просторі, тотожних або й кожний раз інших. Цих частковостей, як правило, неможливо виразити з допомогою форм однини. Інша річ, що неможливо чітко встановити, скільки таких «неприятностей», «глупостей» було, як і характеру та інтенсивності їх вияву.

Отже, появу множинних форм абстракт, мабуть, неможливо пояснити лише фактом їх можливої «конкретизації». бо у більшості випадків такого результату немає.

У граматиці словацької мови вживання множинних форм абстракт пояснюють потребою виразити більшу міру чи інтенсивність відповідних явищ, чого неможливо виразити з допомогою однинних форм¹⁴. Щоправда, це стосується лише іменників, що означають природні, просторові та часові явища, психічні стани тощо.

Лише в окремих випадках поява множинних форм супроводжується зміною в неабстрактне значення. Перехід абстрактних назв у конкретні часто настає і без зміни однинної парадигми іменника. Усім випадкам конкретизації іменників сприяють явища переносності, коли опредмечена граматично дія або властивість, віднесена чи спрямована на реальний предмет, річ, особу чи явище, самі стають назвами конкретних реалій, наприклад: чес.: *potěšení* «потіха» (до живої істоти), *zastávka* «зупинка» (місце). Ці слова, залежно від контексту, виступають то як абстрактні (з їх первісним значенням), то як конкретні (з їх новим похідним переносним значенням).

Поява множинних форм абстрактних назв у чеській мові, без змін в їх лексико-семантичному значенні, дуже давнє явище. Вже пам'ятки XIII—XIV століть фіксують окремі випадки вживання їх в старочеських текстах, наприклад: *časy*, *obučeje*, *pravy*, *vojny*, *bezprokoje*, *poviny*, *strachy* (Alex., V., 115, 116, 124, 129, 130).

З розвитком чеського письменства у згадані століття і в пізніший період, із збільшенням кількості писемних пам'яток, з розвитком літературної мови, ростом її інтелектуальних якостей збільшується загальне вживання абстракт, зокрема у формах множини. Одночасно появляються слова, що перейшли до конкретних: *skladanie* «твір», *ořegu* «жертва», *oděnie* «одяг», *drahota* «дорога річ», (Alex., V., 115, 125, 126).

Щоб простежити ці процеси, виявити їх закономірності, ми проаналізували низку найважливіших чеських писемних пам'яток з XIII—XVI століть.

Усі використані в цій статті старочеські тексти відмінні стилем, жанром та своїм призначенням. Звичайно, що залежно від цього, а

¹⁴ Morfológia slovenského jazyka, стор. 151.

також від тематики і функції текстів, вони нерівномірно насичені абстрактними назвами і їх множинними формами.

Найбільша кількість абстрактних назв зустрічається у філософських, культово-полемічних та повчально-дидактичних текстах (твори Т. Штітного, Я. Гуса, Петра Хельчіцького, Петра Коместора та ін.), трохи менше в лірично-епічних жанрах, історико-пригодницькій літературі і хроніках (Mastičkář, Legenda o sv. Kateřině, Alexandreida, Kronika t. ř. Dalimila), а найменше в текстах, де переважає побутова тематика (Cstopis t. ř. Mandevillův, Marko Polo, Milion) та інших.

Треба підкреслити, що серед відомих авторів за кількістю абстрактних назв у множині передують твори Хельчіцького, Коменського.

Характерно, що в старочеських текстах утворення і вживання абстрактних назв у множині не обмежується якимись лексико-семантичними властивостями чи якостями одних груп назв на противагу іншим. У цьому процесі в однаковій мірі беруть участь майже всі словотворчі типи, які становлять словотворчу категорію абстрактних назв. Щоправда, кількісно і якісно найкраще засвідчений словотворчий розряд назв дії та стану, наприклад: назви з формантами: -Ø, **strachy** (Každé skotě **strachy** trne, Alex. V., 130); -**dlo**, **bydla** (svá hříšná **bydla** pojetí, Spor., V., 217); -**a** **túhách** (muoy život w túhách nemáhá, Zav. V., 394); -**est**, **bolesti** (Ach, **bolesti** ach vše núze. Pláč M. V. 463); -**ka**, **potkách** (na radu choditi v svých nechutných **potkách**, Tkad. V., 570); -**ost**, **libosti** (chopiece se rozličných **libostí** ďábelských, Č ex. V., 586); -**ie** **příměrie** (městóm příměrie jsú uložena, Václ. V., 617); -**da** **křivdy** (království českému mnohé škody a **křivdy** stály, Václ. V., 620); -**na**, **vojen** (že nedbal i jedněch **vojen**, Alex. V., 120); -**ež**, **lúpeži** (Viece aby mordové, vraždy, **lúpeži** na silnicích bránie neb které kolivěk zlosti jiné ...aby byly súzeny, Č. I. V., 802); -**oba**, **žaloby** (y nichž **žaloby** jdú, Ondř V., 807) -**ota**, **psotami** (člověk ...plní se mnohými **psotami**, H. Dc. V., 139); -**enie**, **pohoršenie** (a, vyberú z království jeho všeska **pohoršenie**, H. Post., 162); -**aní**, **hodováních**, (pro pýchu... v **hodováních**, častých, Chelč. V. II, 24); -**ek**, **skutkuov** (rozdilove sú **skutkuov**, Chelč. V. II, 14); -**stvie**, **šibalstvie** (potom rotý a **šibalstvie** městská., Chelč. V. II. 39), -**eň**, **vášní** (všech dobrých **vášní**, R. d. V., 656). У множині зустрічаються й слова іншомовного походження, наприклад: **žel turnějov...** hledají vždy (Kato; V., 473), který **žertóm** a **kunštóm** místo dáli umí (Fr. g. 21).

Такі ж тенденції щодо вживання форм множини абстракт виступають у назвах властивостей-якостей, наприклад: **chytrosti**, **temnosti** (Těch **chytrostí** mnoho jmají, Des. p. V., 297), (Slepý chodí v **temnostech**, Hod., 26) та інші.

Подані тут приклади є репрезентантами цілих груп слів з аналогічними формантами, що виступають в множині. Підходячи до цих фактів з емпіричного погляду, можна сміливо твердити, що в ході еволюції чеської абстрактної лексики і парадигм іменників разом із ростом загальної кількості абстракт збільшується вживання утворених від них множинних форм.

Ще більші тенденції щодо цього виявляє сучасна чеська літературна мова. Тим більше, що до загальноновживаних первісно чеських абстрактних лексичних засобів приєдналося багато готових іншомовних слів і словотворчих засобів. Це переважно грецькі, латинські і німецькі елементи, рідше з інших мов. Наприклад, виділяються утворення з суфіксами: -um, ium, -ion, -as, -ius, -láda, -e, -ance, -áž, -erie, -ie, -ismus -iva, -tura, -ita, -em, -óza та інші.

Іншомовні абстрактні слова, або чеські лексичні одиниці, оформлені суфіксами неслов'янського походження, підлягають тим же мовним законам і аналогічним процесам, що й первісно чеські. І тут значимо немало прикладів вживання їх в множині без зміни основного

лексико-семантичного значення, наприклад: *destrukční tendence* v oblasti kulturní politiky; Тім неїkáме, že **destrukce**... jsou bolestným jevem (R. p.); словац.: *Príprava ...brala do úvahy všetky chyby, ktorých sa imperialisti v kontrarevolúciach doteraz dopustily* (Prav.) та інші.

До певної міри ці тенденції вживання абстрактних назв у множині може характеризувати довільно взята для аналізу публіцистична стаття, наприклад: «*Některé aspekty a problémy rozvoje kultury*» (R. p.), де знаходимо 121 абстрактну назву в однині і 33 — в множині; крім того абстрактних назв іншомовного походження або з іншомовним словотворчим елементом в однині — 59 прикладів, у множині — 15, що становить 25% цілості. Причому ці множинні форми не мають десигнату і позначають абстрактні поняття.

Сам по собі напрошується висновок, що термін *singularia tantum* поступово стає прокрустовим ложем при граматичному визначенні природи абстракт.

Визначення *singularia tantum* належить до прастарих мовознавчих термінів. Про іменники з ознакою *singularia tantum* згадується вже в граматиці Діонісія Фракійця¹⁵ (II—I століття до н. е.).

Очевидно, виявленню і утвердженню цієї своєрідності категорії іменника передували довгі процеси розвитку людського мислення.

За своєю послідовністю, мабуть, спочатку утворилися парадигми множини від назв, що означали конкретні предмети. Проте розвиткові таких форм, які пізніше послужили матеріалом для виявлення даних граматичних категорій, передували інші мислительні процеси при пізнанні навколишнього світу. Чимало часу минуло, поки слово «дім» почало означати не лише конкретну реалію, тобто «цей дім», а й окремі різні дома і стало мовби представником цілого класу або виду подібних предметів¹⁶. В. І. Ленін називає цей процес «першою елементарною абстракцією»¹⁷.

Назрівала потреба фіксувати кількість позамовних реальних предметів іншою формою, ніж по відношенню до одиничного предмета. Очевидно, це міг бути один з можливих стимулів появи форм іменника в множині.

Такого шляху (поки що невідомо чому) не пройшли назви на ознаку абстрактних понять, на загал, напевно, хронологічно молодших від конкретних. Так чи інакше, а граматичні якості абстрактних назв, відмінні від конкретних, зафіксували найдавніші граматики. Це давнє визначення *singularia tantum* для абстрактних назв мандрувало через віки. В добу середньовіччя згадане визначення для абстракт подає відома для того часу граMATика латинської мови Доната¹⁸, що інші тогочасні і пізніші граматики вже лише повторюють.

Внаслідок цього, вірогідно, в інших авторів, а також і в читачів виробився певний психологічний фактор, що сприяв у свою чергу виробленню переконання, наближеного до тих, які виявляються внаслідок діяння прийнятих мовних норм. В даному випадку вони констатували і передбачали вживання абстрактних назв лише в однині і стали немовби гальмом на шляху появи множинних форм. Таке визначення з незначними модифікаціями дійшло до наших днів. Аналогічно, як це було в давнину, у більшості праць сучасних дослідників фігурує той самий термін щодо абстракт *singularia tantum*.

Такий підхід до цього явища, принаймні щодо чеської мови, сьогодні не виражає дійсності, виразно порушуються закони діалектики коли форма гальмує розвиток змісту.

¹⁵ Dionysii Thracis Ars grammatica, ed. G. Uhlig. Lipsiae, 1883, стор. 31—32.

¹⁶ В. В. Виноградов. Названа праця, стор. 158.

¹⁷ В. И. Ленин. Философские тетради. М., 1947, стор. 308.

¹⁸ Donatus Ars grammatica (Grammatici Latini), IV, Lipsiae, 1864, стор. 25—26.

Отже, виявляється, що стримуючими, консервативними факторами, які гальмують поширення множинних форм абстрактних назв, по-перше, є відсутність десигнату у цих назв, а з тим і трудність уявлення кратності; по-друге, діє не менш важливий факт — сила мовознавчих авторитетів і встановлених традицій. Цю рису відзначає І. Вандриес, стверджуючи, що там, де вчені граматики мають сильний вплив на мову, її явища, там менше можливостей дії аналогії, бо такі аналогічні утворення усуваються заздалегідь¹⁹.

Проте поруч із згаданими консервативними діють ще й протилежні прогресивні фактори, які стимулюють появу аналізованих тут форм, діють в бік поступового надання їм прав громадянства або законності.

Першою передумовою появи множинних форм абстракт є дія аналогії, яка виявляє себе в різних аспектах мови і граматики. Це твердження підкріплюється наведеними вище численними прикладами з історичної граматики чеської мови.

Факти дії аналогії стверджує в своїй праці В. М. Никитевич²⁰, де говориться, що наприкінці XIX і на початку XX століть для російської мови поява форм «стуки», «шорохи», «жизни» не вважалися нормою, коли ж сьогодні слова «движения», «страхи», «пустоты» та ін. вживаються без застережень.

Така позиція відносно норми (безперечно сьогодні правильна) виражена в окремих працях, де перелічено ряд слів (скука, судение, мытьё та інші) і твердиться, що від них не можуть утворитись форми множини. Проте, як доводить практика, це не значить, що від них не будуть утворені такі форми завтра.

Другим, може, менш важливим фактором посилення вживання множинних форм абстракт можна вважати доброго, визначного авторитетом автора, його писані або друковані твори, а також культурні, ідеологічні, адміністративні тексти. Звідси читач або послідовник автора черпає зразки, які згодом починають діяти як неписане правило.

До цього слід долучити ще й третій, можливо, найбільш актуальний фактор, який виходить із застигlosti і одноплановості сингулярних форм. Сингулярна форма вже не може виразити різних відтінків і градацій значень дії, властивості чи стану при диференціації часткових сторін різних явищ.

Адже важко було б виразити думку типу «торжества відбувалися за високої участі широких мас» (з необхідним підкресленням, що таких актів «торжеств» було багато), використавши при цьому лише сингулярну форму абстрактного слова в такому звороті: «торжество відбулося за високої участі широких мас»; подібно й в чеському: *fakta o přednostech socialistického rozvoje*, «факти про переваги соціалістичного розвитку», де повнота змісту думки досягнута з допомогою множинної форми. Сингулярна форма залишається нейтральною щодо вираження частковостей відносно місця, часу, інтенсивності і кратності вияву та інших відтінків певного явища.

Врешті певну роль і вплив на зміни в досліджуваному питанні може мати високий інтелектуальний рівень не лише автора, а й середнього читача, вони не лише втілюють в життя досягнення духовної культури, а й самі є її творцями.

Отже, підсумовую спостереження на тему інтерпретації появи плюральних форм абстракт і характеристики в змінах їх семантики, що має місце в чеській та інших слов'янських мовах. Плюралізація сингулярних форм абстрактних назв у чеській мові є явищем історичним,

¹⁹ I. Vandryes. *Język*, Warszawa, 1956, стор. 153.

²⁰ В. М. Никитевич. *Грамматические категории в современном русском языке*. М., 1963, стор. 65.

початки якого сягають далекої давнини. Цими тенденціями супроводиться розвиток сучасної чеської мови. Цьому сприяють такі фактори, як дедалі більша потреба в нових засобах вираження; дія мовної аналогії; мова творів визначних авторів та важливих текстів як зразок для наслідування.

Абстрактність як основна риса досліджуваних назв не втрачається в множинних формах, збагачується їх семантика, а лише частково наступає їх конкретизація.

І мовні закони та явища підлягають законам діалектики, немає нічого незмінного, раз назавжди даного. Своєрідним змінам в парадигматиці та семантиці підлягають і абстрактні назви.

Ці процеси не набрали ще завершених форм, ще важко дати їм чітке визначення, проте їх прогресування — незаперечний факт. Термін *singularia tantum* перестав бути вичерпним визначником граматичних рис абстрактних назв.

СКОРочЕННЯ

Тексти з Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu, CSAV. Praha, 1957.

Alex. Alexandreida.

C. ex. V. Česká exemplá.

Č. I. V. Česká listina.

Des. k. V. Desatero kázanie božie.

Kato Kato.

Ondr. V. Práva zemská česká Ondřeje z Dube.

Pláč M. V. Pláč svatého Maříe.

R. d. V. Ráj duše.

Spor V. Spor duše s tělem.

Tkad. V. Tkadleček.

Václ. V. Dvě správy o Václavu IV.

Zav. V. Zavišova píseň.

Тексти з Výbor z české literatury husitské doby, I, CSAV, Praha, 1963.

H. Dc. V. J. H u s. Dcerka.

H. Post. V. J. H u s. Postila.

Тексти з Výbor z české literatury husitské doby II, CSAV. Praha, 1964.

Chelč. Post. V — Chelčický, Postila.

Čap. Vál. K. Čap ek. Válka s Mloky, Praha, 1963.

Fr. g. Frantové a grobiáni, CSAV. Praha, 1959.

Прав. газ. «Правда», 9. I. 1970 р.

Pujm. M. P u j m o p o v á. Hra s ohněm. Praha, 1956.

Прав. газ. «Правда», 19. 12. 1969.

R. p. газ. «Rudé právo», 20. 12. 1969.

Hod. M. Konáč z Hodiškova. Pravidla lidského života, přípr. M. Kopecký, CSAV, Praha, 1961.

Něm. B. N ě m c o v á, Povídky, II, Praha, 1953.

Srám. Fr. S r á m e k. Tělo. Praha, 1968.

В. П. АНДЕЛ

К ГРАММАТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ ЧИСЛА ОТВЛЕЧЕННЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ЧЕШСКОМ И ДРУГИХ СЛAVЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

Определение *singularia tantum*, приписываемое большинством традиционных грамматик славянских языков отвлеченным существительным, не является исчерпывающим свойством последних. Они приобретают качества регулярности склонения, в большинстве случаев не меняя своего исходного лексико-семантического содержания.

Появление множественных форм отвлеченных существительных стимулируется действием грамматической аналогии; стремлением к обогащению средств выражения. Явление конкретизации — необязательный продукт, сопутствующий появлению множественных форм отвлеченных существительных. Наблюдается определенное смещение семантики вследствие процессов метафоризации.

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

ТЕОРІЯ СТАНДАРТНИХ МОВ

Dalibor Brozović. STANDARDNI JEZIK. Teorija-usporedbenegeza-povijest-suvremena zbilja. Zagreb, „Matica hrvatska“, 1970.

Книгу провідного югославського лінгвіста Далібора Брозовича «Стандартна мова» бере в руку спеціаліст з великою надією, що знайде в ній систематичний виклад теорії стандартних мов, підкріплений багатим фактичним матеріалом. Справді, від Д. Брозовича можна багато чого сподіватись. Добре про нього написав у передмові до рецензованої книги Радослав Катичіч: «...стежки, на які відважився ступити Брозович, ще не сходжені; він у світовому масштабі підняв на висоту розуміння важливого явища: сучасної стандартної мови» (стор. 5). Розкривши книгу, деякі читачі трохи розчаруються, бо виявиться, що вони вже повністю або частково знайомі зі змістом книги: п'ять розділів монографії протягом шести років публікувалися як статті в югославських, а також в радянському і чехословацькому журналах.

Та годі говорити про тих, хто знайомий з концепцією Брозовича. Книжку треба оцінювати не з точки зору того, чого (нового) в ній не знаходить окремий читач, а з точки зору того, що в ній є цікавого для великого загону читачів.

Далібор Брозович сам про себе критично і скромно говорить, що його «тут цікавить не стільки загальна теорія стандартних мов», що він хоче «зайнятися питаннями місця і ролі стандартних мов у компаративістиці генетичній і типологічній, а по можливості і зіставній (konfrontacionoj, по-рос. «сопоставительной»), вважаючи, зрештою, останню не рівноправною в порівнянні з двома першими» (стор. 10).

Ота «загальна теорія стандартних мов», яка начебто тут менше цікавить автора, знайшла, на наш погляд, зовсім достатнє відображення. В книзі «Стандартна мова» докладно викладені основні поняття теорії, висвітлена термінологія, дані настанови про застосування теорії стандартних мов.

Книга Д. Брозовича має такі розділи: Слов'янські стандартні мови і порівняльна славістика (стор. 9—62); Типи обоюсторонніх і багатосторонніх стосунків між слов'янськими стандартними мовами (стор. 63—83); Вук Стефанович Караджіч і повоштокавське фольклорне койне (До питання про типологію слов'янських стандартних мов) (стор. 85—118); Значення хорватського національного відродження для мови (стор. 119—125); Про початки хорватського мовного стандарту (стор. 127—158). Книгу автор завершує «Деякі примітки і думки» (стор. 159—170). Додано предметний та іменний реєстр (стор. 171—178).

В монографії югославського вченого в першу чергу чітко визначаються поняття, які треба знати і розуміти, вивчаючи теорію стандартних мов. Всі вживані в монографії терміни Брозович докладно пояснює і обґрунтовує їх правомочність («ідіом органічний» і «неорганічний», «ідіом конкретний» і «неконкретний», «діасистема», «стандартна мова», «еластична стійкість» і «автономія» стандартної мови та ін.). Між іншим, автор переконливо доводить, що термін «стандартна мова» (він, до речі, вживався вже в тридцятих роках визначним радянським лінгвістом Євгеном Дмитровичем Полівановим) кращий від його омонімів «літературна мова» (нім. *Literatursprache* або *Schriftsprache*, англ. *literary language*, франц. *langue littéraire*, італ. *lingua letteraria*, сербохорв. *književni jezik*, польськ. *język kulturalny* та ін.).

Погодимося з югославським вченим, «що важливим при визначенні стандартної мови є те, що вона є автономним типом мови, завжди нормованим і функціонально полівалентним, який виникає тоді, коли певна етнічна або національна спільність, приєднавшись до інтернаціональної культури, почне користуватися своїм ідіомом¹, який перед тим функціонував тільки для потреб стічної культури. В цій дефініції нема місця для питання, чи має цей ідіом ранг мови. Це значить, що стандартна мова може сформуватися і на такій базі, яка з точки зору лінгвістики знаходиться в рангу діалекта. Таким чином, фактори, які визначають лінгвістичний ранг окремих діасистем², стосуються виключно компаративістики або діалектології, тобто можуть встановлюватися виключно порівнянням з іншими діасистемами, а стандартність певного ідіома визначається за даними тільки його самого» (стор. 28—29).

Підавши аналізу (не завжди хід аналізу подається автором в самій монографії) багато стандартних мов слов'янських і неслов'янських, Д. Брозович вказує на механіку і результати взаємодії між стандартною мовою з органічними ідіомами (мовними утвореннями), на різні типи залежності між діасистемою у рангу мови і стандартною мовою даної нації. Доведено, що при сприятливих умовах можливі такі комбінації: 1 нація — 1 стандартна мова — 2 діасистеми (польська і кашубська, французька і провансальська, італійська і сардинська), 2 нації — 2 стандартні мови — 1 діасистема (румунська і молдавська), 1 нація — 2 стандартні мови — 2 діасистеми (норвезька; серболужицька³), 2 нації — 1 стандартна мова — 1 діасистема (англійський і американський варіант англійської мови, сербохорватська) і т. д. (стор. 32 та 67).

Далібор Брозович шукає об'єктивних критеріїв для класифікації стандартних мов, бо такі характеристики, що зустрічаються в різних працях, як «розвинута літературна мова», «літературна мова з широким рівнем стандартності» і т. ін. є чисто суб'єктивні і базуються на поверхових спостереженнях.

Не всі можливі критерії класифікації, які пропонує югославський вчений, корисні. Так, на наш погляд, безплідна класифікація на базі лексики, зокрема окремих тільки лексем (напр. співвідношення слова — «поїзд» — vlak — воз — вагон — поезд — поезда — чугунка і ін. встановлюється 6 типів мов). Зрештою, сам автор можливість такої класифікації згадує лише побіжно. Зате переконливою виглядає класифікація мов за критеріями їх «стандартності». Вона є значним внеском Брозовича в теорію стандартних мов. Критерії розпадаються на три групи: А) Спосіб формування і функціонування стандартних мов (4 критерії); В) Характер (діалектної) основи стандартної мови і відношення її до нації (5 критеріїв); С) Відношення до інших стандартних мов (6 критеріїв). Як бачимо, «стандартність» не може встановлюватися на основі генетичних або типологічних критеріїв.

Для прикладу наведемо по два критерії з кожної групи: автономія⁴ і еластична стабільність, співіснування дублетів в рамках норми; гомогенна персона діалектна основа, повна полівалентність стандартної мови; залежність від впливу інших мов тієї ж сім'ї, наявність в історії мови пуризму.

Враховуючи всі 15 критеріїв, автор книги «Стандартна мова» в таблицях показав характер кожної з слов'янських мов з точки зору її стандартності. Звичайно, об'єктивні критерії, застосовані до характеристики кожної мови, повинні були дати об'єктивну картину в сім'ї слов'янських народів.

¹ «...термін **ідіом** вживаю в його основному значенні, вживаному в континентальній Європі; це є і мова, і діалект, і група діалектів, і місцева говірка, — тобто кожна система мовних знаків без огляду на те, який ранг вона має в порівняльно-історичній або діалектологічній ієрархічній драбні» (стор. 128).

² «Діасистема — останнє узагальнювальне поняття — термін в систематичній ідіомі. Оскільки територіальна говірка є конкретним органічним ідіомом, то ясно, що вона у лінгвістичному розумінні є системою. Органічні системи вищого рангу — абстрактні, тому вони є діасистемами... Це значить, що діасистемами треба вважати або поодинокі органічні ідіоми вищого або нижчого рангу, або ж і два і більше ідіомів в рангу «мови» (стор. 14).

³ З тою приміткою, що лужицькі серби народність, а не нація.

⁴ Стандартна мова з високим ступенем автономності — це значить з малими можливостями для свідомої перебудови.

Для наочності автор книги при наявності в мові певного критерію нараховував два пункти, при слабо вираженій якості критерію — один пункт, при відсутності — нуль.

Оптимально стандартними мовами виявились російська і польська (по 27 пунктів), а також чеська (23 пункти). Сербохорватська мова опинилася на останньому місці (14 пунктів), але при підрахунку наявності або відсутності критеріїв окремо для сербського варіанта вийшло число 21, а для хорватського — 20.

Д. Брозович ще на початку роботи писав: «якщо неможлива ієрархізація стандартних мов на основі їх власних структурних і субстанційних мовних особливостей, то можливий опис і систематизація стандартних мов на основі їх функціональних якостей...» (стор. 12—13). Сказавши це, він послався на висновки, які нами подані вище, тобто він зовсім ясно висловився про ієрархію стандартності слов'янських мов.

Якщо результат дослідження щодо російської мови (як найоптимальнішої стандартної мови) не викликає сумнівів, то досить несподіваним є те, що, наприклад, українська і нижньолужицька мови отримали однакову оцінку стандартності — 17. Звичайно, і сам Брозович пише, що нарахування пунктів за наявність ознак «має, звичайно, технічний сенс» (52), що «не всі 15 критеріїв мають однакову вагомість при оцінці стандартності...» (стор. 52), проте він ієрархію, яка в нього вийшла при підрахунках, не піддає сумніву, не заперечує.

Знання ситуації, в якій знаходиться українська і нижньолужицька мови, покаже, що ці мови в один ряд ставити не можна. Зрештою, і сам показник (17) видається надто низьким для української мови, якщо зважити, що навіть молода македонська мова характеризується числом 18.

На наш погляд, Д. Брозович включив надто мало критеріїв у першу групу (А). У класифікації стандартних мов значно помітніше місце повинен займати спосіб функціонування стандартних мов. Як писав академік В. В. Виноградов: «Основними ознаками літературної мови є її тенденція до всенародності або загальнонародності і нормативності» (Розличия между закономерностями развития славянских литературных языков в донациональную и национальную эпохи. М., 1963, стор. 26). Ось ця сама «всенародність» або тенденція до досягнення її Д. Брозовичем враховується недостатньо. І хоч Брозович бачить, що «функціональне навантаження окремих слов'янських мов колівається з великою амплітудою від російської до нижньолужицької» (стор. 78), проте цей критерій при визначенні стандартності до уваги не береться. Не врахував автор і критеріїв, що стосуються орфографії (хоч зробив це свідомо, як свідчить його пояснення на стор. 42). Думається, що серед критеріїв треба було назвати і розвиток стилів стандартної мови і ще дещо.

Врахування додаткових критеріїв трохи змінило б картину Брозовича. Не хочу твердити, що всі названі мною додаткові критерії, а також і ті, які криються під «ще дещо», заслуговують на врахування, але ясно, що список критеріїв Далібора Брозовича не повний.

Але не це важливе. Важливе те, що Брозович знайшов метод, як оцінювати і класифікувати стандартні мови. Метод цей можна ще удосконалювати⁵.

Значне місце в монографії займає порівняння між слов'янськими стандартними мовами. Подібність і різниці між ними визначаються і обумовлюються, на думку автора книги, двома факторами. Це такі фактори: а) генетичні відношення і типологічні властивості (унаслідковані і набуті — школи у взаємних контактах — в процесі власного розвитку особливості матерії і структури конкретних матеріальних основ в окремих слов'янських мовах, тобто їх діалектних баз); б) особливості цієї цивілізаційно-мовної надбудови, яка створила з матеріалу так або інакше організованих діалектних баз (свідомим вибором або «природним розвитком» і т. д.) окремі слов'янські стандартні мови (граматичні, графічні, правописні та ін. норми, термінологію в широкому розумінні, окреслені фразеологічні шаблони, різноманітні типи

⁵ Його удосконалював уже сам Д. Брозович. Первісно він оперував вісьмома, а не п'ятнадцятьма критеріями. Див. стор. 89 рецензованої книги, де публікується розділ-стаття, написана раніше, ніж розділ-стаття перша.

стилістичного опрацювання, різні функціональні навантаження на одну стандартну мову або розподіл функцій з іншими стандартними мовами, різні шляхи і джерела для усунення субстанційних і інколи структурних браків основи з тою метою, щоб «стандартна мова могла виконувати своє завдання досконалого мовно-цивілізаційного знаряддя комунікації і вираження» (стор. 63).

Цікаві думки автора рецензованої книги про міжслов'янські впливи стандартних мов. Підкреслюються різниці у відношеннях між мовами в багатонаціональних державах в умовах капіталізму і соціалізму. Докладне вивчення проблеми (автор розглядає взаємозв'язки між російською і болгарською, чеською і верхньолужицькою, болгарською і македонською, російською і чеською та ін.) привело автора до такого висновку: «Що стосується кількості (запозичених елементів. — *К. Т.*), то безсумнівно є те, що слов'янські стандартні мови запозичили одна від одної значно більше, ніж можна було б чекати..., що ж стосується якості, то достатнім буде уявлення про те, як виглядали б окремі слов'янські мови, якщо б з них раптом усунути все, що вони у себе запозичили. Думаю, що взагалі вони не могли б функціонувати як стандартні» (стор. 81). Автор аналізує як позитивні, так і негативні наслідки взаємних впливів.

Ми хочемо підкреслити ще одну думку Далібора Брозовича: «Теорія стандартних мов — це самостійна лінгвістична дисципліна, яка всюди, крім Чехословаччини, в порівнянні з іншими лінгвістичними дисциплінами дуже недооцінюється» (стор. 41). Учений має рацію. Треба тільки, прочитавши книгу югославського вченого, визнати, що Далібор Брозович вніс величезний вклад у теорію стандартних мов, розробив методикку їх дослідження, проклав шлях іншим дослідникам, які повинні заповнити прогалину в науковому вивченні стандартних слов'янських мов.

Ще декілька слів про специфічні сербохорватські питання, яким автор монографії приділив велику увагу. Нас повністю переконали докази тези, що Вук Караджіч добре зважив можливості покладення в основу літературної мови одної з чотирьох груп діалектів (кайкавської, чакавської, штокавської і торляцької) і вибрав саме штокавську, яка властива як частині сербів, так і частині хорватів. Брозович пише: «Іншими словами — єдина стандартна мова сербів і хорватів була необхідною тому, що і одні і другі мусили вибрати штокавщину як основу стандартної мови, а не тому штокавщина була вибрана, що серби і хорвати мусили мати одну стандартну мову» (стор. 99). Доказам своєї думки Брозович відводить дуже багато місця. Вчений справедливо зауважує, що той факт, що чакавщина не стала стандартною мовою хорватів, зовсім не свідчить про те, що «її мовні якості мають меншу цінність» (стор. 121). Дуже важливим є висновок досліджень югославського лінгвіста, що письменство хорватів вже в середині XVIII ст. користувалося мовою, яка мала всі ознаки стандартності. Він цим заперечує думку інших істориків мови, що початки мовного стандарту в Хорватії треба вбачати лише від 30-х років XIX ст. Наведені автором зразки поезії Каніжліча і Качіча повністю переконують читача, що вони звучать як сучасна поезія сучасною мовою, дарма що їй властивий йкавізм.

Три останні розділи монографії Д. Брозовича є прекрасним нарисом історії сербохорватської літературної мови.

Підсумовуючи, треба сказати, що книга видатного югославського лінгвіста «Стандартна мова» є відрадним явищем у сучасній лінгвістиці. Зокрема, вона особливо цікава і потрібна славістам, які, крім усього іншого, знайдуть в книзі дбайливо дібрану літературу з теорії стандартних мов. У списку літератури і в примітках названо 10 монографій радянських мовознавців.

І останнє: переклад книги Далібора Брозовича на одну з східнослов'янських мов приніс би нашому мовознавству велику користь.

К. К. ТРОФІМОВИЧ

POLACY O LENINIE. Wspomienia.

Opracowali Leonard Dubacki, Zbigniew Iwanczuk, Jan Sobczak (redakcja ogólna). Zakład Historii Partii przy KC PZPR. «Książka i wiedza», Warszawa, 1970, str. 532.

ПОЛЯКИ ПРО ЛЕНІНА. Спогади.

Упорядкували Леонард Дубакі, Збігнев Іванчук, Ян Собчак (загальна редакція). Інститут історії партії при ЦК ПОРП. «Ксіонжка і ведза», Варшава, 1970, 532 стор.

Книга «Поляки про Леніна. Спогади», підготовлена Інститутом історії партії при ЦК Польської об'єднаної робітничої партії, поповнює мемуарну літературу про Володимира Ілліча, дає можливість повніше ознайомитись з багатьма прекрасними сторінками його біографії, розкрити глибше його живий образ.

Подібне видання вийшло в Польській Народній Республіці вперше. До цього тут обмежувались перекладами на польську мову виданих в СРСР збірників спогадів про В. І. Леніна, в яких спогади поляків займали порівняно невелике місце¹. Окремі описи зустрічей поляків з В. І. Леніним є в спогадах, які були опубліковані в різні часи².

Автори рецензованого збірника Леонард Дубакі, Збігнев Іванчук і Ян Собчак — головний редактор, зібрали і об'єднали в одному виданні написані в різні часи, опубліковані повністю або частково в польській довоєнній пресі, в виданнях Радянського Союзу і Польської Народної Республіки спогади поляків — соратників і сучасників В. І. Леніна. Використані також матеріали, які зберігаються в Інституті марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. В передмові Я. Собчак висловлює вдячність офіцеру Радянської Армії С. Щукіну, який за завданням політуправління 1-го Українського фронту в 1945 р. зумів відшукати багато поляків, що зустрічалися з В. І. Леніним в період його перебування в Польщі, і зібрав їх спогади. Значна частина мемуарів (32 із загальної кількості 75) опублікована вперше.

Серед 75 авторів збірника — видатні діячі польського і російського революційного руху Я. Ганецький, І. Уншліхт, Ф. Кон, А. Варський, З. Ледер, Т. Радванський, видатні більшовики С. П. Пестковський, С. Держинська, Ф. Врублевська, М. Бронський, Я. Годлевський. Поряд з ними авторами збірника є робітники, вчителі, журналісти, артисти і багато інших сучасників Ілліча, які зустрічалися з ним. Різномірний склад авторів, безумовно, відбився на якості і цінності окремих матеріалів: зустрічаються неточності біографічних даних, суб'єктивні оцінки, суперечності в описах тих або інших подій. Але разом з тим спогади авторів різних політичних поглядів, різних соціальних груп дозволяють читачеві ширше і глибше, мовби під різними кутами зору, побачити ленінські риси характеру, конкретніше усвідомити різноманітність обставин ленінського життя і діяльності.

Збірник спогадів «Поляки про Леніна» містить матеріали, що охоплюють період 27 років — від зустрічей польського робітника-революціонера В. Бушкніса з В. І. Леніним в 1897 р. в Красноярську і до 1924 року. В чотирьох тематичних розділах збірника «В заслани, Петербурзі і еміграції», «В Кракові і Підгалі», «Війна і революція в Росії», «Голова Ради Народних Комісарів» в хронологічній послідовності (наскільки дозволяє характер спогадів) простежуються зв'язки В. І. Леніна з польськими революціонерами, його вплив на розвиток революційного робітничого руху в Польщі. Характерно, що в мемуарах багатьох авторів підкреслено той величезний вплив, який Ленін справив на формування їх світогляду і всю наступну діяльність. Велике місце займають спогади про події краківсько-поронінського періоду життя В. І. Леніна.

З цікавістю читаються спогади Я. Ганецького, який виїжджав в 1924 р. за завданням Володимира Ілліча в Польщу з метою спробувати розшукати і добитися

¹ Lenin we wspomieniach współczesnych. T. I—II. Warszawa, 1960; O Leninie. Warszawa, 1954.

² Na granicy epok. Wspomnienia o udziale Polaków w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji 1917—1921. Warszawa, 1967; Wspomnienia weteranów rewolucji 1905 i 1917 roku. Łódź, 1967; Stanisław Budziński. Dni październikowe w Moskwie. Warszawa, 1958; Stanisław Pestkowski. Wspomnienia rewolucjonisty. Łódź, 1967; Felis Kon. Narodziny wieku. Wspomnienia. Warszawa, 1969; та інші.

передачі в Радянський Союз архіву і бібліотеки В. І. Леніна³, залишених ним в Кракові і Пороніно в 1914 році. Відомо, що Володимир Ілліч жалкував, що обставини не дозволили йому вивезти архів і бібліотеку. «Боюсь дуже за їх долю», — писав він А. І. Ульяновій-Єлизаровій в листопаді 1914 р.⁴ Після неодноразових просьб Радянського уряду польські власті в 1924 і в 1933 роках повернули 125 книг і незначну частину краківсько-поронінського архіву. Про долю залишених книг ленінської бібліотеки розповідають в своїх спогадах В. Бельза — колишній директор бібліотеки в польському місті Бидгощі і журналіст С. Новинські. Книжки В. І. Леніна, що зберігалися в Бидгощі, в березні 1945 р. були передані в дар Радянському урядові.

Про всіх авторів спогадів дана коротка біографічна довідка, наведені відомості про час написання і першої публікації, вміщені докладні довідникові примітки, пояснення окремих місць тексту. Для зручності читачів книга забезпечена алфавітними покажчиками імен, географічних назв, суспільно-політичних організацій і державних установ, газет і журналів, згаданих в спогадах.

Збірник спогадів «Поляки про Леніна» — цікава і потрібна книга. Вона викличе живий інтерес читачів, збагатить їх цінними фактами і спостереженнями, що змальовують непомеркний образ Ілліча — вождя, товариша і людини.

Л. О. ЛЮБИМСЬКИЙ

МОНОГРАФІЯ КРАКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРО УКРАЇНУ

UKRAINA. Teraźniejszość i przeszłość. Praca zbiorowa pod redakcją Mieczysława Karasia i Antoniego Podrazy. Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, 1970.

Це солідне колективне дослідження (428 сторінок великого формату) вийшло в ССХЛІІ томі, 32-у зошиті наукових записок Ягйлонського університету як результат багаторічних зацікавлень наукових працівників польського вузу Україною.

Матеріал, спонукую і творчий запал для виконання цього оригінального та дуже цікавого дослідження дали візити польських вчених у Київський університет ім. Т. Г. Шевченка, з працівниками якого співпрацює та особистою дружбою вони зв'язані вже з 1962 року. «Добре знайомство сприяє зближенню, тому потрібна добра інформація про дружній університет, дружнє місто і дружню країну», — пише вступі до цього видання М. Клімашевський.

Мета монографії — дати всебічну наукову інформацію про народ, історична доля якого перепліталась не раз з долею польського народу. Книга складається з окремих синтетичних розвідок, написаних на основі багатих, в тому числі найновіших праць, а також власних досліджень авторів.

Перша її частина — «Сучасність» — дає досить вичерпну характеристику географічних, геологічних, кліматичних умов території України, аналіз складу та руху її населення, а передусім економічного становища нашої республіки. Статті розділу доповнені численими діаграмами й картами, насичені багатим фактичним матеріалом, почерпнутим з найновіших джерел, створюють образ могутньої індустріальної Радянської України, питома вага якої посідає таке важливе місце в економіці Радянського Союзу і навіть світу.

Друга частина книги — «Минуле» — складається з статей гуманітарного характеру, які, з точки зору даного збірника, нас цікавлять найбільше. Зокрема, на багатій літературі предмету базується розділ «Археологія українських земель» (автори її — Марек Гельд, Казімеж Годловський та Януш К. Козловський). Дуже велику увагу присвячено історії України. «Нарис історії України» (автори — Яцек Кмецік,

³ Див.: В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 52, стор. 104.

⁴ В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 55, стор. 356.

Ян Козік, Антон Подраза, Владислав Серчик) є, по суті, окремою невеликою монографією. У сконцентрованій формі, чітко і влучно висвітлено всі найістотніші факти історичного процесу на території України — від старожитності і початків середньовіччя аж до наших днів. Тут акцентовані особливо моменти польсько-українських відносин. Слід відмітити об'єктивний характер висвітлення окремих складних моментів, по-різному інтерпретованих у польській та українській історіографії минулого. Висвітлюючи відносно докладно характер різних українських партій в кінці XIX ст., автори, на нашу думку, недостатню увагу приділили радикалізму — рухові, очолюваному І. Франком, М. Павликом та інспірованому М. Драгомановим. У характеристиці «нарису» ця партія якось блідне в порівнянні з національно-демократичною. Яцек Кмецік, автор прикінцевого розділу нарису — «Найновіша історія України, 1917—1965», проаналізувавши становище українців у Західній Україні в 20—30-і роки, робить висновок, що буржуазна Польща не змогла розв'язати жодної пекучої проблеми цих земель, і цей стан речей використовували фашистські українські угруповання на користь Берліна. Вірні шляхи розв'язання української проблеми вказували комуністи.

Стисліші наступні нариси — «Українська мова та література» (автори — Ришард Лужний, Веслав Вітковський) та «Нарис історії української літератури» (автор Ришард Лужний). Перша стаття ставить комплекс таких питань: українці в світі; відношення української мови до інших східнослов'янських мов — російської та білоруської; характеристика українських діалектів; походження назв Україна, українсь, український, і історія української літературної мови; нарис історії дослідження української мови; україністика в Польщі.

Нарис читається з інтересом. Він подає чітко специфічні ознаки української мови, а його багатий компаративістичний матеріал може бути з успіхом використаний при порівняльному вивченні слов'янських мов. Деякі цікаві факти з польських джерел наведено щодо історії назви «Україна».

Зразком української літературної мови двадцятого століття автор вважає переклад «Пана Тадеуша» Міцкевича, здійснений М. Рильським і оцінений дуже високо в радянській і польській критиці. Подається фрагмент цього перекладу (початок восьмої книги). Приклад, очевидно, не досить вдалий: мова перекладу Рильського свідомо дещо стилізована в напрямку певної архаїзації. Не може бути зразком сучасної польської мови мова Міцкевича, а добрий переклад цього автора може бути зразком лише перекладацької культури 20-го віку, а не матеріалом для характеристики теперішньої, скажімо, лексики.

У «Нарисі української літератури» накреслено головні етапи розвитку нашого письменства від часів спільності його з літературами російською та білоруською аж до нашої сучасності. Автор коротко характеризує усну народну творчість українців, яка відзначається «великою різноманітністю», а також «багатством та своїм специфічним обличчям, аналогій якому не раз не можна знайти в інших слов'янських фольклорах». Як і в інших слов'янських народів, фольклор становить тут істотне генетичне підґрунтя, джерело інспірації і оновлення літератури.

У нарисі добре характеризуються різні напрямки і стилі, дається всебічна, досить вичерпна характеристика багатогранних заслуг Шевченка та Франка. Оглядово, в міру можливостей цього вкрай стислого нарису, влучними рисами підкреслено все найістотніше у творчості дуже багатьох більших і менших авторів. Однак не легко було авторові зберегти відповідні пропорції. Давня література з більшою докладністю висвітлюється, ніж нова, а на радянський період залишилось надто мало місця. Про такого другорядного поста, як Гулак-Артемівський (його б можна було тільки назвати), говориться більше, ніж про Нечуя-Левицького, Мирного чи Лесю Українку. Своєрідною є періодизація. Як і в деяких зарубіжних історіях української літератури, в даній літературі виділяється період барокко, у новій — класицизму і романтизму. І хоч справедливо відмічено, що класицизм на українському ґрунті не становив самостійного і повновартісного мистецького напрямку з чіткими організаційними формами, власною філософсько-естетичною основою і поетикою, все ж основні властивості класицизму вбачав автор нарису в «Енеїді» Котляревського. Твердження зовсім не обґрунтоване, тим більше, що далі знову ж вірно підкреслено.

що у цьому творі Котляревський веде полеміку й боротьбу з нормативною постикою класицистичної літератури, говориться про народність української «Енеїди». Але в цілому уявлення про специфіку української літератури й характерні особливості процесу її розвитку нарис польському читачеві дає.

У книзі «Україна» немає синтетичних нарисів з історії українського мистецтва та музики — цей недолік усвідомлюють видавці першого цього типу видання. Однак вміщено тут надзвичайно цікаву, особливо для українського читача, статтю Єви Хоєцької «Мистецтво середньовічної Київської Русі і його зв'язки з Польщею XI—XV ст.».

Монографія краківських учених про Україну виконана на високому науковому рівні і становить великий інтерес не тільки для польського, але й для всеслов'янського читача.

І. О. ДЕНИСЮК

БЮЛЕТЕНЬ НАУКОВОЇ КООРДИНАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЇ З ПИТАНЬ СЛАВІСТИКИ

У Варшаві щорічно виходить на ротапринті надзвичайно цінний славістичний посібник, призначений для внутрішнього вжитку, — «Biuletyn historyków literatur zachodniosłowiańskich». Видає його Інститут слов'янознавства Польської Академії Наук у співпраці з Інститутом мов і літератур Чехословацької Академії Наук та Інститутом світових літератур і мов Словацької Академії Наук. Завданням «Бюлетеня» є подавання систематичної інформації про праці польських, чеських, словацьких і лужицьких дослідників-компаративістів в галузі західнослов'янських літератур.

У вступі до першого річника цього видання в 1968 р. визначено його характер так: «Бюлетень» буде систематично подавати раз на рік інформацію про 1) діяльність відповідних інститутів Академії Наук в Чехословаччині і Польщі, 2) про габілітації, докторські теми і захисти докторських дисертацій в Польщі та Чехословаччині, 3) наукові бібліографічні матеріали чеські, словацькі та польські, 4) цікавіші події наукового життя в цих країнах в галузі західнослов'янських літератур».

Вийшло чотири річники «Бюлетеня» (1968, 1969, 1970, 1971). Із звітів наукових інститутів дізнаємося про характер і проблематику та про ступінь виконання тем окремими вченими, про надруковані монографії і статті, участь вчених у наукових конференціях, поїздки їх за кордоном. Подаються також тези дисертацій та рефератів. У хроніці культурно-наукового життя знаходимо відомості про міжнародні з'їзди славістів, ювілеї тощо.

Треба відмітити, що з року на рік розширюється сфера наукової інформації «Бюлетеня». Від третього річника публікуються матеріали про діяльність Інституту серболужицького народознавства в Бауцені (НДР), а у випуску № 4 (1971 р.) знаходимо повідомлення відомого радянського літературознавця, доктора філологічних наук С. В. Нікольського «О работе литературоведов Института славяноведения и балканистики АН СССР» (російською мовою). Останній випуск — найбільший з усіх попередніх. Пояснюється це тим, що до участі в «Бюлетені» були запрошені також деякі університети.

Таким чином, бюлетень істориків західнослов'янських літератур є докладним літописом живого наукового процесу, цінним бібліографічним посібником, а також важливим засобом координації наукової проблематики.

Треба підкреслити, що «Бюлетень» виходить за ініціативою і під редакцією відомого польського славіста-літературознавця доктора професора Єжи Слізінського, який має великі заслуги в налагодженні наукових контактів між літературознавцями Польщі та Радянського Союзу, зокрема із славістами УРСР.

І. А-

ХРОНІКА. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВЕЛИКИЙ ФОРУМ СЛАВІСТІВ

У другій половині травня 1971 р. у Москві за ініціативою Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР відбулася конференція з питань порівняльного вивчення слов'янських літератур. Конференція підбила підсумки роботи славістів у порівняльному вивченні слов'янських літератур за останні десять років, поставила чимало нових цікавих тем і проблем для дослідження, намітила нові перспективи розвитку слов'янознавчої науки.

На конференції виступило понад 40 вчених з доповідями, багато славістів взяли участь в обговоренні доповідей.

Серед зарубіжних гостей, які приїхали в Москву для участі в роботі конференції, були вчені з Болгарії (проф. Еміл Георгієв, проф. Стойко Божков, проф. Христо Дудевський, проф. Ілія Конев, проф. Пеньо Ресев, проф. Васил Колевський та ін.), з Чехословаччини (проф. Славомир Вольман, проф. Діоніз Дюришин), з Югославії (проф. Мілорад Жіванчевич). Польщу представляли проф. З. Баранський та проф. З. Голінський. Характерною прикметою цієї конференції було й те, що в її роботі взяли участь славісти з неслов'янських країн: Румунії (проф. Порфіреску), Угорщини (проф. Лайош Ніре), НДР (проф. Цігенгайт, проф. Л. Ріхтер, проф. Ольшевський та ін.).

Працювали дві секції: одна заслухала й обговорила доповіді, присвячені проблемам давніх слов'янських літератур, друга займалася питаннями типологічних подібностей нових літератур. Теоретичні питання методологічного характеру були заслухані на пленарному засіданні.

Пленарне засідання відкрив член-кореспондент АН СРСР Д. Ф. Марков доповіддю «Питання теорії та методології порівняльного вивчення слов'янських літератур». Проф. Марков підкреслив, що марксистська теорія порівняльного вивчення літератур домоглася у радянській науці значних досягнень. Доповідач наголосив на ще невирішених питаннях, до яких, в першу чергу, слід віднести саме поняття порівняльного вивчення літератури, основні типи порівняльних досліджень, їх розмежування й зв'язок. Доповідач зупинився на поглядах видатних радянських учених в цих питаннях: академіка Д. С. Лихачова, І. Г. Неупокоевої та інших. Д. Ф. Марков дотримується позиції, згідно з якою порівняльне вивчення літератур охоплює основні типи літературних відносин — і зв'язки, і типологічні подібності (збір), які відрізняються, маючи свою специфіку і в той же час взаємопроникають одне з одне.

На думку Д. Ф. Маркова, порівняльному вивченню літератур доступні всі сфери літературного розвитку, всі естетичні категорії — художні методи, напрямки, конфлікти, характери, обставини, різноманітні форми, жанри, стилі, окремі твори. Саме з цим проф. Марков пов'язує можливості багатоаспектного аналізу, здійснення якого становить одне з найістотніших завдань сучасної літературознавчої науки. Ці можливості можуть бути здійснені об'єктивно лише на основі марксистсько-ленінської методології. Доповідач наголосив на тому, що радянські вчені відкидають принципи буржуазної компаративістики, яка базувалася на співставленні зовнішньо-формальних елементів; принципи структуралізму, що розглядають художній твір як замкнену в собі структуру. Марксистський шлях порівняльного дослідження літе-

ратурних явищ — це шлях розкриття їх історичної обумовленості та естетичної функції, діалектичної єдності спільного і особливого в них.

І літературні зв'язки і типологічні подібності носять історичний характер і, на думку Д. Маркова, по-різному виступають в різні періоди. Дуже цікавою видається думка Д. Маркова про те, що історизм не вимагає синхронності порівнюваних фактів та процесів, він вимагає встановлення подібності вивчення так званих, за словами О. Веселовського, «зустрічних течій». Спорідненість в різних літературах може виявлятися в різний час, з інтервалом в десятки років.

Д. Марков звернув увагу на широкий масштаб порівняльного вивчення слов'янських літератур, в яких з особливою яскравістю виявились численні закономірності світового літературного процесу. Оцінюючи результати сучасного порівняльного вивчення слов'янських літератур, доповідач підкреслює основні актуальні проблеми й завдання дальшої роботи в цьому напрямку. До них проф. Марков причислив необхідність більш широкого вивчення зв'язків слов'янських літератур з неслов'янськими — західнослов'янськими та балканськими. Не менш важливим, за словами Д. Маркова, є вивчення давніх слов'янських літератур в порівняльному плані, які являють собою складну єдність. Важливою є проблема формування слов'янських літератур як літератур національних, а також порівняльне дослідження революційно-соціалістичних слов'янських літератур, вивчення зв'язків слов'янських літератур з іншими видами культури і мистецтва.

В доповіді було підкреслено значення порівняльних літературних досліджень у зв'язку з сучасною ідеологічною боротьбою в світі.

Незвичайно цікавою була доповідь акад. Д. С. Лихачова «Соціальні корені різниць між російським барокко та барокко інших слов'янських країн». Цілком зрозумілим є інтерес до цієї цікавої теми, яка викликає жваві суперечки і розходження дослідників¹. Про це сказав з самого початку доповідач, нагадуючи, що першим про барокко в російській літературі XVII в. писав Л. Пумпянський у 1937 р. в статті про Тредіаковського. Доповідач назвав праці І. Єрьоміна, присвячені Симеону Полоцькому, що вийшли у 1948 р., в яких найбільш повно охарактеризоване російське барокко, а також відзначив заслугу чеської дослідниці С. Матхаузерової, яка поставила це питання теоретично найглибше на VI Міжнародному з'їзді славістів у Празі 1968 р.

На думку акад. Лихачова, барокко перейняло на себе в Росії історичні функції ренесансу. Між російським барокко і російським класицизмом Д. Лихачов не бачить виразної границі, такої, яка існувала на Заході. Барокко і класицизм в Росії були пов'язані своїм виразно просвітительським характером.

У виступі проф. Е. Георгієва (Болгарія) було сказано, що ще надто мало зроблено у дослідженні барокко в російській та інших слов'янських літературах. Болгарський дослідник підтримав концепцію Д. Лихачова, підкреслив, що пора створити історію слов'янських давніх літератур, спираючись на їх порівняльному вивченні.

Проблемі барокко в слов'янських літературах був присвячений виступ проф. О. А. Морозова (Ленінград). Він полемізував з О. Державіною та іншими дослідниками, вказуючи, що на самому терміні «барокко» лежало своєрідне табу, що в деяких дослідників барокко користується репутацією стилю, який тягнув мистецтво назад.

На думку О. Морозова, розвиток барокко в слов'янських країнах пов'язаний з інтенсивним становленням національних культур. Національні варіанти слов'янського барокко виникали у складній взаємодії запозичених форм і попередніх національних традицій, що забезпечувало їх національну своєрідність. Барокко часто апелювало до фольклору, що надавало йому жнгтствтверджувального характеру (наприклад, на Україні, в Словаччині). О. Морозов вказав на найважливіше завдання вивчення слов'янського барокко, яке полягає у встановленні стильових відповідностей і взає-

¹ Див. праці О. Державіної («Новопереведенные новеллы Великого Зердала». — В кн.: Польско-русские литературные связи. М., 1970, стор. 10—11); О. А. Морозова («Национальное своеобразие и проблема стилей». — «Русская литература», 1967, № 3) та ін.

моді літератури та інших видів мистецтва (архітектури, живопису, музики), що відображають спільні естетичні принципи і тенденції у розвитку стилю. Зокрема, на думку вченого, особливо важливим є вивчення емблематики слов'янського барокко.

В. К. Зайцев (Мінськ) у доповіді «Ідейний комплекс «гуманізм—реформація—контрреформація» в його єдності й протиріччях» на прикладі літератур Польщі, Чехії та Білорусії XVI—XVII ст. показав, що в надрах слов'янського Відродження, як і в європейського, чітко виявились два напрямки розвитку. Один, який представляли нечисленні мислителі, піднімав людство вгору, розширюючи його знання про навколишній світ. Другий напрямок обіцяв людині лише земні блага, повну свободу у виявленні інстинктів.

Гуманістичний зміст чеської, польської та білоруської культури в епоху феодално-католицької реакції був переосмислений, на думку В. Зайцева. Але сила цього гуманізму стала в історії фактором, що відбився у дальшому розвитку культури.

Проблемам давніх слов'янських літератур були присвячені виступи проф. О. Панченка (Ленінград), який говорив про культурно-естетичні ідеали у середньовічних слов'янських літературах. Доповідач дуже цікаво говорив про те, що в літературі східних і південних слов'ян сміх був під забороною. Це відзначали в XVII в. грецькі духівники.

Питанням типології ораторської прози X—XII ст. в Болгарії та на Русі присвятив свій виступ Ю. Бегунов (Ленінград).

В. І. Злиднєв (Москва) виступив з доповіддю «Літературні зв'язки як проблема суспільно-культурних взаємовідносин». Він наголосив на марксистському підході до проблеми порівняльного дослідження літератур, вказавши, що радянське літературознавство розглядає літературні зв'язки не ізольовано від соціальних і суспільно-культурних процесів, а в тісному зв'язку з ними.

Л. С. Кишкіч (Москва) торкнувся у своєму виступі питань національної своєрідності у зв'язку з порівняльним літературознавством.

Підсумкам й завданням порівняльного вивчення слов'янських літератур в російському літературознавстві за 1960—1970 рр. була присвячена доповідь проф. М. Кравцова (Москва). Аналогічні доповіді про стан українських досліджень зробив проф. Г. Д. Вервес (Київ), білоруських — проф. А. Мальдіс (Мінськ).

Проф. Кравцов говорив про широке порівняльне вивчення слов'янських літератур за минулі десять років, дав оцінку роботі симпозіумів та міжнародних з'їздів славістів, підкреслив, що останнім часом значно розширилося коло наукових проблем, звернув увагу на праці Д. Лихачова, І. Голєніщева-Кутузова, Д. Маркова, В. Злиднєва, К. Ровди та інших.

На думку проф. Кравцова, є ще чимало недоліків в роботі, які полягають у тому, що не завжди відрізняється просте співставлення від порівняльного дослідження. Порівняння проводиться подекуди лише в галузі ідейних та естетичних позицій письменників, мало уваги приділено вивченню літературних напрямків, стилів, жанрів. При розвитку типологічних подібностей не завжди з'ясовується їх відношення з дослідженням генетичного та історико-культурного характеру, які часто недооцінюються, тоді як слов'янські літератури близькі мовами й розвивались в умовах тісних взаємозв'язків.

Проф. Г. Д. Вервес зупинився у своїй доповіді на підсумках і перспективах порівняльного вивчення слов'янських літератур на Україні в 50—60-х роках. Він нагадував про заслуги І. Франка, О. Потебні, О. Білецького, М. Гудзія, М. Возняка, М. Рильського, І. Свенціцького та інших відомих дослідників, дав оцінку українських наукових видань («Міжслов'янські літературні взаємини», «Слов'янське літературознавство і фольклористика», «Українське слов'янознавство»). Г. Вервес наголосив на необхідності синтезу в слов'янознавчих дослідженнях й висловив сумнів, чи правомірно відділяти літературні контактні зв'язки та історико-генетичні від типологічних сходжень, оскільки порівняльне вивчення слов'янських літератур допускає і «зв'язки» і «типологію».

Про порівняльне дослідження слов'янських літератур білоруськими вченими йшла мова у виступі А. Мальдіса (Мінськ). Він назвав праці В. Гапової, В. Зайце-

ва, Е. Мартинової, О. Лойка та інших, відзначаючи, що ще ненаписані роботи про взаємозв'язки білоруської літератури з літературами західної Європи. Він відзначив, що дещо в цьому напрямі зробили Н. Лapidус, І. Семязон, Д. Факторович.

Значний інтерес викликала цікава й гостро побудована доповідь І. К. Горського (Москва) «Спадщина О. Веселовського і порівняльне вивчення слов'янських літератур». Вчений вказав, що Олександр Веселовський був найвидатнішим з представників дожовтневої академічної науки про літературу, тому критичне переосмислення методологічних принципів Веселовського є одним з важливих умов успішного розвитку нашого порівняльного літературознавства.

І. К. Горський звернув увагу на помилковість уявлень про Веселовського як про представника компаративізму в його негативному розумінні. Наводячи дві точки зору сучасних вчених на Веселовського, І. Горський нагадав думку В. Жирмунського про те, що радянські вчені повинні підняти прапор, який випав з рук великого вченого Веселовського. Прагнучи об'єктивно оцінити наукову спадщину Веселовського, І. Горський нагадає один з основних принципів цього вченого: «Скажіть мені, як народ жив, і я скажу вам, як він писав». Закінчуючи свій виступ, І. К. Горський сказав: «Якщо б над нами не тяготів одіозний образ Веселовського-компаративіста, то, можливо, у нас було б менше «відкриттів», але виграло б вивчення спадщини Веселовського».

Привернув увагу виступ А. Р. Волкова (Чернівці) «До теорії традиційних сюжетів». Доповідач доводив, що однією з форм літературних взаємозв'язків є запозичення. Різновидністю запозичень є т. зв. традиційні сюжети, вічні сюжети і образи. Далі доповідач розглянув долю традиційних запозичених сюжетів у драматургії ХХ сторіччя.

Проф. Н. І. Балашов (Москва) говорив про поняття системи зв'язків у порівняльному літературознавстві й вивченні слов'янських літератур.

К. І. Ровда говорив про «Слов'янську спільність і проблеми мистецтва». Він відмітив, що слов'янська ідея або ідея слов'янської єдності в період формування буржуазних націй мала вплив на розвиток мистецтва у слов'ян, й особливо на мистецтво слова. На думку К. Ровди, утопічність цієї ідеї визначала розвиток літератур в рамках романтизму. Слов'янські літератури того часу характеризуються перевагою ліричних жанрів, патетикою, риторичністю. Доповідач посилається на слова З. Неєдлі про те, що «ідея слов'янської взаємності, яка у багатьох відношеннях принесла багато користі, ускладнила наше уявлення про національне до такого ступеня, що в пору, коли Сметана почав у нас свою справу реформи, «національне» і «слов'янське» було одне і те ж».

Слов'янська спільність найбільш повно виявилася у творчості тих слов'янських художників, які талановито зображували життя свого народу в усій його соціальній складності й протиріччях. Ті слов'янські поети, які намагались втілити в своїх творах т. з. слов'янську ідею, завжди впадали в абстрактність і риторичність. З цим, на думку К. Ровди, зв'язані й недоліки кращого твору в цьому дусі «Дочки Слави» Я. Коллара. Цим характерні й твори російських слов'янофілів — Аксакова, Майкова, Тютчева, Хом'якова, присвячені слов'янській проблематиці.

Проблеми типології у порівняльному вивченні слов'янських літератур були порушені у виступах О. Ліпатова (Москва), В. Вітг, В. Гапової та інших. Зокрема, відома білоруська дослідниця В. Гапова цікаво прослідкувала окремі аспекти типологічної схожості польської та білоруської прози нашого часу на прикладі творчості польського письменника Юліана Кавальця та білоруського Кузьми Чорного. Обидва займаються проблемою села.

Український дослідник В. Шевчук (Київ) виступив з незвичайно цікавою доповіддю «Типологія сатиричних образів в західнослов'янських й східнослов'янських літературах». Він підвів широку теоретичну базу для свого дослідження, спираючись на праці В. Жирмунського, П. Беркова, М. Храпченка, Д. Маркова, І. Неупокоевої, Д. Дюрішина, М. Бакоша, Ф. Вольмана та інших. Вихідним фактичним матеріалом доповіді стали для В. Шевчука типологічні ряди й ланки, наприклад, ідея «вічного життя» у творах І. Франка, К. Чапека, Б. Шоу. В. Шевчук говорив про чапеківського робота як художній образ синтезу «духа часу» і соціальну обумовленість звернення

до ідеї цього образу в творах О. Толстого «Вунт машин», С. Кірсанова «Поема про робота» та ін.

«Світовим образам української літератури в контексті інших слов'янських літератур» приділила свою увагу І. Є. Журавська (Київ). Своєрідним в її виступі було трактування двоякого сенсу багатьох античних міфів у сучасній інтерпретації. Зокрема, дослідниця звернула увагу на чапеківську проблему використання досягнень науки в цілях війни і знищення її на трагедію Ікара у світі, який роздирають війна й капіталістичні протиріччя, називаючи, для прикладу, твори К. Бібла, В. Броневського, Б. Олійника, Віталія Коротича та інших.

М. Я. Гольберг (Дрогобич) виступив з темою «Проблеми вивчення взаємодії літератур і деякі питання психології творчості». Серйозний підхід М. Я. Гольберга до своєї теми викликав увагу і інтерес. Доповідач твердив, що при дослідженні генезису літературного твору важливо враховувати роль імпульсів, що йдуть від тих чи інших літературних традицій. Звертання до психології творчості, на думку дослідника, допомагає в розв'язанні питання про принципи класифікації літературних взаємодій. М. Гольберг закликав глибше вивчати специфіку творчих імпульсів, психологію художника. На його думку, не можна характеризувати структуру твору без уваги на те, хто його створив, бо це буде «літературознавство без емоціонального аромату».

В обговоренні виступили всі зарубіжні гості Москви. Професор Славомір Вольман висловив думку, що типологія — це один з можливих видів результатів порівняння, а не підхід, тому що завчасу ми не знаємо, що ми відкривемо: контакти, генетичні явища чи топологічні подібності. Чеський дослідник перестеріг перед зловживанням терміном «типологія». Він також зупинився на проблемі народу-посередника, на т. зв. ділянці мезології в літературознавстві.

У виступі проф. З. Баранського (Польща) прозвучала думка, що вже А. Міцкевич у своїх паризьких лекціях застосував порівняльний метод при вивченні слов'янських літератур. Польський учений говорив про сприйняття твору чужою літературою та про теоретичні праці в галузі порівняльного вивчення літератур в Польщі, яких у його країні ще мало.

Проф. М. Живанчевич, передаючи вітання від «Матиці Сербської», полемізував з точкою зору В. Злиднева, говорячи про контактні й типологічні прийоми дослідження й не погоджуючись з В. Злидним у тому, що мета цих прийомів різна.

Дуже цікавими були виступи проф. Ольшевського, проф. Ріхтера, проф. Цігенгайста (НДР) та ін.

Підбиваючи на пленарному засіданні підсумки роботи конференції, акад. М. П. Алексєєв підкреслив, що конференція займе важливе місце у роботі слов'янознавців, стане своєрідною підготовкою до VII Міжнародного з'їзду славістів, який відбудеться у Варшаві в 1973 році.

Закриваючи конференцію, Д. Ф. Марков наголосив, що вона ще раз ствердила принципи марксистського порівняльного вивчення літератур, протиставляючи буржуазному компаративізму історичний підхід до аналізованих явищ. Д. Марков звернув увагу на два аспекти досліджень, які, на його думку, не можна роз'єднувати, але слід розмежовувати, проте, розмежовуючи, відчувати їх взаємопроникання. Проф. Марков підкреслив, що думка про два типи досліджень знайшла відображення у багатьох доповідях. Сам Марков вірить і в типологію і у вивчення зв'язків, підкреслюючи, як він сказав, гідну подиву діалектику, — що є першою ознакою життєздатності мистецтва: загальне виявляється в найяскравіше виражених неповторних явищах.

На конференції була відзначена необхідність більш широко показати внесок слов'янських літератур у скарбницю світової літератури. Однією з важливих проблем у вивченні сучасної світової літератури слід вважати порівняльне вивчення слов'янських і неслов'янських соціалістичних літератур.

Закриваючи московську славістичну конференцію, Д. Ф. Марков закликав до співробітництва вчених соціалістичних країн.

О. І. ГРИБОВСЬКА

VIII УКРАЇНЬСЬКА СЛАВІСТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

21—24 жовтня 1971 року у Вінниці працювала VIII Українська славістична конференція, організована МВССО УРСР, АН УРСР, Українським комітетом славістів та Вінницьким державним педагогічним інститутом ім. М. Островського. Конференція була присвячена дослідженню української культури в її інтернаціональних зв'язках. Працювало 4 секції (історії, мовознавства, літературознавства, фольклору) та 5 підсекцій, на які було представлено 140 доповідей і наукових повідомлень.

Конференцію відкрив голова Українського комітету славістів, віце-президент АН УРСР, академік І. К. Білодід, який привітав учасників конференції і поставив завдання перед ученими-славістами в зв'язку з підготовкою до VII Міжнародного з'їзду славістів, що відбудеться в 1973 р. у Варшаві.

На пленарному засіданні з цікавою доповіддю про минуле і сучасне Вінничини виступив секретар Вінницького обкому КП України А. Ф. Олійник. Доктор історичних наук П. М. Калениченко (Київ) виголосив доповідь на тему «Культурне співробітництво Української РСР з країнами соціалістичної співдружності», в якій було всебічно проаналізовано форми й методи культурного співробітництва соціалістичних країн. Зокрема підкреслено, що конкретними проявами такого співробітництва є освіта, наука, художня література, мистецтво, преса, радіо, телебачення. У доповіді проф. Г. Д. Вервеса (Київ) йшлося про основні проблеми порівняльного вивчення слов'янських літератур. Серед найважливіших проблем, які чекають від літературознавців свого розв'язання, доповідач виділяє такі: 1) роль соціалістичних літератур в ідейному, інтелектуальному, моральному, етичному вихованні сучасника — активного будівника соціалізму і комунізму; 2) зростаюча популярність української літератури серед західного і південного слов'янства; 3) єдність національного й інтернаціонального в сучасному літературному процесі.

Завдання, що стоять перед ученими в галузі дослідження фольклору, були порушені в ґрунтовній доповіді М. І. Кравцова (Москва) «Слов'янський фольклор як мистецтво слова». Закінчилося пленарне засідання доповіддю В. Т. Коломісць (Київ) «Роль міжмовної взаємодії у процесі розвитку лексики слов'янських мов (післявоєнний період)».

У роботі секції історії взяли участь такі визначні вчені, як член-кореспондент АН УРСР, проф. Ф. П. Шевченко (Київ), доктор історичних наук І. М. Кулнич (Київ), проф. І. М. Гранчак (Ужгород). Член-кореспондент АН УРСР Ф. П. Шевченко виступив із цікавою доповіддю «Бойова єдність слов'янських добровольців на фронтах Іспанії» (1936—1939 рр.). Питання розвитку співробітництва робітничого класу УРСР з робітничим класом європейських соціалістичних країн у 1959—1965 рр. було висвітлено в доповіді С. О. Міщенко (Ужгород). Доктор історичних наук І. М. Кулнич (Київ) виголосив доповідь на тему «Культурне спілкування українського народу з народами неслов'янських соціалістичних країн (НДР, Угорщина, Румунія)». У виступі проф. І. М. Гранчака (Ужгород) йшлося про участь УРСР в радянсько-угорському науково-технічному співробітництві (1957—1970 рр.). Питання історичних зв'язків трудящих Польщі і Вінничини були порушені у виступах В. П. Волоника (Вінниця) «Участь трудящих поляків у боротьбі за владу Рад на Поділлі (1917—1920 рр.) та І. П. Пшука (Вінниця) «Історико-культурні зв'язки Вінничини і Польщі».

Значна увага була приділена висвітленню питання про роль окремих учених у дослідженні слов'янських народів. Заслугують на увагу такі доповіді: В. Г. Карасьов (Москва) — «Сербський публіцист Живоїн Жуйович про визвольну боротьбу трудящих Західної України 60-х років 19 ст.»; Г. В. Павленко (Ужгород) — «Роль І. Я. Франка в розвитку зв'язків між слов'янським і німецьким культурним світом»; А. Г. Зибіна (Київ) — «Академік А. Ю. Кримський про деякі питання історії народів арабського сходу»; Л. С. Мельничук (Івано-Франківськ). — «Битва під Віднем 1683 р. в оцінці І. Франка».

Доповіді й повідомлення в секції мовознавства групувались навколо проблем граматики, лексикології, історії слов'янського мовознавства та теорії перекладу.

Найбільша кількість наукових доповідей і повідомлень була присвячена дослідженню лексичної та граматичної структури слов'янських мов.

Предмет сконцентрованої уваги широкого кола дослідників становили питання лексичних взаємозв'язків слов'янських мов як закономірного і прогресивного процесу в розвитку їх словникового складу. Об'єкти дослідження були різноманітні: характеристика назв конкретних предметів, запозичення, омоніми, синоніми, урбоніми, термінологічна лексика на фоні лексичної системи слов'янських мов. Проф. П. П. Плющ (Київ) присвятив свою доповідь висвітленню актуальних питань дослідження українсько-білоруських і українсько-польських писемно-мовних зв'язків донаціонального періоду. Вчений відкрив перед дослідниками слов'янських мов широкі перспективи в галузі вивчення мов трьох братніх слов'янських народів. Вивчення лексики українських і білоруських пам'яток різних жанрів донаціонального періоду, питання про існування українсько-білоруського писемно-мовного койне, вивчення спільних рис у стилі мови співвідносних жанрів українського і польського письменства цього часу, вивчення історичної діалектології, питання про характер і сфери взаємовпливів української і польської мов — ось далек не повний перелік проблем, що чекають свого розв'язання. Доповідь проф. Й. О. Дзендзелівського (Ужгород) «Українські назви джерел на загальнослов'янському тлі» була зразком глибини лінгвістичного аналізу лексичного матеріалу. Проблемі міжслов'янських мовних контактів, що відбулися на запозиченнях з польської мови, які прийшли в українські діалекти, присвятив свою доповідь проф. Г. Ф. Шило (Дрогобич).

Досить цікаві доповіді Т. К. Черторизької (Київ) «Російсько-українські мовні контакти в галузі лексики» та А. І. Мамалиги (Київ) «Деякі питання розвитку лексико-семантичної системи української мови в порівнянні з іншими слов'янськими мовами» стосувались як загальних теоретичних проблем лексичної взаємодії, взаємопроникнення, об'єктивних критеріїв лексичних запозичень та доцільності їх вживання, так і висвітлювали цілий ряд суто лінгвістичних явищ. Зіставному вивченню лексичної омонімії російської та української мов присвятила свій виступ О. М. Барзилович (Київ). Доповідь М. М. Морозової (Москва) містила цікавий матеріал про урбоніми, їх природу, поширення, характер номінації та способи творення їх в українській і російській мовах. Загальний інтерес присутніх викликала цікава й емоційно викладена доповідь В. С. Семчицького (Київ) «Міжмовна ізосемія та семантичні запозичення українського походження в румунській мові».

Конкретному науковому аналізу термінологічної лексики слов'янських мов та дослідженню лексичних запозичень у мові окремих письменників присвятили свої доповіді проф. П. Д. Тимошенко (Київ) — «Назви житлових будівель в українській мові у порівнянні з іншими слов'янськими», Я. Ю. Вокалюк (Івано-Франківськ) — «Місце української народної медичної термінології у загальній системі слов'янської термінології», І. І. Дашук (Вінниця) — «Польські та сербські мовні елементи у творах Л. Українки». Про дослідження в галузі фразеології в українському та російському мовознавстві повідомила Н. А. Москаленко (Одеса), М. Т. Демський (Дрогобич) зупинився на розгляді українсько-білорусько-польських фразеологічних параделей.

Велику увагу дослідників слов'янських мов привернули проблеми словотвору. У доповіді проф. І. І. Ковалика (Львів) «Порівняльно-типологічне дослідження українського і серболужицького іменникового словотвору», яка була сприйнята усіма присутніми з великим інтересом, висвітлено загальнотеоретичні питання словотвору, обгрунтована доцільність і об'єктивна необхідність словотвору як неспоріднених, так і споріднених мов, висловлена потреба створення загальних моделей словотвору слов'янських мов та необхідність вивчення реалізації їх у кожній окремій слов'янській мові. Цікавою була доповідь М. Т. Доленка (Вінниця) «Про виникнення і розвиток основокладання в слов'янських мовах». Визначено дві лінії розвитку словоскладання в слов'янських мовах: 1) лінія поступового формування типів утворення складних слів на матеріалі слов'янських мов; 2) лінія урізноманітнення і удосконалення основокладання під впливом інших європейських мов. На порівняльному аналізі окремих словотворчих типів слов'янських мов зупинилися такі доповідачі: О. С. Шевчук (Донецьк) — «Структурно-семантичні особливості прикметників із суфіксом груп -т- в ук-

раїнській і російській мовах». В. В. Богачук (Київ) — «Вживання іменників із суфіксом -ищ- в російських і українських писемних пам'ятках 14—15 століть», М. М. Паночко (Дрогобич) — «Східнослов'янські словотворчі паралелі в спортивній термінологічній лексиці», І. Ф. Молдаван (Запоріжжя) — «Безсуфіксальний синкретико-флексійний спосіб словотворення іменників спільного роду в сучасних східнослов'янських мовах».

Історія подвійного західного відмінка в українській і російській мовах донаціонального періоду (на матеріалі творів Г. Сковороди і А. Радішева) була розкрита в доповіді І. Ф. Нелюбової (Вінниця), П. В. Попов (Вінниця) прочитав доповідь про вживання сполучника «а» в єдиному значенні в пам'ятках південно-західної Русі як результат впливу польської мови. В доповіді Н. П. Романової (Київ) йшлося про вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філологічній науці, а в доповіді О. Е. Ольшанського (Слов'янськ) — про значення праць А. І. Анастасьева і А. С. Будиловича для дослідження історичних змін морфологічної структури слова в російській та українській мовах. О. Д. Некрот (Луцьк) зупинився на аналізі неологізмів російського походження в лексиці чеської літературної мови ХІХ сторіччя.

Цікавим науковим дослідженням, що має значну практичну цінність в плані вироблення норм української та російської мов, була доповідь Н. Г. Чилікіної (Вінниця) «Особливості вживання прийменника «по» в російській та українській мовах». Доповідь Д. Д. Аврух (Вінниця) «Деякі спільні лінгвостилістичні особливості оповідань Чехова і Коцюбинського» являла інтерес в плані стилістичних досліджень.

Меншою кількістю доповідей був представлений синтаксис слов'янських мов. Висвітленню окремих питань синтаксису зіставлених мовних систем були присвячені доповіді: В. І. Добоша (Ужгород) «Із спостережень над українсько-словацькими синтаксичними паралелями» та П. Г. Горної (Вінниця) «Конструктивно-зумовлені ад'єктивні словосполучення з головним словом у формі вищого і найвищого ступенів порівняння в українській мові в зіставленні з російською». І. С. Хричкова (Вінниця) зробила спробу провести типологізацію окремих структурно-синтаксичних типів речень, що мають семантичну подібність, в українській та англійській мовах. У доповіді Н. Л. Іванницької (Вінниця) йшлося про реалізацію структурного ядра українського речення в російській та англійській мовах.

Мовні особливості перекладів у порівнянні з мовою оригіналу при умові тотожності змісту були темою таких доповідей: С. Д. Єрмакова (Вінниця) — «Про мову і стиль перекладів Л. Українки з «Книги пісень» Генріха Гейне», О. С. Юрченко (Харків) — «Поєми М. Некрасова в українських перекладах», М. В. Борщевська (Вінниця) — «Роман Р. Олдінгтона «Смерть героя» в російському перекладі». Проблема необхідності збереження основних структурних мовних відповідників в межах цілого абзацу в різних слов'янських мовах при перекладі творів з однієї мови на іншу знайшла висвітлення у доповіді Л. М. Лосевої (Одеса) «Збереження семантичної організації тексту оригіналу в перекладах з однієї слов'янської мови на іншу».

З літературознавчих проблем на засіданнях секції та двох підсекцій було виголошено й обговорено 32 наукові доповіді.

З доповідей, які були прочитані на засіданні секції літературознавства, заслуговують на особливу увагу такі: Л. С. Наливайко (Київ) — «Проблема народності української літератури в західноєвропейській критиці 19—20 ст.»; В. В. Коптілов (Київ) — «Співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в художньому перекладі»; В. Л. Микитась (Київ) — «Проти зарубіжних буржуазно-націоналістичних фальсифікацій інтернаціональних зв'язків української радянської літератури».

Основними напрямками наукових досліджень, представлених на засідання підсекції «Українська література 19 ст. і слов'янський світ», були: 1) українсько-російське літературне єднання; 2) контакти дожовтневої української й російської літератур з літературами Польщі та Чехословаччини; 3) українська література та літературний світ країн Західної Європи.

У доповіді доктора філологічних наук А. П. Коржупової (Вінниця) йшлося про популярність творчості видатного українського письменника Буковини Юрія Федьковича серед російського читача, що сприяло зміцненню творчих зв'язків прогресивних сил Західної України та Росії у боротьбі проти консерватизму і реакції. Процес єднання

української й російської дожовтневих літератур знайшов висвітлення в доповідях: М. Ф. Присяжнюка (Вінниця) «Майстерність психологічного аналізу в повісті П. Мирного «Лихі люди» і традиції російської реалістичної літератури»; П. К. Кисельова (Житомир) «Українські мотиви в творчості К. Ф. Рилєєва»; Л. П. Семенової (с. Донешьке, Донецька обл.) «Єднання української і російської літератури (на матеріалі прози М. Вовчка російською мовою)». Ю. Л. Булаховська (Київ) провела цікаве спостереження над типологією стилю на матеріалі творів Е. Ожешко і української прози 30—90-х років XIX сторіччя. Про умови поширення польського історичного роману на Україні та про історію дослідження його літературознавцями України йшлося в доповіді Г. П. Соколянської (Одеса). Зв'язок українських та російських культурних діячів XIX ст. з культурними діячами Чехословаччини був об'єктом дослідження К. І. Криль (Дрогобич) «Нагаля Кобринська у зв'язках з чеськими діячами культури» та В. В. Твардовського (Івано-Франківськ) «Літературні й культурно-промислові взаємини «Руської трійці» з передовими чеськими діячами в 30—40-х роках XIX ст.».

У зв'язку з питанням про значення балканських подій 70—80-х років XIX ст. для розвитку і зміцнення українсько-південнослов'янських суспільно-політичних, культурних і літературних зв'язків цікаве дослідження провів М. Я. Гольберг (Дрогобич). У своєму виступі вчений зупинився на відображенні визвольної боротьби південних слов'ян у творчості Ю. Федьковича.

На засіданні підсекції «Проблеми перекладацького мистецтва» було заслухано та обговорено 6 доповідей. Проблемам перекладацького мистецтва окремих авторів були присвячені доповіді Є. М. Прісовського (Одеса) — «Л. Первомайський — перекладач слов'янської балади», Н. М. Бажана (Київ) — «М. Коцюбинський — перекладач І. Франка на російську мову». Об'єктом дослідження В. Т. Полека (Івано-Франківськ) були твори І. П. Котляревського в словацьких перекладах, Л. В. Красової (Харків) — поема О. Блока «Дванадцять» у перекладах Василя Блакитного, В. А. Лавренова (Чернівці) — балада Христо Ботева «Хаджі Дімітр» у російських і українських перекладах. Л. І. Барабаш (Київ) зупинився на проблемах перекладів української драматургії в соціалістичних слов'янських країнах.

Роботою секції фольклористики керували проф. М. І. Кравцов (Москва) та доктор філологічних наук А. П. Коржупова (Вінниця). Відкрила секцію В. А. Юзвенко (Київ) доповіддю «Методологічні основи вивчення міжслов'янських фольклорних зв'язків». Доповідачка підкреслила, що вивчення фольклорних взаємин — це шлях до розкриття історії, сучасного стану і перспектив розвитку народної творчості, її національної специфіки та інтернаціонального змісту. Констатуючи досягнення у вирішенні важливих проблем методології і теорії міжслов'янських фольклорних зв'язків, було відзначено ряд проблем, що чекають свого розв'язання.

Питання, що їх порушили дослідники слов'янського фольклору, були різноманітними. Хоч, правда, виділяються такі напрямки: 1) дослідження жанрової спільності у фольклористиці різних слов'янських народів; 2) взаємозв'язок фольклору з літературним процесом; 3) проблеми стилю, образу в слов'янському фольклорі; 4) міжслов'янські контакти в галузі розвитку фольклору. Національну специфіку та міжслов'янську спорідненість окремих жанрів усної народної творчості було розкрито у виступах: Ю. З. Круть (Київ) — «Українська жнивварська пісня у міжслов'янських зв'язках», М. М. Гайдай (Київ) — «Українська народна балада в її взаємозв'язках з іншими жанрами фольклору східних і західних слов'ян»; А. В. Кулагіна (Москва) — «Сюжетно-тематична спільність східнослов'янських балад»; Н. С. Шумада (Київ) — «Ідейно-естетична спорідненість української та болгарської епічної пісенності», Л. Г. Барак (Уфа) — «Взаємозв'язки українських, російських і білоруських фантастичних казок». Про безпосередній зв'язок фольклору з літературним процесом йшлося в доповідях Н. Х. Копистянської (Львів) «Роль українського фольклору в творах Ольбрахта», Д. Б. Кацнельсона (Дрогобич) «Мотиви української народної поезії в творчості Юліуша Словацького», І. Ф. Осляк (Житомир) «Мотиви сербського фольклору в творчості Л. Українки», Л. М. Висоцької (Слов'янськ) «Взаємозв'язок народної творчості і літератури на прикладах фронтової пародії періоду Великої Вітчизняної війни».

Загальні теоретичні проблеми літератури, що постають на фоні вивчення слов'янського фольклору, викликали значний інтерес учених, про що свідчать такі доповіді: В. М. Скрипка (Київ) — «Проблема вивчення стилю в слов'янській фольклористиці», В. А. Ліриченко (Київ) — «Роль образу в ідейно-художній системі фольклору», Л. І. Астаф'єва (Москва) — «Символіка східно-слов'янських народних любовних пісень». Окремі питання загальної великої проблеми міжслов'янських контактів у галузі розвитку фольклору були порушені в доповідях: Т. П. Рудої (Київ) «Нові дані про зв'язки І. Франка з слов'янською фольклористикою», Ю. М. Цветкової (Київ) «З історії українсько-російських фольклористичних зв'язків», З. Є. Болтарович (Львів) «Українсько-польські наукові зв'язки в ділянці етнографії», М. В. Гуць (Київ) «Українські переклади сербохорватських пісень», А. М. Гулак (Ніжин) «Україна і український фольклор в статтях і художніх творах В. І. Даля».

Досить активно і по-діловому пройшло обговорення доповідей, про що свідчили звіти керівників секцій на заключному засіданні конференції. Було підкреслено, що переважна більшість доповідей і повідомлень відзначалися багатоаспектністю та актуальністю досліджуваних проблем, глибиною наукового аналізу. Конференція була відповіддю вчених-славистів на рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, в яких, зокрема, йдеться про духовну взаємодію і взаємозбагачення слов'янських народів у їх спільній боротьбі за утвердження і дальший розвиток соціалістичної культури.

Н. А. ІВАНИЦЬКА

МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР

За ініціативою Ленінградського університету ім. А. Жданова 28—30 вересня 1971 р. відбувся міжвузівський науково-методичний семінар викладачів слов'янських мов та літератур. В його роботі взяли участь понад сто вчених мовознавців і літературознавців. На семінарі були представники з 34 міст нашої країни.

Семінар відкрився пленарним засіданням. Першим виступив завідувач кафедри загального мовознавства проф. Ю. С. Маслов (Ленінград) з доповіддю «До проблеми морфологічної структури слова у слов'янських мовах». Завідувач кафедри слов'янського фольклору проф. М. І. Кравцов (Москва) виголосив доповідь «Про викладання слов'янського фольклору». Він підкреслив важливість пізнавальної функції фольклору, поділився своїм багатолітнім досвідом викладання цього предмета в університеті. На його думку, курс слов'янського фольклору слід читати як порівняльний, даючи загальні теоретичні положення і зупиняючись на чільних питаннях, таких як: 1. Фольклор як мистецтво слова; 2. Слов'янський фольклор; 3. Фольклор та історія народу; 4. Обрядовий фольклор у слов'ян; 5. Прозові жанри фольклору та ін. На думку вченого, в курсі слов'янського фольклору повинен бути розділ історіографії.

Цікавою була думка про необхідність участі фольклорознавців у фестивалях пісні, що відбуваються у Варні, Сопоті та інших містах, бо з таких фестивалів наша молодь часто одержує інформацію про фольклор у спотвореному вигляді.

Проф. Мінського університету А. Г. Супрун у доповіді «Місце курсу інослов'янської мови в системі підготовки спеціалістів східнослов'янських мов» висловив справедливу думку про те, що важко уявити собі сучасного доброго спеціаліста з російської чи української мов, який не володіє жодною іншою живою слов'янською мовою. Він наголосив на глибокому вивченні порівняльної граматики як необхідної бази для загальної мовознавчої орієнтації.

Доц. Дмитрів П. А. (Ленінград) порушив питання методики викладання слов'янських мов. Він нагадав, що студенти сприймають іноземні мови через призму рідної мови і звернув увагу на метод усного навчання, який використовують, зокрема, югославські вчені.

Проф. В. І. Кодухов (Ленінград) мав доповідь на тему «Метод співставлення у вивченні слов'янських мов».

На семінарі працювали три секції: літературознавча, секція теоретичних аспектів викладання слов'янських мов і секція методики викладання слов'янських мов.

На засіданнях секції теоретичних аспектів заслухано чимало цікавих доповідей. Проф. А. В. Федоров виступив на тему «Місце теорії та практики перекладу в ряді філологічних дисциплін». Він нагадав, що переклад як навчальна дисципліна явно недооцінювана наприкінці 40-х років нашого століття. Вважалося навіть, що цей предмет може викладати навіть не дуже кваліфікований викладач. В наш час у всьому світі теорія перекладу набула визнання як самостійна дисципліна.

В. І. Собишнікова (Воронеж) виступила з доповіддю «Використання певних слов'янських мов при вивченні синтаксису російської мови». О. К. Власов (Душанбе) поділився думками про роль вивчення слов'янських мов у розвитку лінгвістичного мислення студентів. Що таке лінгвістичне мислення? На це питання важче відповісти, ніж на питання, що таке математичне мислення. Сучасна лінгвістика, на думку доповідача, являє собою дуже складний процес. Сучасний період розвитку науки про мову має три особливості: 1. Мова стає предметом вивчення багатьох наук (лінгвістична філософія, математична лінгвістика, психолінгвістика); 2. Нові напрямки у мовознавстві розсувають границі того, що раніше вважалося специфікою лінгвістики (структура, система, зв'язок з точними науками, стирання граней між лінгвістикою і літературознавством, неоромантизм стирає границі між лінгвістикою та філософією); 3. Особливість полягає в тому, що змінюється система вивчення лінгвістичної науки, застосовується синтетичний підхід, а не установка на те, що одне виключає інше. Суперечка про те, де закінчується літературознавство, а починається лінгвістика, втрачає свій сенс.

П. С. Сигалов (Тарту) поділився своїм досвідом та спостереженнями щодо питань порівняльно-історичного мовознавства у практичному викладанні польської мови. Він звернув увагу на цінність журналів «Славія Орієнталіс» та «Снзник російскій», які виходять в ПНР, і нагадав, що проблема навчання, методики викладання слов'янських мов ще не розв'язана. Метод навчання слов'янської мови слов'ян мусить бути інший, ніж метод, скажімо, викладання слов'янам французької чи іншої іноземної мови. На думку П. С. Сигалова, слід систематично й часто посылати викладачів в соціалістичні країни, мови яких вони викладають.

Проф. О. Н. Савченко (Ростов-на-Дону) виступив на тему «Про факультативний курс «Вступу до слов'янської філології» на російському відділі». На його думку, філолог-русист повинен мати поняття про слов'янські мови та літератури, про історію, культуру та мистецтво слов'ян. З дозволу ректорату Ростовського університету такий курс там читається 3 семестри (80 годин).

Представник Самарканда Ю. П. Гольцекер зупинився на деяких актуальних проблемах перекладу близьких мов. Зокрема, він порушив питання про переклад андронімічних польських прізвищ, які не мають аналогії в російській антропонімії. Вони не несуть для російського читача ніякої інформації про родніші відносини героїв (Міцкевичова, Міцкевичувна, Заремба, Зарембіна, Скубала, Скубалаєнка, Мнішек, Мнішкова, Мнішкувна).

На засіданнях літературознавчої секції заслухано понад десять доповідей. Завідувач секцією слов'янської літератури та балканістики в Ін-ті слов'янознавства С. В. Нікольський (Москва) виступив на тему «Загальноєвропейські аспекти літературного процесу у слов'янських країнах». Доктор філологічних наук О. З. Цибенко зупинилась на проблемі національної своєрідності слов'янських літератур у загальному курсі їх історії, наголосила, що досі мало розроблене питання про національну специфіку та її вплив, що треба створити загальний курс слов'янських літератур.

Т. Я. Грінфельд-Зігурс (Ленінград) вела мову про викладання слов'янських літератур в курсі літератури народів СРСР.

П. С. Демкова (Ленінград) мала доповідь на тему «Про взаємозв'язки слов'янських літератур в курсі давньої російської літератури». На її думку, слід відновити викладання палеографії для русистів та славистів, а також видати антологію, куди увійшли б видатні твори середньовічної слов'янської літератури.

Цікаві думки висловив чл.-кор. АН СРСР Б. Г. Реїзова (Ленінград) у доповіді «Місце слов'янських літератур в курсі зарубіжних літератур на відділах західноєв-

ропейських мов та літератур». Він вважає, що слов'янську літературу треба виділити в окремий курс.

Своїм досвідом викладання слов'янських літератур поділилася В. М. Тимофєєва (Мінськ). В. Б. Оболевич (Ленінград) розповів про слов'янські літератури в програмах і посібниках вузів. Він підкреслив, що мало вивчаються давні слов'янські літератури, запропонував створити всесоюзний філологічний журнал «Слов'янська філологія», де друкувалися б полемічні статті, огляди тощо.

І. М. Порочкіна (Ленінград) розповіла про досвід читання курсу історії слов'янських літератур на російському відділенні Ленінградського університету. Мета цього курсу — з'ясувати передусім типологію, взаємозв'язки.

Заключне пленарне засідання підбило підсумки методичного семінару. На ньому виступили доц. Г. І. Софронов з темою «Про викладання слов'янських мов та літератур у вузах СРСР». Він вказав, що з 51 університету у 34-х ведеться викладання слов'янських мов (польської у 28-и, чеської у 16-и, болгарської у 16-и, сербської — у 6-и і македонської в 1-у).

На пленарному заключному засіданні виступив акад. М. П. Алексєєв, голова Комітету славистів (Москва), який саме прибув з Парижа, де брав участь у XIII Пленумі славистів, що був присвячений підготовці до чергового з'їзду славистів (Варшава, 1973). У роботі паризького пленуму брало участь 30 вчених з 63 країн. Це підтверджує велику увагу філологів світу до слов'янознавства.

На семінарі наголошено, що слід добиватись створення єдиного методичного центру викладання слов'янських мов та літератур. Кафедрам слов'янської філології рекомендовано систематично проводити методичні симпозиуми. Звернуто увагу на те, що треба виробляти більше посібників та підручників з слов'янських літератур.

Семінар виявився дуже своєчасним, потрібним. Вчені були вдячні Ленінградському університетові за його організацію.

О. Г.

МІЖВУЗІВСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ

Вагомий вклад у справу дружби та співробітництва між народами вносять учені. Плідність такої дружби засвідчують, зокрема, взаємозв'язки між Дрогобицьким педагогічним інститутом ім. І. Франка та Вищою педагогічною школою міста Жешува. Між цими двома вузами вже не один рік ведеться обмін науковими працями, досвідом підготовки педагогічних кадрів.

26—27 квітня 1971 р. у Дрогобицькому педінституті вчені двох вузів зібралися на наукову конференцію з питань культурних зв'язків. Конференцію відкрив вступним словом ректор Дрогобицького педінституту доцент В. П. Чорній. Він наголосив на тому, що робітники, вчені, працівники мистецтва обох міст зв'язані між собою міцними узами співробітництва.

У конференції взяли участь вчені Дрогобицького педінституту і гості з Польської Народної Республіки доктор М. Куплевський і магістр Р. Радюк. Усього було заслухано й обговорено 17 доповідей і повідомлень.

Доцент Л. Г. Байк виступив на тему боротьби українських і польських прогресивних сил Галичини за демократизацію школи (кінець XIX—поч. XX ст. ст.). З великим інтересом вислухано доповіді гостей — доктора М. Куплевського «Іван Франко як критик польської літератури», магістра Р. Радюк про єднання прогресивних польських та українських літературних сил в Галичині (1910—1920 рр.). Кандидат філологічних наук З. П. Гузар трактував питання про «Польські персонажі в творах Івана Франка».

Значну увагу наших дослідників привертає проблема взаємозв'язку і взаємодії слов'янських літературних і культурних процесів. Окремі аспекти цієї проблеми були висвітлені в доповідях, з якими виступали доценти М. Я. Гольберг «Адам Міцкевич, Амвросій Метлинський і сербська народна пісня», М. Я. Шалата «Гулак-Артемівський

і польська література», Я. Л. Сорокер «Сергій Прокоф'єв і польські музиканти», викладач К. А. Кріль «Зв'язки Н. І. Кобринської з прогресивними діячами Польщі».

Проблемі перекладу були присвячені доповіді доцентів Л. В. Краснової «Перший польський переклад поеми Олександра Блока «Тванадцять» К. Вінавера», Д. Б. Кацнельсон «Твори О. І. Герцена у польській пресі 1861—1863 рр. і в рукописних копіях повстанців», кандидата філологічних наук Н. Д. Давиденко «Переклади Лесі Українки з польської мови».

Увага мовознавців була сконцентрована на дослідженні українсько-польських зв'язків у діалектології (професор Г. Ф. Шило), в лексиці (канд. філол. наук К. О. Яскевич), у фразеології (доц. М. Т. Демський) та спортивній термінології (викл. М. М. Паночко).

З цікавим повідомленням «До питання про творчість Тадеуша Маєрського» виступила викладач музично-педагогічного факультету У. Л. Ратальська.

Міжвузівська конференція, як відзначалося на підсумкову засіданні, відбулася на високому теоретико-методологічному рівні, в теплій і дружній атмосфері.

Польські друзі побували на всіх кафедрах філологічного факультету, в студентських гуртожитках, цікавились навчально-методичною та ідейно-виховною роботою, відвідали інститутський клуб інтернаціональної дружби, побували в селі Івана Франка.

М. М. ПАНОЧКО

МИХАЙЛО ЙОСИПОВИЧ ОНИШКЕВИЧ

Радянська славістика зазнала великої й болючої втрати: 13 лютого 1971 року відійшов з її рядів один з провідних діячів — в. о. професора кафедри слов'янської філології Львівського ордену Леніна державного університету імені Івана Франка доктор філологічних наук Михайло Йосипович Онішкевич. Перестало битися серце прекрасної, благородної, щирої й чесною людини, вірного товариша, гідного подиву ерудита, глибокого науковця.

Михайло Йосипович Онішкевич — виходець з бідної селянської сім'ї, що проживала в мальовничому підгірському селі Бісковичі Самбірського району Львівської області. Не встиг він закінчити третій клас початкової школи, як довелося йому евакуюватися з рідного села. Рятуючись від австро-угорського терору, сім'я Онішкевичів в 1915 році подалась слідом за російською армією в Київ, а згодом в Ростов-на-Дону. Там Михайло Йосипович закінчив перший клас гімназії. У 1918 році Онішкевичі повертаються в рідне село. Михайло Йосипович продовжує навчання в самбірській гімназії. Та нелегко було бідному селянському синові здобувати в ті часи середню освіту. Він дає приватні уроки відстаючим учням, наймається на різну фізичну роботу, щоб тільки заробити собі на прожиток. У 1927 році Михайло Йосипович успішно закінчив самбірську гімназію і вступив до Львівського університету. Тут він старанно вивчає польську мову й літературу та інші слов'янські філологічні дисципліни. Водночас доводиться заробляти на своє утримання, бо батьки неспроможні матеріально допомогти синові. Знову стає корепетитором, викладає російську мову в бурсі Ставропігійського інституту у Львові. У зв'язку з цими важкими обставинами Михайло Йосипович закінчив університет шойно в 1933 році, а диплом магістра польської філології одержує в 1935 році. Його магістерська робота «Говірка села Бісковичі» була оцінена на відмінно.

В умовах польської буржуазної республіки нелегко було українцеві знайти відповідну роботу. Шойно в 1937 році Михайлу Йосиповичеві вдалось одержати посаду за своєю улюбленою спеціальністю. Він став т. зв. безплатним практикантом в XII гімназії у Львові. І знову молодий, надзвичайно здібний спеціаліст змушений був одночасно виконувати підрядну, часто чорну роботу, бо основна праця, хоч і улюблена, не давала йому засобів до прожиття. І так було аж до 1939 року.

У звільненому Львові Михайло Йосипович спершу працював секретарем у редакції «Крокодила», а згодом вчителем російської й української мов в середніх шко-

лах Львова. А в січні 1940 року збулась давня мрія: його зараховано викладачем російської мови у радянському Львівському університеті. Та німецька окупація перервала його викладацьку роботу у вузі.

У жовтні 1945 року перед М. Й. Онишкевичем вдруге гостинно відкрились двері радянського університету і він стає викладачем кафедри слов'янської філології, яку тоді очолював відомий славіст і мистецтвознавець Іларіон Семенович Свенціцький. Михайло Йосипович з великим ентузіазмом працює на педагогічній ниві, виховуючи молодих спеціалістів-філологів (викладає польську мову, її історію, порівняльну граматику, старослов'янську мову).

Як молодого здібного славіста, його запрошує на роботу і Львівське відділення Інституту мовознавства АН УРСР, де працює за сумісництвом в 1945—1947 рр. на посаді молодшого наукового співробітника. Однак педагогічна й наукова робота в університеті повністю його адсорбує, і він покидає цю роботу за сумісництвом, хоч ділових контактів з Інститутом мовознавства не перериває, збирає матеріали для діалектного атласу України.

У 1949 році М. Й. Онишкевич захистив дисертацію «Звуки польської мови XII—XVI століть» і здобув ступінь кандидата філологічних наук, а незабаром йому присвоєно звання доцента кафедри слов'янської філології.

В 1968 році Михайло Йосипович захищає докторську дисертацію «Нариси з лексикографії і лексикології Бойківщини за даними словника бойківського діалекту». 14 листопада 1969 р. йому присвоєно вчений ступінь доктора філологічних наук. З 29 квітня 1970 р. М. Й. Онишкевич працює вже на посаді професора кафедри слов'янської філології.

Перелік лекційних дисциплін, які довелося читати Михайлу Йосиповичу, довгий. Це різні ділянки сучасної польської мови (фонетика, орфоепія, фонологія, морфологія, словотвір, синтаксис, стилістика, лексика й фразеологія, орфографія), а також її історія, діалектологія, історична граматики, порівняльна граматики слов'янських мов і старослов'янська мова. Він не тільки самостійно підготував такі різноманітні й широкі за своїм об'ємом курси, але й сам склав для окремих дисциплін чимало програм, які були затверджені Міністерством вищої та середньої спеціальної освіти СРСР для всіх кафедр славістики в нашій країні. Лекції Михайла Йосиповича відзначалися високим ідейно-теоретичним рівнем, суворюю логікою побудови. Особливого повабу надавала їм високоінтелектуальна особистість лектора, його велика внутрішня культура.

Багато учнів Михайла Йосиповича мають вже вчений ступінь та звання і працюють у різних вузах й академічних інститутах нашої країни (у Львові, Києві, Чернівцях, Дрогобичі, Луцьку, Казані, Самарканді та в інших містах). Чималий загін їх працює перекладачами у різних філіалах «Інтуристу», а також вчителями у польських та українських школах. Всі вони згадують з любов'ю і вдячністю свого вчителя.

Михайло Йосипович активно вкочувався і в громадську роботу. Виступав перед населенням з доповідями, був членом правління Товариства радянсько-польської дружби.

З 1956 по 1968 рік Михайло Йосипович Онишкевич керував кафедрою слов'янської філології. Як завідуючий кафедрою він не лише дбав про високий рівень навчального процесу, але турбувався й про науковий ріст своїх кадрів, виступав з доповідями в Москві, Ленінграді, Києві, Харкові, Ужгороді й інших наукових центрах нашої країни.

Михайло Йосипович редагував різні збірники: «Питання слов'янського мовознавства», «Питання слов'янської філології», «Слов'янське літературне єднання» й інші. Редагував також таку капітальну роботу, як двотомний «Польсько-український словник», складений Львівським філіалом Інституту мовознавства АН УРСР, а також підручник доц. К. К. Трофимовича «Практикум з порівняльної граматики» та багато інших наукових робіт.

Особиста наукова спадщина Михайла Йосиповича Онишкевича велика й багатогранна. Здібний науковець, прекрасний знавець багатьох мов (крім російської та української, він добре володів польською, чеською, німецькою, французькою мовами, знав латину й греку; обізнаний був з англійською, румунською і всіма слов'янськими

мовами), він мав змогу свої наукові роботи базувати на глибокому, всебічному порівняльному аналізі, торкатись різних ділянок мовознавства, а також літератури.

Більшість статей Михайла Йосиповича присвячена вивченню і науковому дослідженню міжслов'янських мовних зв'язків, а також контактам слов'янських мов з неслов'янськими. Назвемо тут хоч деякі характерні праці вченого: «Слова східнослов'янського походження в польській мові» («Питання слов'янського мовознавства», кн. 4, 1955), «Словацько-українські мовні зв'язки» («Питання слов'янського мовознавства», 1962), «Діалектизми (полонізми й бойкізми) та їх коментування в 20-томнику творів І. Франка» (Іван Франко. Статті і матеріали, збірник XI, Львів, 1964), «Румунські елементи в українській мові», «Українсько-південнослов'янські мовні зв'язки» та ряд інших.

Чільне місце займають наукові роботи про польську мову, переважно про її фонетичний склад та лексику. Це перш за все кандидатська дисертація Михайла Йосиповича «Звуки польської мови XII—XVI ст.» та статті: «Абревіатури польської мови та способи їх наголошування» («Питання слов'янського мовознавства», кн. 3, 1953), «Збіг проривних та щільних у польській мові» («Питання слов'янського мовознавства», кн. 5, 1968) та інші.

Перші, ще довоєнні, праці Михайла Йосиповича присвячені староруській та російській мовам і літературам: «Слово о полку Игореве на Галицкой Руси», (Львів, 1935), «Русские и их язык в «Золотой свободе» Коссака-Щуцкой» (Львів, 1936), «М. Горький» (Львів, 1936). Є в нього також статті про таких класиків польської літератури, як Міцкевич та Конопніцька (див.: «Славяне», 1955, № 9).

Наукові й педагогічні досягнення своєї кафедри Михайло Йосипович висвітлив у таких статтях, як «Кафедра слов'янської філології Львівського університету (1939—1962)» («Питання слов'янського мовознавства» кн. 9, 1963), «Історія полоністики у Львівському університеті», «І. С. Свенціцький як діалектолог» («Питання слов'янського мовознавства», кн. 5, 1958).

Найбільше сили й енергії, чверть віку свого життя присвятив Михайло Йосипович дослідженню бойківського діалекту — одного з найстаріших та найархаїчніших українських діалектів. Уродженець Бойківщини, що змалку говорив цим діалектом, закоханий в народ, його пісні, казки, звичаї, а також в мальовничу, казково-гарну природу свого рідного краю, з великою любов'ю й ентузіазмом взявся він за дослідження і увіковічення в своїх наукових працях мови жителів Бойківщини.

В пору своєї відпустки Михайло Йосипович кожного літа вирушав у лінгвістичні мандри по Бойківщині. Найчастіше пішки, з олівцем, а іноді з магнітофоном у руках мандрував він з села в село в найбільш віддалені куточки цього гірського краю і збирав цінні перлини його мови. Брав він також участь у кількохнадцятьох діалектологічних експедиціях для збирання матеріалів для діалектологічного атласу України, під час яких нагромаджував матеріал і для своїх наукових студій.

Весь свій вільний від педагогічної роботи час Михайло Йосипович відводив науковому осмисленню й опрацюванню зібраного матеріалу. Одна за одною з'являються його статті: «Російські лексичні елементи та паралелі в говірках Бойківщини до і після Жовтня» («Вісник ЛДУ», Львів, 1968), «Словник та словнички бойківських говірок» («Вісник ЛДУ», вип. 4, 1966), статті про германізми, румунізми, словакізми, мадяризи і т. ін. в бойківському діалекті (докладніше див. список опублікованих робіт у авторефераті докторської дисертації Михайла Йосиповича). Як вже згадувалось, дослідженню мови бойків була присвячена його магістерська робота «Говір села Бісковичі». З метою докладного дослідження й належного збирання діалектологічного матеріалу Михайло Йосипович склав спеціальну програму.

Завершенням наукового дослідження бойківського діалекту була захищена в 1968 році докторська дисертація Михайла Йосиповича «Нариси по лексикографії і лексикології Бойківщини за даними словника бойківського діалекту». Це подиву гідний підсумок колосальної праці, таланту й великої ерудиції вченого. Перша частина дослідження (485 сторінок машинопису) має теоретичний характер. Це глибинний синтез даної проблеми. Друга частина дисертації — диференційний словник бойківського діалекту (LIX + 1467 сторінок машинопису). У ньому згромаджено в єдине ціле колосальне лексичне багатство цього своєрідного, цікавого для наукового досліду

діалекту української мови і вказано на його фонетичні, морфологічні, синтаксичні, словотворчі, семантичні, лексичні та фразеологічні властивості. Зібрано лексику з 220 населених пунктів Бойківщини, 25 з яких обстежив сам автор.

Високу оцінку цього єдиного в своєму роді на Україні наукового дослідження дали не лише офіційні опоненти дисертації — проф. П. О. Дзендзелівський, проф. І. І. Ковалик і проф. С. П. Самійленко, але й акад. В. В. Виноградов та старший науковий співробітник Інституту слов'янознавства в Москві М. І. Толстой. Вони вважають «Словник» унікальною і надзвичайно важливою роботою, якій немає рівних у слов'янській діалектній лексикографії і яка увійде в золотий фонд україністики. З нього буде черпати матеріал не одне покоління дослідників. Акад. В. В. Виноградов підкреслив, що словник М. Й. Онишкевича, зразковий і новаторський за своїм виконанням, є дуже цінним для вирішення ряду питань та завдань, які стають перед сучасним слов'янським мовознавством, що він робить честь не тільки нашому упівверситетові, де він викопаний, але й усій радянській науці. Всі наші авторитетні вчені схиляються до думки, що словник цей обов'язково повинен вийти друком.

Творчий шлях незабутнього Михайла Йосиповича можна порівняти до пелегкої стежки мандрівника-альпініста, що безупинно прямує на малодоступні горді вершини. У зеніті творчих сил раптом обірвалося його життя.

Відходить від нас людина, та не вмирає її людяність, а її праця-подвиг перетворюється у монумент з рисами вічності. Спогад про Михайла Йосиповича Онишкевича, що чудову, розумну людину, назавжди залишиться у нашій пам'яті.

Г. К. ЛАСТОВЕЦЬКА

НАШІ АВТОРИ

АНДЕЛ В. П. — викладач кафедри слов'янської філології Львівського університету.
БАХМАТ К. П. — науковий співпрацівник кафедри історії зарубіжних соціалістичних країн південних і західних слов'ян Київського університету.

ВОЛКОВ А. Р. — доцент кафедри російської літератури Чернівецького університету.
В'ЯЛОВА С. О. — науковий співпрацівник Музею історії релігії та атеїзму (Ленінград).

ГОРЕЦЬКИЙ А. В. — молодший науковий співпрацівник Інституту літератури АН УРСР (Київ).

ГРИБОВСЬКА О. І. — доцент кафедри слов'янської філології Львівського університету.

ДЕНИСЮК І. О. — доцент кафедри української літератури Львівського університету.
ІВАНИЦЬКА Н. Л. — в. о. доцента кафедри української мови Вінницького педагогічного інституту.

КИРШОВА М. П. — асистент кафедри слов'янської філології Московського університету.

ЛАСТОВЕЦЬКА Г. К. — доцент кафедри слов'янської філології Львівського університету.

ЛЕЩЕНКО П. Я. — зав. кафедрою, доцент Ровенського педагогічного інституту.

ЛОТКО Едвард — доцент Оломоуцького університету (ЧССР).

ЛЮБИМСЬКИЙ Л. О. — ст. викладач Львівського вищого військово-політичного училища.

НЕФЕДОВ І. М. — ст. викладач кафедри загальної історії Луцького педагогічного інституту.

НІСОНСЬКИЙ П. Г. — зав. кафедрою української літератури, доцент Івано-Франківського педагогічного інституту.

ОХРИМЕНКО О. Г. — доцент Гомельського університету.

ПОЛЄК В. Т. — ст. бібліограф Івано-Франківського педагогічного інституту.

ТРОФИМОВИЧ К. К. — зав. кафедрою слов'янської філології, доцент Львівського університету.

З М І С Т

СТАТТІ

А. Р. Волков (<i>Чернівці</i>). Театральна двоплановість у драматургії К. Чапека	3
О. Г. Охріменко (<i>Гомель</i>) І. П. Котляревський і зарубіжні слов'янські літератури	11
І. М. Нефедов (<i>Луцьк</i>). Про поетичну спадщину Юліана Госляра	21
М. П. Киршова (<i>Москва</i>). Іменики з суфіксом <i>-ште</i> в сербохорватській мові	34
А. В. Горецький (<i>Київ</i>). З джерел народного життя	46
Е. Лотко (<i>Оломоуц, ЧССР</i>). Модальні прикметники на <i>-(i)teplý</i> і заперечення в чеській мові	55

ПОВІДОМЛЕННЯ

К. П. Бахмат (<i>Київ</i>). Українсько-болгарські літературні зв'язки	62
В. Т. Полек (<i>Івано-Франківськ</i>). Леся Українка у польській, чеській, словацькій та болгарській критиці і перекладах (Короткий огляд)	67
С. О. В'ялова (<i>Ленінград</i>). З історії судового процесу над С. Гурбаном-Ваянським	73
П. Г. Нісонський (<i>Івано-Франківськ</i>). Вплив ідей Великого Жовтня на творчість С. Жеромського	76
П. Я. Лещенко (<i>Ровно</i>). Тема слов'янського єднання в українській поезії часів Великої Вітчизняної війни	82
В. П. Андел (<i>Львів</i>). До граматичної категорії числа абстрактних назв у чеській та інших слов'янських мовах	90

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

К. К. Трофимович (<i>Львів</i>). Теорія стандартних мов	98
Л. О. Любимський (<i>Львів</i>). Поляки про Лєніна	102
І. О. Денисюк (<i>Львів</i>). Монографія Краківського університету про Україну	103
І. Д. Бюлетень наукової координації та інформації з питань славістики	105

ХРОНІКА. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

О. І. Грибовська (<i>Львів</i>). Великий форум славистів	106
Н. Л. Іванницька (<i>Вінниця</i>). VIII Українська славистична конференція	111
О. Г. Методичний семінар	115
М. М. Паночко (<i>Дрогобич</i>). Міжвузівська наукова конференція	117
Г. К. Ластовецька (<i>Львів</i>). Михайло Йосипович Онишкевич (некролог)	118

*Республиканский межведомственный научный
сборник*

УКРАИНСКОЕ СЛАВЯНОВЕДЕНИЕ

Выпуск 7

Литература и язык зарубежных славянских
народов

(На украинском языке)

10,85 прив. печ. л. Тираж 750. Цена 78 коп.
Зак. 1596. Издательство Львовского университета.
Львов, Университетская, 1. Областная книжная
гипография Львовского областного управления
по делам издательств, полиграфии и книжной
торговли. Львов, Стефаника, 11.

Редактор Л. С. Федоршин
Технічний редактор Т. В. Саранюк.
Коректор К. Г. Логвиненко.

БГ 00001. Здано до набору 8. VI 1972 р. Під-
писано до друку 9. I 1973 р. Формат 70×108^{1/16}.
Папер. арк. 3,875. Прив. друк. арк. 10,85. Обл.-
вид. арк. 10,8. Тираж 750. Ціна 78 коп. Зам. 1596.
Видавництво Львівського університету
Львів, Університетська, 1.

Обласна книжкова друкарня Львівського облас-
ного управління у справах видавництва, полігра-
фії і книжкової торгівлі, Львів, Стефаника, 11.

78 коп.

ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
1972